SLOVENSKÁ REČ

60 | 1995 | 2 |

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

J. Dolník, Motivácia a lexikalizácia ■ J. Vaňko, Modálne hodnotiace digresie v texte umeleckej prózy ■ F. Buffa, K charakteristike nárečovej frazeológie ■ P. Žigo, Jazykovedná problematika v diele L. Bartolomeidesa ■ Š. Švagrovský, Rusizmy a cirkevnoslovanizmy v spisovnej slovenčine

DISKUSIE

J. Dudášová-Krišťáková, Goralské nárečia

SPRÁVY A RECENZIE

Profesor František Miko sedemdesiatpäťročný. J. Mlacek ■ Ján Lenhardt 75-ročný. K. Palkovič ■ Životné jubileum doc. Júlie Dudášovej-Krišťákovej. L. Bartko ■ Súpis prác doc. Júlie Dudášovej-Krišťákovej za roky 1970—1994. L. Dvonč ■ Juraj Vaňko jubiluje. K. Vrlíková ■ Súpis prác doc. Juraja Vaňka za roky 1974—1994. L. Dvonč ■ Komunikatívny program výučby materinského jazyka. Š. Holič

ROZLIČNOSTI

SAP SLOVAK ACADEMIC PRESS

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

HLAVNÝ REDAKTOR
František Kočiš

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Juraj Dolník, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, František Kočiš, Rudolf Krajčovič, Ema Krošláková, Milan Majtán, Jozef Mlacek, Anna Oravcová, Ivor Ripka, František Ruščák

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

J. Dolník, Motivácia a lexikalizácia 65
J. Vaňko, Modálne hodnotiace digresie v texte umeleckej prózy 71
F. Buffa, K charakteristike nárečovej frazeológie 76
P. Žigo, Jazykovedná problematika v diele L. Bartolomeidesa 80
Š. Švagrovský, Rusizmy a cirkevnoslovanizmy v spisovnej slovenčine 87

DISKUSIE

J. Dudášová-Krišťáková, Goralské nárečia..... 92

SPRÁVY A RECENZIE

Profesor František Miko sedemdesiatpäťročný. J. Mlacek ... 102
Ján Lenhardt 75-ročný. K. Palkovič 104
Životné jubileum doc. Júlie Dudášovej-Krišťákovej. L. Bartko 105
Súpis prác doc. Júlie Dudášovej-Krišťákovej za roky 1970—1994. L. Dvonč 108
Juraj Vaňko jubiluje. K. Vrlíková 114
Súpis prác doc. Juraja Vaňka za roky 1974—1994. L. Dvonč 115
Komunikatívny program výučby materinského jazyka. Š. Holič 121

ROZLIČNOSŤ

O čiastočnej rekodifikácii derivátov od miestnych názvov. J. Jacko 125

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 60—1995
ČÍSLO 2

Juraj Dolník

MOTIVÁCIA A LEXIKALIZÁCIA

Úvod. — Pri výklade vývinu významovej stránky slovenských slov zdedených z praslovančiny R. Krajčovič (1988, s. 162) ako jeden z ilustračných príkladov uvádza sémantický vývin slova *švec*. So sugestívnou logickou priezračnosťou, ktorá je charakteristická pre celé jeho úctyhodné dielo, vykladá, ako sa význam praslovanského slova *šьvьcь* zúžil: pôvodne sa toto slovo vzťahovalo na toho, kto pomocou šidla zošíval mechy, kožené časti odevov, obuv, pričom koreň pomenovania nástroja (šidla) súvisí s koreňom slov *šiť, švec*. Po rozvinutejšej deľbe práce ševcova činnosť sa obmedzila na zhotovovanie a opravu koženej obuvi, čo sa premietlo do prechodu od významu „zhotovovateľ predmetov z kože" k užšiemu významu „zhotovovateľ koženej obuvi". Inak povedané, označenie toho, kto zhotovoval predmety zošívaním kože pomocou šidla, sa zmenilo na označenie toho, kto zhotovoval obuv zošívaním kože pomocou šidla. K tomuto výkladu by sme mohli dodať, že zmena významu spomínaného slova, ktorá spočíva v špecifikácii signifikátu, resp. v reštrikcii extenzie, prispela k zahmleniu motivácie, onej súvislosti so slovami *šiť, šidlo*. V širšom význame tohto slova mali komponenty 'šiť', 'šidlo' výraznejšiu úlohu ako v zúženom význame, lebo šitie pomocou šidla predstavovalo istý druh štandardnej činnosti, ktorej produkty boli alternatívne predpovedateľné (mechy alebo kožené časti odevu, alebo obuv), a pretože sa v dôsledku nerozvinutej deľby práce tieto alternatívne produkty neviazali na isté druhy remeselníckej činnosti, evokácia pojmu „kto zošíva kožu pomocou šidla" viedla k predstave o ševcovi. Komponenty 'zošívať', 'šidlo' mohli teda plniť úlohu konštituentov signifikatívneho významu tohto slova, čo mohlo prispievať k udržiavaniu ňoho motivačného vzťahu. Pri zužovaní významu sa táto motivačná súvislosť zastierala, pretože sa pozornosť presúvala na jeden z alternatívnych produktov (obuv). S pomenovaním ševca sa aktualizačne spájalo zhotovovanie obuvi, a nie

iných výrobkov. Sémantický akcent sa presunul zo spôsobu a nástroja činnosti na jej produkt, čo viedlo k oslabeniu asociácie s motivantom. Vo vzťahu k širšej extenzii je význam formulovaný ako „zhotovovateľ predmetov z kože" ekvivalentný s významom formulovaným ako „kto zošíva kože pomocou šidla" v dôsledku predpovedateľnosti komponentu, vzťahujúceho sa na produkt činnosti. Vo vzťahu k užšej extenzii musí byť v obidvoch ekvivalentných formuláciách vyjadrený produkt. Významová zložka, vzťahujúca sa na spôsob a nástroj činnosti, sa deakcentuje a v neskoršom substitučnom výraze *obuvník*, v ktorom je produkt vyjadrený v motíve, sa táto zložka odsúva do úzadia ako irelevantná.

Uvedený príklad znázorňuje prirodzený jav, že demotivácia je spojená s deaktualizáciou, so sémantickým deakcentovaním a s eliminovaním obsahového komponentu zviazaného s motívom zo štandardizovaného významu lexikálneho výrazu. Pri skúmaní motivácie lexikálnych výrazov je z tohto hľadiska zaujímavá otázka klasifikácie onomaziologických motívov z hľadiska predpokladov lexikalizácie motivovaných lexikálnosémantických jednotiek. Na túto otázku upriamujeme pozornosť v tomto príspevku.

Lexikalizácia. — V našom lingvistickom priestore zásadné poznatky o lexikalizácii motivovaných lexikálnych výrazov nachádzame vo fundamentálnom diele M. Dokulila (1962). Oproti tendencii k zdôrazňovaniu faktu, že motivované slová v jazykovom obehu podliehajú lexikalizácii, M. Dokulil obracia pozornosť aj na to, že jestvuje značné množstvo slov, ktorých sa tento proces nedotýka. Z hľadiska lexikalizácie vymedzuje tri typy slov. Prvý typ, ku ktorému patria prevažne slová so zhodným slovotvorným a lexikálnym významom, sa vyznačuje tým, že tendencia k lexikalizácii je nepatrná. Druhý typ reprezentuje slová, ktoré úplne podľahli lexikalizácii a pociťujú sa ako nemotivované. Tretí typ sa vzťahuje na motiváty, pri ktorých niet zhody medzi slovotvorným a lexikálnym významom, ale prítomnosť onomaziologického motívu sa v rozličnej miere pociťuje. Celkove sa dá povedať, že je výrazný rozdiel medzi výrazmi označujúcimi konkrétne pojmy a výrazmi z abstraktnej lexiky. V citovanej knihe sa ďalej upozorňuje na to, že v súčasnosti nie sú také priaznivé podmienky na lexikalizáciu ako v minulosti, čo súvisí s intelektualizáciou jazyka: „... nová pojmenování se tvoří dnes mnohem uvědoměleji, v souhlase s živými tendencemi systému pojmenování v daném jazyce a rovněž na základě hlubšího poznání jevů, které se nově pojmenovávají" (Dokulil, 1962, s. 98).

Z pohľadu tohto empirického poznania treba vnímať výroky o vzťahu formy a obsahu jazykového znaku, napr. že „pri diachronickom skúmaní pozorujeme, že v jazyku sa uskutočňuje neprestajný presun z roviny obsahovej do roviny formálnej. Vnútorná štruktúra znakových foriem sa buduje na obsahovom základe tak, že jednotlivé, pôvodne motivované prvky strácajú hodnotu pôvodnej odrazovej adekvátnosti, priezračnosť či vonkajšiu motiváciu a im priradená znaková forma sa re-

dukuje na formálny rozlišovací prvok" (Krupa, 1980, s. 28). Výrok o spomínanom neprestajnom presune nereprezentuje obsah zákona, ktorý by platil v celej lexike. Dotýka sa motivovaných slov, ktoré sa dostávajú do demotivačného cyklu. J. Furdík (1993) pripomína úlohu frekvencie pri demotivácii. Narastaním textovej frekvencie sa postupne oslabuje slovotvorná motivácia ako „nosná informácia", ktorej úloha spočíva v sprostredkúvaní „hlavnej informácie", t. j. lexikálneho významu. „Toto zoslabenie možno pozorovať najprv na úrovni obsahu a postupne aj na úrovni formy" (Furdík, 1993, s. 31). J. Furdík implicitne nadväzuje na vyššie reprodukovaný výklad M. Dokulila, keď potom upozorňuje na vyššiu frekvenciu derivátov transpozičného a modifikačného typu (v porovnaní s frekvenciou mutačných derivátov), ktoré — napriek tomu — nepodliehajú tak skoro lexikalizácii. Lexikalizácia sa teda prednostne dotýka mutačných derivátov, pri ktorých je motivácia labilnejšia (v porovnaní s transpozičnými a modifikačnými derivátmi), čo vyplýva z možnosti voľby onomaziologického príznaku. Vyberá sa ten príznak, „ktorý sa na danom stupni poznania pokladá za najvýraznejší, aj keď nejde nevyhnutne o príznak podstatný" (Furdík, 1993, s. 50).

Zhrňme si zásadné poznatky o motivácii a lexikalizácii, ktoré sme reprodukovali, resp. citovali z uvedených prác: 1. Lexikalizácia sa presadzuje v závislosti od typu motivovaných slov. 2. Intelektualizácia jazyka podporuje odolnosť motivátov voči lexikalizácii. 3. Lexikalizácia je spätá s textovou frekvenciou motivovaných slov, ale frekvencia nie je automatickým determinantom lexikalizácie. 4. Labilnosť onomaziologického príznaku, ktorá súvisí s tým, že sa v motivovanom výraze fixoval ako jedna z možností, je dobrým predpokladom lexikalizácie. 5. V prípade možnosti výberu onomaziologického príznaku sa volí najvýraznejší príznak (zrejme z istého hľadiska najvýraznejší). 6. Pri lexikalizácii sa motivácia oslabuje najprv na rovine obsahu a až potom na rovine formy.

Z týchto poznatkov môžeme vyvodiť, že predpokladmi lexikalizácie motivovaných slov sú tieto faktory: a) mutačná povaha derivátu, ktorý spravidla patrí k slovám označujúcim konkrétne pojmy; b) preferovanosť istého onomaziologického príznaku v množine možných príznakov; c) preferencia príznaku, motivovaná jeho prechodnou výraznosťou (z istého aspektu); d) narastanie textovej frekvencie motivovaného slova; e) postupné zahmlenie lexikálnej a potom aj štruktúrnej motivácie.

Silným antilexikalizačným faktorom je transpozičnosť a modifikačnosť derivátov a k nemu sa pridružujú javy späté s intelektualizáciou jazyka (uvedomovanie živých tendencií systému pomenovania, hlbšie poznanie javov, ktoré sa pomenúvajú). Implicitne je v týchto poznatkoch prítomná idea, že na lexikalizáciu vplýva status obsahového komponentu, ktorý je vyjadrený motivačnou zložkou derivátu. Ide o status tohto komponentu vzhľadom na jeho miesto v obsahu príslušného výrazu. Našou úlohou je túto ideu vyjadriť explicitne.

Klasifikácia slovotvornej motivácie. — Kladieme si otázku, v ktorej zóne obsahu derivátu sa nachádza komponent, vyjadrený motivačným výrazom. Z hľadiska príslušnosti tohto komponentu k príslušnej zóne potom klasifikujeme slovotvornú motiváciu. Obsahom slova (a teda aj derivátu) rozumieme intenzionálnu aj implikačnú oblasť ideálnej zložky slovného výrazu, teda to, čo predstavuje jeho sémantickú aj konceptuálnu stránku. Intenzionálna (sémantická) zóna obsahu zahŕňa komponenty, pomocou ktorých sa vymedzuje extenzia príslušného výrazu, resp. ktoré tvoria podmienky na označenie príslušnej triedy entít. Tu si treba uvedomiť, že jestvujú lexikálne významy, ktoré sa skladajú z komponentov ako nevyhnutných a dostačujúcich podmienok na vymedzenie označovanej triedy entít, ale aj lexikálne významy, ktorých komponentová štruktúra nezodpovedá tomuto klasickému modelu. V prvom prípade hovoríme o kriteriálnych komponentoch, takže napr. význam slova *rozveseliť* zahŕňa kriteriálne komponenty 'priviesť', 'do veselej', 'nálady'. Druhý prípad sa dotýka slov, ktorých významy sa opisujú prototypmi, t. j. súbormi komponentov, vlastných abstraktnej entite, ktorú na extenzionálnej úrovni reprezentuje najlepší (centrálny, prototypový) exemplár. Vo vzťahu k týmto slovám hovoríme o prototypových komponentoch. Prototypové komponenty sa vyznačujú tým, že sa vzťahujú na vlastnosti, ktorými nemusí nevyhnutne disponovať každý člen označovanej triedy, pričom sa však tieto vlastnosti berú do úvahy pri vymedzovaní príslušnej triedy (sú teda konštitučnými vlastnosťami triedy). Napr. v Krátkom slovníku slovenského jazyka (KSSJ, 1989) sa v hesle *hniezdo* 1. význam vykladá ako „upravené miesto alebo ochranná stavba vtákov a niektorých iných živočíchov na kladenie vajec a vychovanie mláďat". Komponent 'vtáky' je prototypovým komponentom (podobne 'ochranná stavba', 'na kladenie vajec' — v exemplifikácii je „zajačie hniezdo"). Prototypovým „hniezdom" je ochranná stavba vtákov na kladenie vajec a vychovanie mláďat.

V implikačnej zóne obsahu slova sú komponenty, ktoré sa viažu na kriteriálne alebo prototypové komponenty rozličnou asociačnou silou. V diskusiách v rámci prototypovej teórie lexikálnej sémantiky sa upozorňuje na rozdiel medzi prototypovými a typickými príznakmi. L. Coleman a P. Kay (1981), ktorí azda ako prví upozornili na tento rozdiel, prototypovým príznakom pripisujú významotvornú funkciu, kým typické príznaky nie sú konštituentmi významu, ale sa na ne silne asociačne viažu. V „hornej" vrstve implikačnej zóny (teda blízko k intenzionálu) sa teda nachádzajú typické komponenty; napr. na intenzionál slova *labuť* „vodný vták s dlhým prehnutým krkom" (podľa KSSJ) sa viaže typický komponent 'biely'. Vnútri implikačnej zóny sa dajú vymedziť ďalšie vrstvy, ale tu hovoríme paušálne o viac alebo menej periférnych komponentoch.

Podľa toho, na ktorý typ obsahového komponentu sa vzťahuje onomaziologický motív, resp. motivačný výraz, diferencujeme slovotvornú motiváciu. Rozlišujeme teda tieto typy slovotvornej motivácie:

1. kriteriálna motivácia, ktorú predstavujú deriváty, ale aj mnohé mutačné odvodeniny, napr. *prekladateľ, čakáreň, čerpadlo;*

2. prototypová motivácia (tento termín zaviedol v inej súvislosti I. Karrides, 1993), napr. *sokoliar*; význam príslušného hesla sa v KSSJ vykladá ako „chovateľ a cvičiteľ pernatých dravcov"; je však evidentné, že „chovateľ a cvičiteľ sokola(-ov)" je prototypovým exemplárom v tejto kategórii, čo by malo byť zachytené vo výklade významu;

3. typická motivácia, napr. *zlatník*; v KSSJ sa význam tohto slova vykladá ako „odborník na výrobu, opravu a predaj predmetov z drahých kovov"; typickým predmetom z drahých kovov je zlatý predmet;

4. periférna motivácia, napr. *kôlňa*; to, že sa v minulosti stavali príslušné hospodárske stavby z kolov, resp. že sa z nich dajú stavať, je periférny informačný prvok.

Periférna motivácia. — Lexikalizácia slovotvorne motivovaných slov závisí prvotne od typu slovotvornej motivácie. Periférnosť, resp. periferizácia je základnou podmienkou lexikalizácie. Textová frekvencia a zahmlievanie štruktúrnej motivácie sú podpornými faktormi. Dôležitú úlohu hrá to, či motivačný výraz je v bezprostrednom vzťahu k príslušnému komponentu v obsahu slova. M. Dokulil (1962, s. 98) uvádza, že „např. slovo *zahrada* nám již nutně nevyvolává představu něčeho zahrazaného (i když význam ohrazenosti patří dosud k obvyklým znakům jeho významu)". Aj v KSSJ sa tento komponent objavuje vo výklade pri hesle *záhrada*: „obrábaný, obyčajne ohradený pozemok vysadený úžitkovými či okrasnými rastlinami". Prototypový komponent 'ohradený' však nie je bezprostredne vyjadrený; motivant *zahradiť* sa v bežnom jazyku neuplatňuje rovnocenne s výrazom *ohradiť* v prípade „ohradiť si pozemok a urobiť si záhradu", a preto sa derivát *záhrada* lexikalizoval. Pri deriváte *ohrada* je motivácia živá, lebo tu ide o bezprostrednú kriteriálnu motiváciu (v prípade záhrady by to bolo tiež tak, keby sa toto slovo vzťahovalo na niečo zahradené, zahatané).

Periferizácia slovotvornej motivácie súvisí, pravdaže, s deaktualizáciou, so sémantickým deakcentovaním, resp. s odsúvaním príslušného komponentu do „historickej" vrstvy implikačnej zóny obsahu slova. Vyššie spomínaná stabilnosť onomaziologického príznaku spojená s jeho fakultatívnosťou a s aktuálnou výraznosťou (z istého hľadiska) sa pod tlakom frekvencie prejavuje ako stabilnosť potenciálneho príznaku, ktorý sa môže za istých komunikačných okolností aktualizovať. Posun typickej motivácie na úroveň periférnej v derivátoch, ako sú *hadica, vlnovka, bohovať*, znamená stabilizáciu potenciálneho onomaziologického príznaku ako sémantického podkladu osobitného použitia týchto derivátov (o potenciálnom onomaziologickom príznaku hovoríme v tom zmysle, že ho komunikanti za istých okolností môžu vnímať ako užitočný, a teda ho „oživovať" a narábať s ním ako s výrazným príznakom). Stabilitu potenciálneho onomaziologického príznaku

ohrozuje diskontinuita sémantiky motivanta a príslušného obsahového komponentu (napr. *záhrada*) a strata štruktúrnej priezračnosti derivátu (napr. *hrebeň*).

Zvláštnym prípadom periferizácie motivácie je, keď sa neperiférna slovotvorná motivácia „degraduje", aby sa mohla využiť ako hodnotiaci element: napr. v deriváte *rýmovačka* je posunutá typická motivácia na úroveň periférnej motivácie, a tak sa vyjadruje nižšia hodnota príslušného denotátu. *Rým* je typickou vlastnosťou básní (bežný používateľ jazyka spája typickú báseň s rýmami a domnieva sa, že to robia aj ostatní používatelia jazyka), ale napr. v hodnotiacom výroku *To sú naivné rýmovačky* sa táto typická vlastnosť posúva na úroveň periférnej vlastnosti (ak sa báseň zakladá len na tom, že sa verše rýmujú, rým sa javí ako periférna vlastnosť), aby sa uplatnila ako prejav hodnotiacej vlastnosti (báseň sa dá hodnotiť na základe rozličných vlastností; keď je založená len na rýmovaní, pripisuje sa jej nízka umelecká hodnota). Periferizácia vlastnosti tu súvisí s voľbou istého hodnotiaceho aspektu vo vzťahu k denotátu.

Ako je známe, protichodným javom k demotivácii je remotivácia, obnovenie motivácie. V tejto súvislosti treba vidieť aj prípady, keď sa prejavuje tendencia k uprednostňovaniu derivátu s vyšším „rangom" motivácie pred nižším stupňom. Pripomeňme si dlhodobé úsilie slovenských lingvistov v oblasti jazykovej výchovy o vytlačenie slova *prádlo* z jazykového povedomia bežných nositeľov slovenského jazyka. Jeden z dôležitých faktorov, ktoré ovplyvňujú preferovanie tohto výrazu, spočíva práve vo vyššom stupni jeho motivácie v porovnaní s derivátom *bielizeň*. Vlastnosť, na ktorú sa vzťahuje motív derivátu *bielizeň*, je okrajovejšia v porovnaní s vlastnosťou, že sa označované predmety perú. Bežní nositelia jazyka preferujú derivát s typickou motiváciou napriek jeho neústrojnosti pred ústrojným derivátom s periférnou motiváciou.

Literatúra

COLEMAN, L. — KAY, P.: Prototype Semantics. Language, *58*, 1981, s. 26—44.

DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov. Praha, ČSAV 1962. 264 s.

FURDÍK, J.: Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča, Modrý Peter 1993. 198 s.

KARRIDES, I.: Prototypensemantik und Wortbildungstheorie. Zeitschrift für slavische Philologie. Band LIII. Heft 1. Heidelberg 1993, s. 113—128.

KRAJČOVIČ, R.: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 344 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. 2. vyd. Red. J. Kačala — M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1989. 592 s.

KRUPA, V.: Jednota a variabilita jazyka. Bratislava, Veda 1980. 168 s.

Juraj Vaňko

MODÁLNE HODNOTIACE DIGRESIE V TEXTE UMELECKEJ PRÓZY

Lineárny sled textových jednotiek v texte umeleckej prózy vyplýva z úsilia autora realizovať určitú tému ako kontinuum zobrazovaných udalostí, dejov, obrazov alebo jednotlivých motívov. Kontinuum každého textu sa však môže z rôznych príčin narúšať: napr. v hovorenom prejave jeden z komunikujúcich pokladá za potrebné niečo doplniť, vysvetliť alebo dať si vysvetliť; aj v náučnom texte príčinou odbočenia zo základnej línie výkladu takisto môže byť potreba niečo bližšie vysvetliť či vyjadriť náhľad iných. Odbočenia v literárnom texte sú motivované napr. potrebou autora vyjadriť sa k zobrazovanému deju, vysloviť svoju životnú skúsenosť, svoj náhľad, komentovať konanie postáv, hodnotiť alebo charakterizovať ich, nadväzovať alebo udržiavať kontakt s adresátom a pod. Z kontinuálne sa vyvíjajúceho textu sa teda vyčleňujú/odčleňujú rôzne exkurzy a digresie ako zložky autorskej proveniencie. Podľa J. Mistríka (1985) pri exkurze ide o odbočenie objektívneho charakteru, kým pri digresii „ide o subjektívne ladený komentár, o citovú alebo opisnú vsuvku". Z hľadiska gramatiky textu sú digresie charakteristické tým, že medzi textovými jednotkami stojacimi pred digresiou a textovými jednotkami nasledujúcimi za digresiou je evidentný sémantický vzťah, ktorý sa navonok prejavuje anaforickým spôsobom nadväzovania medzi týmito textovými jednotkami, pričom na nadväzovanie sa využívajú rozličné jazykové konektory. Digresívnu textovú jednotku možno vnímať ako súčasť spoločného textu zvyčajne iba na pozadí témy alebo obsahu.

Skúmanie digresií v texte umeleckej prózy na základe ich vzťahu k makrotextu ukazuje, že sú to také komponenty obsahovej výstavby diela, ktorými autor zvyčajne vyjadruje subjektívny postoj k zobrazovanej realite, a preto ich možno pokladať za významnú zložku modálnosti literárneho textu. Subjektívny postoj autora k obsahu výpovede pokladáme totiž spolu s objektívnym aspektom modálnosti, t. j. s vyjadrovaním vzťahu subjektu k predmetu výpovede z hľadiska reálnosti/nereálnosti, za podstatný znak modálnosti. Pritom subjektívny aspekt zavedený do všeobecnej kategórie modálnosti možno analogicky aplikovať aj na text. Rozdiel je iba v tom, že kým v rámci vety sa modálnosť vyjadruje gramatickými, intonačnými a lexikálnymi prostriedkami, v rámci umeleckého textu sa subjektívny aspekt modálnosti realizuje v rozvíjaní témy, v spôsobe riešenia hlavných problémov alebo myšlienok nastolených v diele, autorovou charakteristikou postáv, vyjadrovaním náhľadov autora, jeho videním zobrazovaného sveta a pod. Najvýraznejším prostriedkom vyjadrovania subjektívneho postoja autora k obsahu textu sú v literárnom diele už spomenuté digresie, rôzne odbočenia od lineárne a kontinu-

álne sa rozvíjajúceho textu, ktoré majú povahu sentencií, komentárov, poznámok, záverov, aktualizácií jednotlivých častí textu a pod. Keďže najvšeobecnejšou vlastnosťou týchto textových jednotiek je hodnotenie, budeme ich v tomto príspevku nazývať modálne hodnotiace digresie.

Texty umeleckej prózy, s ktorými sme pri skúmaní tejto otázky pracovali (ide o slovenskú prózu, staršiu i súčasnú: J. G. Tajovský, M. Kukučín, M. Urban, J. Johanides, V. Šikula, L. Ballek, E. Dzvoník; z neslovenských autorov A. P. Čechov a G. Márquez), naznačujú, že modálne hodnotiace digresie sa v literárnom diele vyskytujú v dvojakej podobe:

1. modálne hodnotiace digresie, ktoré sa v rámci makrotextu javia ako sémanticky nezávislé alebo relatívne nezávislé jednotky textu. Formálne sa ich nezávislosť prejavuje najmä tak, že v rámci textu sú vyčlenené do samostatného odseku;

2. modálne hodnotiace digresie, ktoré sú včlenené do lineárneho, kontinuálne sa vyvíjajúceho textu. Sú to „skryté" modálne hodnotiace odstupy autora, ktoré príjemca zavše ani nevníma ako odstupy, ale ako súčasť súvislého textu. Na rozdiel od predchádzajúcich digresií nie sú tieto odstupy vyčlenené do osobitného odseku.

V prvom prípade sa vyčlenenie z textu uskutočňuje prerušením rozprávania alebo opisu udalostí, v dôsledku čoho sa pozornosť sústreďuje práve na vyčlenený text. Ide tu o explicitné alebo — v porovnaní s druhým typom digresií — o explicitnejšie vyjadrovanie autorovho hodnotiaceho postoja k obsahu textu. Z hľadiska sémantického vzťahu k predchádzajúcemu textu majú takéto odstupy charakter autosémantických alebo relatívne autosémantických textových jednotiek, čo značí, že v rámci textu (makrotextu) sa javia ako sémanticky nezávislé alebo relatívne nezávislé. Z hľadiska gramatiky textu sa to prejavuje napr. aj v tom, že ich s predchádzajúcim textom zvyčajne neviaže nijaký jazykový konektor. Konektívny vzťah k predchádzajúcemu textu má obyčajne obsahovú povahu. Ako sme už spomenuli, ide zväčša o samostatné odseky alebo vety vyčlenené do odsekov.

Napr. v Tajovského poviedke Mamka Pôstková na tom mieste textu, kde sa rozprávač dopytuje na život „tejto nezvyčajnej ženičky", ale nikto mu nevie o nej „poriadkom rozpovedať", je modálna autosémantická textová jednotka vyčlenená z predchádzajúceho rozprávania do samostatného odseku. Autor sa v nej kriticky vyjadruje k ľudskej ľahostajnosti a nevšímavosti k jednoduchému človeku:

> Slováci vedia rozprávať o pánoch, grófoch, princoch; poznajú celé rodokmene cisárov, ale medzi sebou málokoho zbadajú, a čo by bol sebe osobitnejšieho života a mravov človek. Medzi svojimi nehľadá príkladu. Ako by sme všetci boli rovnako zlí, alebo rovnako dobrí, že by sme sa nemohli jeden od druhého niečomu dobrému naučiť. (Tajovský, 1980, s. 12—13)

Táto digresia súvisí vlastne s Tajovského koncepciou monumentalizácie osudov prostých, drobných ľudí, čím autor zároveň podčiarkuje ich oprávnenosť zaujímať rovnocenné postavenie v rámci spoločenskej hierarchie.

Preskupovanie objektívne sa vyvíjajúcej témy a subjektívneho postoja autora, vyjadrujúceho sa k obsahu prostredníctvom osobitne vyčleneného textu, je príznačné i pre Kukučínovu tvorbu. U Kukučína modálne digresie korešpondujú s jeho koncepciou zovšeobecňovania jednotlivostí, ktorá vrcholí v románe Dom v stráni. Popri epicky objektivizovaných situáciách autor často vyjadruje aj svoju osobnú skúsenosť, svoj názor: napr. scénu s umierajúcim Matem, ktorý pokojne oddychuje, akoby bol unavený z celoživotnej práce, uzatvára M. Kukučín (1954, s. 290) slovami: „Veď i pútnik musí sa unaviť, ak má prísť k svojmu cieľu. A takí pútnici sme všetci." V románe Dom v stráni sa však autorova koncepcia, jeho ideovo-estetické princípy či myšlienkové posolstvo nevyjadrujú zvyčajne explicitne, v samostatných textových jednotkách, ale väčšinou priamo v epickom deji. Autorov náhľad, že sila prostredia, sila sociálnych protikladov a tradícií je väčšia ako individuálna náklonnosť ľudí, manifestuje celý epický dej. Autor prenecháva svoj náhľad explicitne vyslovovať postavám.

Svoj autorský subjekt dáva prostredníctvom modálne hodnotiacich digresií explicitne najavo M. Urban v románe Živý bič. Digresie sú v tomto románe zakomponované do epického i lyrického zobrazovania udalostí ako komentáre, sentencie, závery, poznámky a pod. Vyskytujú sa najmä na takých miestach, kde vrcholí opisovaná dráma sveta i dráma človeka. Autor dosť dlho zostáva objektívnym, nezaujatým pozorovateľom a rozprávačom, ale na tých miestach textu, kde zobrazované ľudské zlo kulminuje, prestáva byť nezaujatým pozorovateľom a objektívnym rozprávačom a prostredníctvom osobitne vyčlenených textových jednotiek — modálne hodnotiacich digresií — explicitne vyjadruje svoj postoj k opisovaným udalostiam, resp. k zobrazovaným postavám či k zobrazovanému deju. Napríklad v 23. kapitole takto komentuje čin Štefana Ilčíka, ktorý v záchvate zlosti zabil tyranského čatára Rónu:

> Zabíjať sa mohlo, a predsa sa nemohlo. Keby sa bol Ilčík zobral a miesto Rónu bol zabil stotisíc Rusov hoci len rýľom, bol by sa stal hrdinom, pýchou vlasti. Boli by mu postavili pomník. (Urban, 1981, s. 165)

Celú túto udalalosť, ako i scénu pred popravou Štefana Ilčíka komentuje autor ďalej slovami:

> Lebo nie je pravda ako pravda.
> Nie!
> Pravdu má ten, kto ju chytí za kratší koniec a hrubším bije po hlavách.
> Ilčík to urobil naopak. Preto ho postavili k rozvalenej stene a zaviazali mu oči. (Urban, 1981, s. 166—167)

Z hľadiska sémantického vzťahu k predchádzajúcemu i nasledujúcemu textu takéto digresie majú charakter textových parentéz, ktoré sú vsunuté do textu podobne ako vetné parentézy do sémantickej a syntaktickej štruktúry vety.

Recepčnú aktivitu príjemcu umocňujú hlavne také modálne hodnotiace digresie, ktoré autor vyjadruje akoby „skryto", mimovoľne, neúmyselne. Na rozdiel od explicitných alebo autosémantických, v texte osobitne vyčlenených digresií, druhý typ digresií nie je vyčlenený do osobitného odseku, ale tvorí súčasť lineárne sa vyvíjajúceho textu. Takáto digresia anaforicky, zväčša prostredníctvom lexikálnych konektorov nadväzuje na predchádzajúcu textovú jednotku, do ktorej je buď vsunutá, alebo je k nej pričlenená. Príjemca ju zavše ani nevníma ako digresiu, lebo obsahovo splýva s kontextom. A. P. Čechov do úvodu poviedky Smerť činovnika zakomponoval dve takéto digresie. Rozprávanie príbehu sa začína tým, ako jedného prekrásneho večera exekútor Ivan Dmitrič Červiakov sedel v divadle a s binoklom v rukách sledoval s pôžitkom divadelné predstavenie. „On gľadel i čuvstvoval sebia na verchu blaženstva. No vdrug..." (Čechov, 1985, s. 12). Po prerušenej výpovedi *No vdrug*... nasleduje digresia, ktorou autor nadväzuje kontakt s čitateľom, odvoláva sa na jeho čitateľskú skúsenosť a ironicky dramatizuje svoje rozprávanie: „V rasskazach často vstrečajetsia eto „no vdrug". Avtory pravy: žizň tak polna vnezapnostej!" (s. 12). Potom rozprávanie pokračuje ďalej až po ten bod, keď hlavný protagonista poviedky Ivan Dmitrič Červiakov kýchol. V tomto bode Čechov znova prerušuje svoje rozprávanie a vsúva do textu ironicky vyznievajúcu poznámku: „Čichať nikomu i nigde ne vozbraňajetsia. Čichajut i mužiki, i policmejstery, i inogda daže i tajnyje sovetniki. Vse čichajut" (s. 12). Zmysel tejto ironickej poznámky sa úplne odkryje čitateľovi až po prečítaní celej poviedky, keď sa dozvie, aké dôsledky malo jedno kýchnutie (smerom na plešinu známeho generála) pre Ivana Dmitrija Červiakova.

Podobným spôsobom zakomponúvajú do textu modálne hodnotiace digresie aj niektorí súčasní slovenskí prozaici, napr. V. Šikula, J. Johanides, L. Ballek, E. Dzvoník a ďalší. Ich adresnosť býva často vyjadrená štruktúrou vety so všeobecným osobným činiteľom, explikovaným 2. osobou singuláru i plurálu alebo pronominálnym substantívom *človek,* porov. napr. E. Dzvoník (1981, s. 313):

Keď sa veľmi usiluješ, niečo iste dosiahneš. Ak dosiahneš viac ako iní, vydeľuješ sa z množstva. Stávaš sa veľmi viditeľným. A čím sa človek najčastejšie zaoberá? Tým, čo má na očiach. Má to rád, alebo nenávidí, no najčastejšie — závidí.

J. Johanides v poviedkach zo zbierky Súkromie zakomponúva modálne digresie buď do textu rozprávania, alebo do reči či myslenia postáv. Tento spôsob začleňovania modálnych hodnotiacich digresií sa realizuje v rámci JA — VÁM/TI-rozprávania. Takéto digresie v kondenzovanej podobe vyjadrujú často hlavné myšlienky jednotlivých poviedok autora; napr. túžbu maloměštiakov a karieristov po tzv. „okresnom šťastí" (tak to totiž vyjadril autor v poviedke Nerozhodný) vyjadruje touto digresiou: „Znamenať, znamenať, „byť niečím" — je pôdorys toho šťastia a jeho základná vlastnosť „byť niečím..." (Johanides, 1964, s. 11).

Hlavnú myšlienku v poviedke Súkromie vyjadruje už nežijúci rozprávač v digresii zakomponovanej do záveru odseku (mohli by sme ju nazvať pričlenenou digresiou), v ktorom sa adresát, t. j. manželka rozprávača, dozvedá o jeho smrti.

Potom ti povedali, že to bol infarkt. To však na veci nič nemení, lebo my dvaja sme žili — aj keď sme si to osobne neželali — mŕtvy život. Každý sa zbavuje osamelosti tou mierou, akou zbavuje samoty iných... (Johanides, 1964, s. 171)

Modálne hodnotiace digresie, zakomponované priamo do textu rozprávania (do reči autora) alebo do reči postáv, sa v dielach niektorých autorov kombinujú s myšlienkovým posolstvom, zašifrovaným do „podtextu" diela. Tak dochádza k určitej súhre alebo kombinácii textu a podtextu — explicitne a implicitne vyjadrenej informácie. Tento spôsob vyjadrovania hlavnej myšlienky diela je charakteristický napr. pre román Gabriela G. Márqueza El amor en los tiempos del cólera (Láska v časoch cholery). Pre tento Márquezov román je príznačná precízna psychologicko-etická analýza vzájomného vzťahu muža a ženy „každého veku"; tematickou dominantou je však modus vivendi starých ľudí (ľúbostný vzťah 76-ročného Florentína Arizu a Feminy Dazaovej, na ktorú Florentíno Ariza čakal 51 rokov, 9 mesiacov a 4 dni). Táto psychologicko-etická analýza vzťahu muža a ženy „každého veku" je manifestovaná rozprávaním životných príbehov protagonistov diela a je zároveň výpoveďou o človeku ako takom, o mužovi ako takom a o žene ako takej (porov. Vaňková, 1988, s. 157). Modálne hodnotiace digresie, ktoré do určitej miery korešpondujú aj s častými odbočeniami a retrospektívami v makrotextovej rovine tohto Márquezovho diela, dokresľujú alebo podčiarkujú Márquezovo posolstvo čitateľovi, vyjadrené už v románe Kronika vopred ohlásenej smrti: „Život dvoch pohlaví je bojom pohlaví." Všetky takéto digresie azda najlepšie vystihuje jeden z početných Márquezových aforizmov o manželstve, zakomponovaných do spomínaného diela: „Najväčším problémom manželstva je to, že každú noc po milovaní sa končí a každé ráno po raňajkách ho treba opäť obnoviť."

Naše parciálne skúmanie digresií v tematickej štruktúre umeleckej prózy ukazuje, že text literárneho diela nie je monolitný, nečleniteľný celok, ale skôr systém rozličných, vzájomne sa preskupujúcich textových jednotiek, ktorých usporiadanie v rámci makrotextu je determinované komunikačným plánom autora a podriadené jeho komunikačnému zámeru. Aj keď modálne hodnotiace digresie pôsobia navonok ako diskontinuitné prvky, v tematickej štruktúre makrotextu literárneho diela nepôsobia rušivo, ale skôr prispievajú k explicitnejšiemu vyjadrovaniu autorovho myšlienkového posolstva, adresovaného čitateľovi. V celkovej lineárnej obsahovej štrukturácii textu modálne hodnotiace digresie vytvárajú dojem polyfónnosti literárneho diela, v ktorom popri hlase postáv výraznejšie zaznieva aj hlas autora.

Literatúra

MISTRÍK, J.: Štylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985, s. 317.
VAŇKOVÁ, Y.: G. G. Márquez: Láska v časoch cholery. Vybrala a preložila Y. Vaňková. Revue svetovej literatúry, *24*, 1988, s. 157—167.

Ukážky z literárnych diel: J. Gregor Tajovský: Spod kosy. Bratislava, Tatran 1980; A. P. Čechov: Rasskazy. Moskva, Moskovskij rabočij 1985; J. Johanides: Súkromie. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1964; M. Kukučín: Dom v stráni. Edícia Spoločnosť priateľov krásnych kníh. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda 1954; M. Urban: Živý bič. Bratislava, Tatran 1981; E. Dzvoník: Tetanus. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1981.

Ferdinand Buffa

K CHARAKTERISTIKE NÁREČOVEJ FRAZEOLÓGIE

1. Geografické nárečia ako zemepisne diferencované varianty národného jazyka sú popri spisovnom jazyku jeho dôležitou zložkou, pretože v istých oblastiach dodnes plnia funkciu dorozumievacieho prostriedku. Geografické nárečia (ďalej len nárečia) ako ústrojná zložka národného jazyka majú — na rozdiel od sociálnych nárečí — svoju osobitnú štruktúru a každé z nich aj svoj samostatný systém vo všetkých jazykových plánoch, ktorý je v niečom zhodný a v inom odlišný od paralelného systému spisovného jazyka. Z tohto, povedali by sme užšieho dialektologického hľadiska pokladáme napr. za nárečovú frazeológiu súhrn všetkých frazém, ktoré sa v danom nárečí bežne používajú, teda frazémy odlišné i zhodné s frazémami v spisovnom jazyku.

Zo širšieho, celonárodného hľadiska, resp. z hľadiska spisovného jazyka sa za nárečovú frazeológiu pokladá súhrn takých frazém, ktoré sa uplatňujú v istom nárečí a ktoré spravidla majú znaky príslušného nárečia, ale môžu mať aj znaky iného nárečia, spisovného jazyka, resp. aj znaky iného, obyčajne susedného jazyka. Podľa toho potom z tohto hľadiska pri frazeológii s neprítomnosťou nárečových prvkov „nemožno hovoriť sensu stricto o nárečovej frazeológii, ale skôr len o krajovej frazeológii alebo o frazológii z danej nárečovej oblasti, teda nie o nárečových frazémach v pravom zmysle" (Mlacek, 1988, s. 120).

Na ilustráciu uvedenej tézy i na overenie jej platnosti uvádzame porovnanie nárečovej frazeológie s frazeológiou v spisovnom jazyku. Tak sa nám výraznejšie predstavia rozdiely aj zhody medzi týmito dvoma formami národného jazyka. Pritom vychádzame z materiálu severošarišskej obce Dlhá Lúka, dnes časť Bardejova (porov. Buffa, 1993, 1994), teda z nárečia značne vzdialeného od spisovného

jazyka. V našich dokladoch po nárečovej frazéme nasleduje spisovná frazeologická jednotka. Nárečový materiál podávame vo voľnej, tzv. čitateľskej transkripcii kvôli ľahšej percepcii aj nedialektológmi, u ktorých by náš materiál mohol vzbudiť zaslúženú pozornosť.

2.1. Za najpozoruhodnejšie z nášho porovnávacieho hľadiska pokladáme také nárečové frazémy, ktoré v spisovnom jazyku nemajú primeraný ekvivalent (pričom si uvedomujeme, že spisovnú frazeológiu nemáme dôkladne, najmä nie slovníkovo spracovanú). Tak napr. o fakte, že niekto nedostatočnú stravu môže kompenzovať výdatnejším odpočinkom, poúča triezvo konštatujúca frazéma (fr.) *Ked ňedoji, ta doľeži*. Význam „vzal si niekoho pre majetok" má fr. *Zlaśil śe ňe na Haňičku, aľe na ladičku*. O dobrom vydaji hovorí fr. *Na dobreho koňa sebe śedla*. Ak niekto upadol, skrachoval, môžeme to vyjadriť fr. *Z visokeho stolka na ňiski śednul* a pod.

Nazdávame sa, že takéto svojské (špecifické, jedinečné) nárečové frazémy tvoria jadro nárečovej frazeológie. Medzi nimi sa môžu vyskytnúť aj frazémy, ktoré nemajú formálne nárečové znaky; napr. z nášho materiálu môžeme uviesť tieto prípady: *To už trest nad trestami* (o veľmi ťažkej situácii) alebo *Dobrota z ňeho pala* (o veľmi dobrom človekovi); o veľmi chudobnej žene je fr. *Bije ju sucha pola po zatku* a o chamtivom človekovi sa povie *I dušu bi predal* a pod. (Ako z príkladov vidieť, abstrahujeme od rozdielov v kvantite samohlások, lebo je to podstatný znak východoslovenských nárečí.) Je jasné, že v nárečiach blízkych spisovnému jazyku, teda v stredoslovenských nárečiach, bude takých svojských nárečových frazém bez vonkajších nárečových znakov oveľa väčší počet ako v našom materiáli z okrajového východoslovenského nárečia. Podľa nášho ponímania aj takéto prípady patria do nárečovej frazeológie, lebo ich nárečovým znakom je práve to, že nie sú známe v spisovnom jazyku, ba nemajú v ňom ani plnohodnotný ekvivalent.

2.2. Ako ďalšiu skupinu možno uviesť také nárečové frazémy, ktoré síce majú v spisovnom jazyku náprotivky, ale veľmi sa líšia v motivovanosti i v obraznosti, a teda aj čo do lexikálneho zloženia. Tak napr. význam „neskoro si uvedomíš negatívny dopad niečoho" vyjadrujú fr. *Budzeš mac rozum po ňečaśe* a *Poučíš sa na vlastnej škode*. Význam „málo robil" majú ironicky ladené fr. *Až mu pod jazikem mokro — Až má mozole pod bradou*. Ak je niekto samopašný, povie sa o ňom, že *Ňezna, co od roskošu robic — Nevie sa do kože vpratať*. Fakt, že dievka na zábave netancovala, ale len sedela, vyjadrujú fr. *Tancovala jeden tam, druhi nazad — Predávala petržlen*. O nevhodnom pozorovaní niekoho pri jedení hovoria fr. *Liški mu rachoval — Díval sa mu do úst* a pod.

Aj takéto nárečové frazémy, veľmi rozdielne od spisovných ekvivalentov, pokladáme za typicky nárečové. Aj tu je skupina nárečových frazém bez vonkajších nárečových znakov, ako je to v prípadoch typu *Z hlavi mi viduje — Idem si pre-*

vetrať hlavu; Usnul bi na jeho slovach — Prisahal by si, že hovorí pravdu; tu oheň, tu voda — byť medzi dvoma ohňami alebo *ani sem, ani tam; aňi do oka — ani/ako za necht, ani zbla* a pod. Pri takýchto frazémach za nárečový znak pokladáme ich odlišnosť, založenú na samostatnej motivovanosti.

2.3. Ďalšiu väčšiu skupinu nárečovej frazeológie tvoria také frazémy, ktoré sa od svojich spisovných ekvivalentov odlišujú menej výrazne, pretože majú blízke motivácie i spôsoby obraznosti, takže aj v ich lexikálnom zložení je značná príbuznosť. Ide teda o dvojice súbežných nárečových a spisovných frazém typu *Z oči śe mu stalo — Prišlo mu z očí* alebo *Dostal z očí; Rozedri sebe oči — Maj otvorené oči; Stuľ pisk — Zapchaj si/drž hubu; Bič na sebe cahaš — Pletieš bič na seba; Chlopec bije na ojca — Chlapec je celý otec; Scahnul bruch — Utiahol si opasok; Koľki me kľuja — V boku ma pichá* (od smiechu a pod.); *Idze śvetem za ujčima — Ide, kam ho oči vedú; Rozpuči ho na džamu — Rozpučí ho ako žabu/voš* a pod.

Aj takéto nárečové frazémy, ku ktorým sú paralelné spisovné ekvivalenty, pokladáme za nárečové, a to i v prípade, že sú medzi nimi aj frazémy bez vonkajších nárečových znakov, no s istými lexikálnymi rozdielmi. Ide o prípady typu *To mi v hlave prebija — To mi vŕta v hlave; Stuľ pisk — Zapchaj si/drž hubu; Duša ho boľi za dakim — Duša mu piští po niekom; Zhaňa vinu na dakeho — Zvaľuje vinu na niekoho; Boľi ho duša za dakim — Bolí ho srdce za niekým; Da mu fľeka — Dá mu tromfa* a pod.

2.4. Početnú skupinu frazém vyskytujúcich sa v nárečí tvoria také prípady, ktoré sa líšia od svojich spisovných paralel iba z hláskoslovného alebo gramatického hľadiska. Ide o dvojice typu *Višol na pśi tricatek — Vyšiel na psí tridsiatok; Co veľo, ta veľo — Čo je veľa, to je veľa; Skoval bi śe i do miši dzuri — Schoval by sa i do myšacej diery; Ňeschodzi mi to z mišľi — Neschodí mi to z mysle; Už je jednu nohu v hrobe — Už je jednou nohou v hrobe; Krucil s hlavu — Krútil hlavou* atď.

Početnú skupinu tvoria také nárečové frazémy, ktoré sa od svojich spisovných paralel líšia zo slovotvorného alebo lexikálneho hľadiska, pravda, pri zachovaní významovej identity jednotlivých zložiek. Takéto rozdiely sú napr. v prípadoch *Šturi ho do kešeňi — Strčí ho do vrecka* (*šturic* = strčiť a *kešeň* = vrecko); *Śedzi na dvuch stolkach — Sedí na dvoch stoličkách* (*stolek* = stolička); *Trimaj śe svojeho rozumu — Drž sa vlastného rozumu; Kupil kota v mechu — Kúpil mačku vo vreci; Karki polamal — Zlomil si krk; Zrobil mu na dzeku — Urobil mu po vôli* a pod. Takéto vonkajšie rozdiely sú síce značne nápadné, ale závažnejšou je pri nich zhoda v motivovanosti i v obraznosti.

Poslednú väčšiu skupinu tvoria také nárečové frazémy, ktoré sa úplne zhodujú so svojimi spisovnými náprotivkami. V našom materiáli sú to najmä dvojice frazém typu *Už je tam — Už je tam; Aňi pes ňezabreše — Ani pes nezabreše; Prišlo*

mi na rozum — Prišlo mi na rozum; Tak mi treba — Tak mi treba; Dobre mu to padlo — Dobre mu to padlo; ňeraz-ňedva — neraz-nedva; voľki-nevoľki — voľky-nevoľky; pre ňič za ňič — pre nič za nič atď. V našom ponímaní iba frazémy tohto typu nemajú nijaké nárečové znaky, takže z hľadiska spisovného jazyka (čiže v spisovnom kontexte) ich nemožno pokladať za nárečové.

3. Podľa nášho stručného porovnania nárečových frazém s frazémami v spisovnom jazyku za najpozoruhodnejšiu pokladáme skupinu svojských, bezekvivalentných nárečových frazém, t. j. takých, ku ktorým najmä vzhľadom na ich originálnu motiváciu i spôsob vyjadrenia nenachádzame v spisovnom jazyku primerané ekvivalentné frazémy. Pre frazémy tohto druhu je typické, že sa veľmi ťažko získavajú, pri bežnom výskume unikajú pozornosti dialektológov, preto sa v doterajšej literatúre vyskytujú pomerne zriedkavo (porov. Tolstoj, 1988). Takéto frazémy pokladáme za nárečové par exellence, pretože všetky z nich majú znaky nespisovnosti, pričom za najvážnejší pokladáme znak, že nemajú primeraný spisovný ekvivalent.

Druhú závažnú skupinu nárečových frazém tvoria rozdielne nárečové a spisovné frazémy s rozdielnym lexikálnym zložením, čo súvisí s odlišnou motiváciou alebo obraznosťou. Táto odlišnosť má povahu idiomatickosti, a tak aj frazémy tejto skupiny pokladáme za typicky nárečové, pretože všetky majú závažné nárečové znaky.

Tretiu skupinu tvoria nárečové a spisovné frazémy, pri ktorých sú menšie rozdiely v ich lexikálnom zložení, no napriek tomu cítiť medzi takýmito dvojicami istú paralelnosť až príbuznosť. Aj tieto frazémy pokladáme za nárečové (i keď azda nie typické), a to aj v prípadoch, keď nemajú nápadnejšie vonkajšie znaky.

Štvrtou a poslednou veľmi početnou skupinou frazém sú také dvojice nárečových a spisovných frazém, ktoré sa zhodujú nielen významovo, ale aj z hľadiska ich motivácie i obraznosti, takže rozdiely medzi nimi sú iba vo výskyte istých vonkajších nárečových znakov (najmä hláskoslovných a gramatických). Prirodzene, aj v tejto skupine sú nárečové frazémy bez akýchkoľvek nárečových znakov, teda úplne zhodné so spisovnými frazémami aj po vonkajšej, formálnej stránke, takže z hľadiska spisovného jazyka ich nemožno pokladať za nárečové.

V našom ponímaní jedine pri uvedenej poslednej skupine nárečových frazém možno pochybovať o ich nárečovosti, pravda, z hľadiska celonárodného, resp. z hľadiska spisovného jazyka, preto sa takéto prípady nazývajú aj nárečové varianty (fonologické, morfologické, syntaktické a lexikálne; porov. Mlacek, 1988, s. 119). Pre dialektológa, ktorý skúma nárečie ako istú systémovú jazykovú jednotku, vychodí, že aj takéto frazémy patria do nárečia, tak ako do nárečovej lexiky patria aj slová zhodné s paralelnými spisovnými ekvivalentmi (teda slová typu *hlava, oko, nos, voda, drevo* atď.), samozrejme, keď sa použijú v nárečovom kontexte.

4. Zaujímavé je početné zastúpenie frazém v jednotlivých skupinách nášho členenia. Najpozoruhodnejšia skupina, t. j. svojské nárečové frazémy, je v našom materiáli, ktorý obsahuje vyše 1 700 frazém, zastúpená 25 percentami. Druhá dôležitá skupina, t. j. rozdielne nárečové a spisovné frazémy, je doložená skoro 20 percentami a súbežných nárečových a spisovných frazém je skoro 15 percent. Najpočetnejšia je skupina spoločných nárečových a spisovných frazém, keď nárečové frazémy sa od spisovných náprotivkov odlišujú iba vonkajšími znakmi. Takýchto frazém je vyše 40 % z celkového počtu. Pozoruhodný je tu teda skoro rovnaký počet svojských a rozdielnych frazém na jednej strane a spoločných frazém na druhej strane (paralelné frazémy tvoria z tohto hľadiska akoby prechod od rozdielnych k zhodným nárečovým a spisovným frazémam). Takúto vyváženosť rozdielnych a spoločných nárečových a spisovných frazém považujeme za veľmi dôležitú, lebo hovorí tak o značnej autonómii nárečovej frazeológie, ako aj o závažnej previazanosti nárečovej a spisovnej frazeológie.

Literatúra

BUFFA, F.: Zo severošarišských frazém o reči. Slovenská reč, *58*, 1993, s. 343—351.

BUFFA, F.: Zo severošarišských frazém o medziľudských vzťahoch. Slovenská reč, *59*, 1994, s. 201—212.

MLACEK, J.: Nárečová frazeológia a štandardizácia v slovenčine. In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. IV. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk — Łódź, Wydawnictwo PAN 1988, s. 113—124.

TOLSTOJ, N. I.: Slavianskaja frazeologia sub specie etnografii. In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. IV. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk — Łódź, Wydawnictwo PAN 1988, s. 15—22.

Pavol Žigo

JAZYKOVEDNÁ PROBLEMATIKA V DIELE L. BARTOLOMEIDESA

Pred sto sedemdesiatimi rokmi (18. 4. 1825) zomrel v Ochtinej vlastivedný bádateľ, kazateľ, historik a geograf Ladislav Bartolomeides (nar. 16. 11. 1754 v Klenovci). Jeho dielo bolo v minulosti hodnotným informačným zdrojom poznatkov v mnohých oblastiach vedeckého výskumu. Historické, zemepisné, národopisné a náboženské tlačené i rukopisné práce L. Bartolomeidesa majú dnes okrem bádateľského aspektu aj veľký význam z hľadiska regionálnych dejín a dejín vedy.

Veľkú časť spomenutých prác tvorí v nadväznosti na práce autorov z predchádzajúceho obdobia etnograficko-historická a zemepisná charakteristika gemerského a čiastočne malohontského areálu. V období, v ktorom tieto práce vznikali, sa už existencia slovenskej národnosti v historických, geografických, etnografických i filologických spisoch dokazovala vedeckými argumentmi.

V druhej polovici 18. stor. sa stupňovali snahy o rozvoj vedy a umenia a narastalo úsilie vybudovať najmä prírodné vedy na exaktných metódach. V spoločenských, a teda aj vo filologických vedách prenikali do vedeckých spisov argumentácie exaktnej povahy. Tieto osvietenské snahy našli svojich stúpencov najmä v pokrokovej inteligencii, ktorej výraznými predstaviteľmi sa stali kňazi. K nim patril aj L. Bartolomeides, ktorému sa na viacerých miestach vyčítalo, že jeho „romantické nevedecké východiská znižujú kvalitu jeho prác" (porov. Slovenský biografický slovník, 1986, s. 156), že ako osvietenec „zaujal kritické stanovisko k niektorým javom tradičnej ľudovej kultúry ako prekážke pri šírení pokroku", že „starých Slovákov pokladal za potomkov sarmatských Jazygov". Tieto Bartolomeidesove tvrdenia však ovplyvnilo prostredie, v ktorom študoval, žil a pôsobil, a jeho profesionálna orientácia. L. Bartolomeides po ukončení základnej školskej dochádzky študoval v Dobšinej a v Kežmarku, t. j. v prostredí, ktoré bolo výrazne ovplyvnené nemeckým živlom. Neskôr študoval evanjelickú teológiu v nemeckom prostredí vo Wittenbergu. Bol evanjelik a v tomto duchu pôsobil najprv ako vychovávateľ a učiteľ, neskôr ako farár, dekan evanjelickej školy a senior. Bohoslužobným jazykom evanjelikov bola v tom čase bibličtina, nemenný český jazykový útvar zo 17. stor., kodifikovaný vydaním Kralickej biblie. Bartolomeidesove vedecké práce vyšli vo Wittenbergu, Berlíne, Prešporku, v Banskej Bystrici a Levoči, v mestách, ktorých vydavateľstvá boli predurčené širokej vedeckej a odbornej čitateľskej sociéte. Jazykom vedy (aj napriek tomu, že národnosti sa na základe národných jazykov formovali na národy — a tak to bolo aj so Slovákmi) bola v tom čase latinčina. Okrem tohto faktu bol z jazykového hľadiska dôležitý aj ďalší prvok, ktorý niektorí autori (porov. Kuťáková — Marek — Zachová, 1988) označili ako parafrázu múdrosti vekov. Aj v osvietenskom období totiž bola známa parafráza Slavica non leguntur (Je to slovanské, nečíta sa to, parafráza známeho latinského výroku Graeca sunt, non leguntur). L. Bartolomeides nebol ani etnograf, ani filológ, bol pedagóg a kazateľ, zanietený regionalista, ktorý si uvedomoval, že každá mozaika sa skladá z drobných čiastočiek. V tom zmysle aj sám pracoval a zhromažďoval poznatky v mieste svojho pôsobenia. Na základe toho teda možno relatívne objektívne posúdiť to, čo L. Bartolomeides vykonal, aj to, ako to vykonal. Netreba pritom zabúdať, že pri posudzovaní histórie treba rešpektovať vývinový stupeň vedy a vedných odborov v čase, keď vznikli. Týka sa to i Bartolomeidesových prác. Určiť, akú majú poznávaciu hodnotu, vedeckú úroveň, či sú pravdivé Bartolomeidesove historické, zemepisné a etnografické či filozofic-

ké práce, je úlohou historikov, geografov, etnografov a filozofov. V tomto príspevku sa pokúsime o krátku odpoveď na to, čo z Bartolomeidesovho diela je z hľadiska vtedajších čias prínosom v oblasti jazyka a opisu jazykových útvarov.

Hoci L. Bartolomeides nemal filologické ani lingvistické vzdelanie, otázky jazykového systému mu neboli neznáme: kto totiž bol schopný písať vedecké spisy v latinčine a v nemčine, musel tieto jazyky ovládať do takej miery, že poznal ich systém a bol schopný porovnať ho aj so systémom iného jazyka. Odvrátenou stranou tejto mince je ešte aj problém, že Bartolomeidesove práce začali vychádzať v latinčine a najmä v češtine v čase, keď ešte nebola uzákonená spisovná slovenčina (urobil to A. Bernolák až r. 1787). O odvrátenej strane mince je tu reč zámerne, lebo kodifikáciu spisovnej slovenčiny koncom 18. stor. prijali len katolíci; je teda zákonité, že Bartolomeides vydával svoje práce aj po tomto uzákonení v češtine, latinčine a nemčine.

Prvou Bartolomeidesovou prácou bol jeho známy krátky spis *De bohemis Kishontensibus antiquis et hodiernis commentatio*, ktorý vyšiel vo Wittenbergu r. 1783 a v druhom vydaní r. 1796 v Prešporku. V ňom 29-ročný Bartolomeides uvádza jazykové znaky, ktoré využíva na charakteristiku malohontského nárečového areálu. Niektoré prvky majú povahu diferenciačných znakov jednotlivých oblastí. Sem možno zaradiť rozdiel v použití slov *humno/kolessna (kolešňa*, o. c., s. 20) v západogemerských nárečiach, resp. lexému, ktorou sa západogemerské nárečia líšia od ipeľských nárečí (porov. obrázok, výsek mapy slovenských nárečí z Atlasu slovenského jazyka). Do tejto skupiny patrí aj zmena *ý* > *ei* na konci slov

10 nárečie stred. Novohradu

11 ipeľské nárečie

12 nárečia záp. Gemera: a/ sušianske, b/ rimavské, c/ nár. Blžskej doliny d/ nár. na hornej Rimavici

13 nárečia stred. Gemera. a/ Rafkovskej, b/ Muránskej, c/ Štítnickej doliny

14 nárečia vých. Gemera /Slanskej doliny/

typu *malý* > *malei*, ktorá do západogemerských nárečí presahuje zo susedného ipeľského nárečia. Bartolomeides ju označil v rámci hláskoslovných zmien ako ojedinelú a úplne nezvyčajnú (*Deinde adjectivis trium terminationum in y exeuntibus, in ultima syllaba e infarciunt, pronuntiaque maley, rychley, welkey, quod alibi in Hungaria prorsus inusitatum*, o. c., s. 20). Ďalej sa na tom istom mieste uvádza výskyt dvojhlásky *uo* (*ô*): *Buoh, muoj, tvuoj, muože*, ktorá je všade tam (*utrobique*, ibid.), kde je v češtine *ů* (*Bůh, můj, tvůj, může*). Bartolomeides tu na jazykovú charakteristiku nárečia malohontského areálu využil konfrontačnú metódu, no keďže nebol filológ, mechanicky porovnáva nárečia Malohontu s iným jazykovým areálom. Takúto povahu má hľadanie súvislostí medzi týmito nárečiami a lužičtinou (lužickou srbčinou: Lusates Venedi *bow* dicunt, o. c., s. 20 pri charakteristike minulého času typu *bou*). Súčasťou Bartolomeidesovej charakteristiky malohontského areálu sa stala aj zmena *ť* > *č*, typ *jesťi, piťi, robiťi* > *jesči, piči, robiči*. Takúto zmenu poznal Bartolomeides z čias svojich štúdií vo Wittenbergu z lužičtiny (porov. o. c., s. 21), no neuvedomil si jej rozdielne súvislosti v lužičtine a gemerských nárečiach. Pri ďalšej charakteristike L. Bartolomeides zachytil širší areál, resp. aj zmeny, presahujúce hranicu gemerských nárečí (zakončenia prídavných mien stredného rodu na *ô*, typ *malô*). Takéto zmeny sú potom ďalším východiskom opisu hláskových zmien v menšom regióne: v súvislosti s charakteristikou Štítnika a nárečia Štítnickej doliny (stredogemerské nárečia, porov. mapku) sa uvádza zmena (*é*) *ie* > *ja*, typ *pekné* > *peknie* > *peknja*, zmena *uo* > *va*: *nuož* > *nvaž*, v časti Malohontu uvádza zmenu *eu* > *au* (typ *poľieuka* > *poľiauka*). V tomto prípade však ide o tú istú zmenu ako pri type *pekné* > *peknie* > *peknja*, t. j. *ie* > *ja*. L. Bartolomeides si ju však neuvedomil. Na tom istom mieste sa uvádzajú aj podoby zámena *kotrý, kotrá*, resp. tvar *trpou*, ktorý L. Bartolomeides dáva do súvislosti s českým *teprv* (tento tvar pravdepodobne motivoval aj vznik prezývky *Trpáci*, ktorú spolu s prezývkou *Krekáči* uvádza aj P. J. Šafárik v Slovanskom národopise, 1842, s. 98).

V spise *De bohemis Kishontensibus*... teda L. Bartolomeides pri charakteristike Malohontu z jazykového hľadiska uplatnil kontrastívny i konfrontačný postup. Prvky, ktorými Bartolomeides charakterizuje sledovaný areál na kontrastívnom princípe, sú z hľadiska vtedajšieho stupňa vývinu vedy a poznania presvedčivé a opierajú sa o skutočný stav v nárečiach. Takýto stupeň vedeckého opisu sa však Bartolomeidesovi nepodarilo dosiahnuť pri konfrontačnom postupe: presvedčivé sú síce jeho paralely domácich, nárečových podôb v porovnaní s češtinou, no súvislosti s lužičtinou nemohol L. Bartolomeides opísať presvedčivo, nemal na to filologické, najmä historickojazykovedné predpoklady.

O nedostatku historickojazykovedného vzdelania L. Bartolomeidesa svedčí aj jeho pokus o výklad názvu *Gemer*, uverejnený pod titulom *Tractatus historico-philologicus de nomine Gumur, et ei similibus*... (Levoča 1804). V tejto štúdii sa

L. Bartolomeides pokúsil o hľadanie sémantických a hláskových responzií názvu *Gemer* a nemeckého slova *Hamer*. Tento výklad nie je prijateľný a tak isto nie sú prijateľné ani neskoršie snahy vykladať názov *Gemer* z tureckého osobného mena *Kömür* (Melich, 1925—1929, s. 365; Kiss, 1978, s. 244). Tieto pokusy o výklad motivácie názvu *Gemer* prehodnotil Š. Ondruš (1980, s. 261-283) a pôvod tohto názvu našiel v starom slovanskom základe *gom-* = vyvýšenina (o. c., s. 277; odtiaľ aj slovo *homoľa*).

Ďalšou prácou, v ktorej L. Bartolomeides na charakteristiku areálu využíva jazykový materiál, je jeho rozsiahle monografické dielo *Inclyti Superiori Ungariae comitatus Gömöriensis notitia historico-geographico-statistica* (Levoča 1806—1808). Takéto diela už mali u nás v tom čase svoju tradíciu (M. Bel, J. B. Magin, J. Papánek, J. Sklenár atď.). V spomínaných notíciách Gemera si z jazykovedného hľadiska zasluhuje pozornosť 3. časť II. kapitoly (*Capitis II. Sectio III. De incolis comitatus Gömöriensis, qua nationem et linguas consideratis*, s. 134—137). V § 2 (s. 133) L. Bartolomeides uvádza charakteristiku kmeňov a národov, ktorá je v celom jeho diele najviac sporná (pôvod slovenského etnika sa hľadá u Sarmatov, Jazygov, Vendov, Chorvátov, čiastočne Ruténov). Z jazykovedného hľadiska si však zaslúžia pozornosť ukážky jednotlivých jazykových útvarov, ktoré Bartolomeides uvádza v poznámke k § 3 (s. 135—138). Zámerne sme ich nazvali jazykovými útvarmi, pretože len 3 z nich možno pokladať za ukážky teritoriálnych nárečí, ostatné patria do skupiny sociálnych nárečí a sú ilustráciou vplyvu nedomácej lexiky na gemerské nárečia. Prvá ukážka má charakterizovať vplyv nemeckej remeselníckej slovnej zásoby na gemerské nárečia v baníckych osadách, mestách a mestečkách. Predpokladáme, že ukážka nie je bezprostredným zápisom dialógu, ale Bartolomeidesovým konštruktom na základe poznania spomenutého vplyvu, a slová, ktoré sa v ukážke uvádzajú, zachytávajú vtedajší stav.

1. Singula haec clariora sient, si eadem brevibus Dialogis, modos loquendi exprimentibus, illustraverimus. Igitur Teuto-Slavi hunc sere in modum santur:

Petro. Hanzo, skä ideš, ada zo šichty. Johannes. Ver z bani idem domou. P. Našva že ideš domou? J. Mám našmu štelärovi ist hledat hycäre aj štubrdäre. P. Choj, volaj našho Matajza od Michelou, aj Petra od Hricou, tí puajdu. J. Švaže to máš v kešenky? P. Kuchen. Dala mi naša Hanuša, bula cenkäzu. J. Kody že to veselä bude vašej Marynky? P. Ešče neviamo, nemamo pšenic aj palenia ešte nepriniasol zemär.

Ako vidieť z ukážky, základom tejto charakteristiky v hláskovej rovine sú stredogemerské nárečia (dokazuje to zmena *uo* (*ô*) > *va*: *pôjdu* > *pvajdu*, *ie* > *ä*: *veselä*), do ktorých prenikli a adaptovali sa nemecké slová a mená (*šichta*, *štelär*, *hycär*, *štubrdär*, *kuchen*, *cankäz*, *Hanzo*, *Matajz*).

Druhá ukážka, ktorú Bartolomeides označil názvom *Slavo-Slavi mollius loquentes ita fantur*, má podľa základných znakov charakterizovať nárečie Štítnickej

doliny (zmena *ie* > *ja*: *pešjanky*, pretrvávajúce *ä*: *skä*, ktoré je v súčasnosti už len reliktom):

2. Slavo-slavi mollius loquentes ita fantur:

P. Jeník, skä ideš? Ada z košära. J. Ni, z Šiernej Lehoty, Petro. P. Naš si chodiu? J. Na svadbu som volau, aj na krstiny. P. Kody bude veselia. J. O tri týdne na fašengi. P. Ši uš bula prevolavanka? J. Zitra bude. P. Ty, ved je to už blízko! Maš se ty natancovať! Jeník, pridem pod oblok, daj mi potom kus pešjanky.

Tretia ukážka je charakteristikou nárečia Muránskej doliny, kde sa hovorí takto:

3. In valle Muraniensi sequens modus loquendi praedominatur: Georg: *Brat Miško, kde si chodiu?* Mich. *Tuž, na trhu som kupovau šišmy našmu Ďuríkovi.* G. *Naš že sú mu?* M. *Chce sa ženiť a puojde na ohledy.* G. *Ve je to len chlapec, ve tot nevja ani nuaž do rúk vžjač.* M. *Ou! Nepovedajže tak! Ved uš dvaceč ši tridceč rokou ma. Ve to hodny chlap, aj robotny! Ve uš bou hycär, a teraz uhlä palič bude.*

V tejto ukážke ide o tieto nárečové znaky: *č* > *š*: *šišmy*; *ie* > *ja*: *nevie* > *nevja*; *uo (ô)* > *va*: *nvaž*; *ť* > *č*: *vžjač*; *ie* > *ä*: *uhlie* > *uhlä*.

Štvrtá ukážka je charakteristikou nárečia Blžskej doliny (porov. mapku na obrázku) a Bartolomeides ju uvádza slovami:

4. Baloghienses Parvohontanique Slavi ita confabulantur: G. *Dobrei den, pane kmotre.* M. *Pamodaj vam.* G. *Skiadže idete? ada zo Sobote?* M. *Var stadiau. Kupovau som mojej mamouške tieto šišme, anouke totot rubok a Džirovi tot klobúk.* G. *Ve mu je to veukei, švo si zaň dau?* M. *Taliar. A za tie šervenie šišme?* G. *Šest mariašeu.* M. *Ši je náš Palo zdravei.* G. *Ver zdravei, teraz si dieuku vydau, aj Petra oženeu. Mali smo veselia, kobi si bou prišou, bou by si ihrau. Dost mo ťa spomínali. Škoda ťa, že si tam nebou.* M. *Ver sám banujem.* G. *Bud zdrau, brat.*

Piata ukážka má množstvo znakov spoločných s prvou ukážkou: do domáceho jazykového základu preniklo a adaptovalo sa v ňom množstvo nedomácich slov, v tomto prípade však, na rozdiel od prvej ukážky, z maďarčiny.:

5. Slavi-hungarisantes haec in more habent. Šogor Mihaly, šekajte me, puojdeme vedno. - Koma Janči, kde ste sa tu vzali. Had, odprevázal som našho Géza aj Kuba, tašli na Uhry, len sa tak hirtelene zobrali, ani som si kalap, ani bočkore, ani dohanzačko najst nemohou. - Ništ to preto, šógor: dobry si ty jámbor. Mam s tebou dašvo besedovat. Musime si malo pomulatovat.

Aj v tejto ukážke ide pravdepodobne o umelo vytvorený text s malým množstvom charakteristických domácich hláskových prvkov (*č* > *š*, *šekajte me*), no s väčším množstvom lexikálnych jednotiek maďarského pôvodu (*šogor, koma, hát, hirtelene, kalap, bočkore, dohánzačko, jámbor, pomulatovať*).

Poslednou ukážkou je nemecký nárečový text:

6. Istum etiam modum loquendi, optime exemplo illustraverimus Johanis et Michaelis invicem confabulantium: J. *Buhin gest Michl.* M. *Ber kreischt uf mich? Ausm Bearg geh ich Iohanas. Bate bos*

bilst Nochbar? J. *Ništ. Ich frug nur buhin geast? Bos host im Tanister?* M. *Batr Brod, Speck und Flesch.* J. *Ist deine Mutte derhem?* M. *Jo.* J. *Und der Botar?* M. *Ist in Homer gongen.* M. *Bos mocht er do?* J. *Orbeiten ist er gongu.* J. *Bos hot die Muttar gekocht?* M. *Batr Knetchen mit Brinza, ober ich hob sa nicht gesn.* J. *Barum? Du Holdrkear! So mogst du Tischlebr, oder Bosersuppa fresn.*

Nepresnosti historickojazykovedného charakteru, a platí to hádam aj v oblasti histórie, etnogenézy a etnológie, uvedené v Bartolomeidesových prácach, vyplývajú z toho, čo sme uviedli vyššie. Z nárečových ukážok a z opisu jazykových útvarov, ktoré boli v gemerskom areáli výrazne ovplyvnené nemeckou a maďarskou lexikou, však vyplýva, že L. Bartolomeides prejavil v synchronickom priereze prelomu 18. a 19. stor. veľký zmysel pre charakteristiku nárečových útvarov. Na jednej strane to boli ukážky gemerských teritoriálnych nárečí Štítnickej doliny, Muránskej doliny a Blžskej doliny (ukážky 2.—4.), v ktorých sú uvedené a čiastočne vymenované charakteristické hláskové, tvaroslovné aj lexikálne prvky týchto nárečí. Ďalšie príklady — prvá a piata ukážka sú však svedectvom javu, ktorý bol začiatkom 19. stor. v prácach osvietencov veľmi zriedkavý až neznámy. L. Bartolomeides totiž uvádza jazykové útvary, ktoré vznikli vzájomným pôsobením odlišných jazykových systémov a na základe takéhoto pôsobenia vznikali jazykové útvary obmedzené na určité spoločenstvo, konkrétnu historickú, spoločenskú a jazykovú situáciu. V tom čase sa však takýto prístup pri charakteristike jazyka ešte neuvedomoval, neuvedomovala sa ani spoločenská báza viacjazyčnosti a rozsah parametrov, ktoré ovplyvňovali podobu týchto jazykových útvarov. Preto tieto charakteristiky nepresiahli rámec poznámok k rozsiahlejšiemu textu s historickou tematikou. A tak z dnešného pohľadu možno na okraj vedeckých spisov L. Bartolomeidesa pripísať ich autorovi zásluhu aj v tom, že ukážky jazykových útvarov gemerského regiónu okrem dialektologického aspektu odrážajú aj prvok sociolingvistického opisu.

Literatúra

Atlas slovenského jazyka. Zv. 4. Lexika. Časť prvá — mapy. Bratislava, Veda 1984. 464 s.

BARTOLOMEIDES, L.: Brevis tractatus...an nomina ungaricum et magyaricum. Levoča 1809.

BARTOLOMEIDES, L.: De Bohemis Kishontensibus antiquis et hodiernis commentatio historica... Wittenberg 1783.

BARTOLOMEIDES, L.: Inclyti Superioris Ungariae comitatus Gömöriensis notitia historico-geographico-statistica. Wittenberg 1804—1806.

BARTOLOMEIDES, L.: Tractatus historico-philologicus de nomine Gumur, et ei similibus. Levoča 1804.

KISS, L.: Földrajzi nevek etimilógiai szótára. Zv. 1—2. Budapešť. Akadémiai Kiadó 1978—1988.

KUŤÁKOVÁ, E.— MAREK, V.— ZACHOVÁ, J.: Moudrost věků. Praha, Nakladatelství Svoboda 1988, s. 494.

MELICH, J.: A honfoglalási Magyarország. Budapešť 1925—1929.

ONDRUŠ, Š.: Pôvod názvov slovenských vrchov, hradov a stolíc. In: Studia Academica Slovaca. 8. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1980, s. 261—283.
Slovenský biografický slovník. Zv. 1. A—D. Red. Š. Valentovič. Martin, Matica slovenská 1986. 544 s.
ŠAFÁRIK, P. J.: Slovanský národopis. Praha 1842 (bez udania počtu strán).

Štefan Švagrovský

RUSIZMY A CIRKEVNOSLOVANIZMY V SPISOVNEJ SLOVENČINE (Prof. Šimonovi Ondrušovi na sedemdesiatku)

1. Rusizmy prenikali už do predspisovnej slovenčiny. V Slovníku všetkých jazykov sveta (Linguarum totius orbis vocabularia...), ktorý v roku 1786 zostavila ruská cárovná Katarína II. a v ktorom sú aj slovenské ekvivalenty, nachádzame rusizmy, ako sú *trud, vesna, vlasť* (vo význame „moc"). Možno sa sporiť o to, či spomínané slová sú čisté rusizmy a nie slavizmy, lebo v čase vydania uvedeného slovníka a ešte polstoročie neskôr panoval v jazykovede názor o jednotnom slovanskom jazyku.

Explicitne použil rusizmus v názve svojho slovníka A. Bernolák (*Slowár* Slovenskí, Česko-Laťinsko-Ňemecko-Uherskí). Po Bernolákovi ešte aj J. B. Zoch pre svoj slovník slovenského vedeckého názvoslovia v roku 1868 použil označenie *slovár*, ale po tomto roku už všetky slovenské slovníky majú v názve slovo *slovník*. V bernolákovskej slovenčine sa stretávame s rusizmami len okrajovo. Na Hollého rusizmy — *prevodiť* (vo význame „prekladať"), *rodstvo* (vo význame „rodina"), *pohodný* (vo význame „vhodný") i niektoré ďalšie poukázal už S. Cambel (1887).

2. Stručné poznatky o rusizmoch štúrovského, matičného a martinského obdobia vývoja spisovnej slovenčiny prinášajú Paulinyho Dejiny spisovnej slovenčiny (1983). Autor v nich využil bádateľské výsledky V. Blanára (1974), E. Jónu (1974), J. Furdíka (1969), J. Horeckého (1956), N. A. Kondrašova (1969, 1971) i niektorých ďalších slovenských jazykovedcov. Práve pre dve posledne uvedené obdobia je charakteristický silný, ba až násilný rusifikujúci vplyv, ktorý zo spisovateľov, publicistov a redaktorov časopisov reprezentovali V. Pauliny-Tóth, S. Hurban-Vajanský, J. Záborský, J. Škultéty i niektorí ďalší. Na potvrdenie tohto faktu uvediem rusizmy z jedného celkom krátkeho článku v Slovenských pohľadoch (1887, č. 4, s. 94). Sú to: *drievny, blahorodý, celovať, dejateľ, činovník, inostranný, podvižnik, toržestvo, dostojenstvo, podvih, inorodec, propoveď, tisícilet-*

ný, mocenstvo, pochopenstvo, dejstvovať. Zo všetkých vyššie spomínaných reprezentantov rusifikujúceho smeru bol najagilnejší V. Pauliny-Tóth. S. Cambel o ňom napísal: „Pri obnovení písomníckeho ruchu slovenského v rokoch šesťdesiatich, popredný zástoj dostal sa znova do rukú muža, ktorý ruštine zvláštne bol nakloneným, rozumieme do rukú V. Paulinyho-Tótha. On čo spisovateľ a redaktor stopy ruštiny vo spisovnom jazyku našom nielen že ponechával, ale aj sám úsilne zabývajúc sa čítaním ruským, značne podliehal čo do jazyka vlivu ruskému. On zaviedol značný počet rusizmov, ako slová: *búniť, buntoš, no* (spojka), *zdravstvuj, dejstvovať, vnimanie, venčanie, dielo, duma, závisimý;* obraty: *ja bol, my dali* atď. atď." (Czambel 1887, s. 72—73). A o niekoľko riadkov S. Cambel (s. 73) ďalej pokračuje: „V najnovšej dobe (80. roky 19. storočia — Š. Š.) oddane pokračuje v tom, čo zanechal Pauliny, Svetozár Hurban-Vajanský, či k prospechu spisovného jazyka našeho a písomníctva slovenského, o tom budúcnosť súdiť bude." Táto jemná Camblova kritika a jeho všeobecne prijímaná autorita v otázkach jazyka mali v ďalšom vývoji slovenčiny za následok, že ku koncu 19. stor. došlo k výraznému poklesu nesystémového, ba až chaotického preberania rusizmov, resp. podľa slovotvorných modelov ruštiny utvorených slovenských slov (slová s príponami *-stvo, -stvovať, -stvenný* a pod.). N. A. Kondrašov a P. Ondrus (1971) svojho času vyslovili dosť kuriózny názor, že uvádzanie takýchto rusizmov do spisovnej slovenčiny bolo zo strany slovenských spisovateľov, publicistov a redaktorov, spomínaných vyššie, osobitnou formou oponovania maďarizácii. Je zaujímavé, že ani v štúrovskom, ani v matičnom, ani v martinskom období vývoja spisovnej slovenčiny sa terminologická lexika z ruštiny prakticky nepreberala. Len celkom zanedbateľný počet termínov, utvorených podľa ruských slovotvorných modelov, napr. *náslov, pojazd, pozyv,* prenikol do spisovnej lexiky, ale sa v nej dlhšie neudržal. Na prelome storočia i v období ČSR sa časť rusizmov dostala do spisovnej slovenčiny prostredníctvom prekladov z ruštiny. V tomto smere slovenčinu najviac poznačil P. Tvrdý, prekladateľ Dostojevského románov v tridsiatych rokoch nášho storočia. Jemu vďačíme za rusizmy, ako *položenie, velikodušne, bárin, bárišňa* a celý rad iných. Určitý počet rusizmov v spomínanom období sa dostal do spisovnej slovenčiny aj prostredníctvom slovenských prekladových ekvivalentov z dvojjazyčných rusko-slovenských slovníkov Ľ. Mičátka a P. Tvrdého.

3. Po roku 1945 došlo vo všetkých sférach spoločenského a hospodárskeho života k totálnej orientácii na bývalý ZSSR. Skoro všetky slová, ktoré sa do spisovnej slovenčiny dostávali po tomto roku, mali len ruský habitus, ale boli to vlastne sovietizmy. Okrem toho vo väčšine prípadov mali ideologizovaný obsah. Na začiatku preberania takýchto sovietizmov boli slová, ako *boľševik, subotník, červenoarmejec, kulak, komsomolec* a stovky ďalších, a na konci *perestrojka,* resp. kalky typu *päťročnica, nástenka, bleskovka* alebo pôvodom anglicizmy typu *líder, míting,* ktoré sa do slovenčiny dostali, ako to dosvedčuje ich genetická podoba, cez ruský filter.

4. Po roku 1989, ale najmä 1991 dochádza na Slovensku k výraznému odklonu od všetkého východného, či ako podaktorí hanlivo hovoria — byzantského. Táto tendencia, žiaľ, poznačila aj naše vzťahy s novým demokratickým Ruskom. Ruská tlač sa u nás stala prakticky nedostupnou, ruština sa okrem filozofických a pedagogických fakúlt nevyučuje ani na stredných školách. Za tejto situácie sa prenikanie rusizmov do slovenčiny prakticky zastavilo. V ostatnom čase som zaregistroval návrat do slovenčiny už dávnejšie prevzatých rusizmov, ale už s novým „demokratickým" obsahom, ako *duma, gubernátor, bárišňa*. Kyvadlo, pokiaľ ide o preberanie cudzích slov do slovenčiny, sa odteraz jednoznačne vychýlilo na opačnú stranu. Do súčasnej slovenčiny dosť chaoticky a v neúmernom množstve prenikajú anglicizmy.

5. Napokon niekoľko slov o cirkevnoslovanizmoch v spisovnej slovenčine, ktoré môžu vyvolať aj polemiku, príp. nesúhlas u veriacich kresťanov byzantského obradu či už gréckokatolíkov, alebo pravoslávnych. V prípade obidvoch denominácií mám na mysli len ich slovenskú vetvu. Všeobecne sa už dnes prijíma názor, že kresťanstvo byzantského obradu má na východnom Slovensku vyše tisícročnú nepretržitú tradíciu. Súčasťou tejto tradície je aj liturgický jazyk — cirkevná slovančina, resp. staroslovienčina. Pre obidve denominácie sa už dnes produkuje značné množstvo náboženských textov rozličného zamerania v spisovnej slovenčine, ba v slovenskej vetve gréckokatolíckej cirkvi sa ako liturgický jazyk stále viac uplatňuje aj spisovná slovenčina (v pravoslávnej cirkvi liturgickým jazykom aj naďalej zostáva len cirkevná slovančina). Cirkevnoslovanskú lexiku, ktorá je súčasťou slovenskej náboženskej literatúry byzantského obradu tvoria: a) grécizmy, ktoré prešli do cirkevnej slovančiny (staroslovienčiny) bez prekladu: *diskos, kliros, ipostas, tropar, antimins, stichar, omofor, sakkos, irmos, kondak, epitrachil* a pod. ; b) grécizmy, kalkované do cirkevnej slovančiny (staroslovienčiny): *časoslov, daronosica, darochraniteľnica* a pod.; c) grécizmy, ktoré prešli do cirkevnej slovančiny v itacistickej podobe: *Iisus Christos, alliluja, Avvakum* a pod. Ak hovoríme o grécizmoch, nemáme na mysli klasickú (starú) gréčtinu, ale koiné, to znamená ľudový grécky interdialekt, ktorým sa hovorilo a písalo v grécko-rímskom svete v 1. storočí po Kristu a v ktorom je okrem výnimiek napísaný Nový zákon. Neitacistická podoba vyššie spomínaných itacizmov je *Jesus Kristus, alleluja a Habakuk*. (Podoba *Ježiš* sa do slovenčiny dostala zo starej češtiny počas reformácie.)

Stojí za úvahu, či by nebolo možné a vhodné namiesto pôvodných grécizmov prvej skupiny (*oktoich, epitrachiľ* a pod.) aspoň v zátvorkách uvádzať aj ich slovenské preklady alebo paralely, to znamená v danom prípade *osmihlasník, štóla* a pod. Pri čítaní slovenských náboženských textov pre slovenských pravoslávnych kresťanov som zaregistroval jednak viaceré chybné slovenské teologické termíny, napr. *prvorodný hriech* namiesto správneho termínu *prvotný hriech* (peccatum ori-

ginale), *symbol viery* namiesto správneho *vyznanie, tajiny či tajny* namiesto správneho *sviatosti* (*mystériá*), *vlastná láska* namiesto *sebaláska* a pod., jednak itacistickú transkripciu gréckych slov a výrazov, napr.: *is en prosopon ke mian ipostasin; i idia dikaiosyni; oti estin* namiesto správnej neitacistickej transkripcie *eis hen prosopon kai mian hypostasin; he idia dikaiosyne; hoti estin*, ktorá má v slovenčine už stáročnú tradíciu a výnimkou z nej sú len niektoré špecifické liturgické slová — termíny byzantského obradu, ktoré sa používajú v itacistickej transkripcii, napr. už spomínané grécizmy *oktoich, potir, epitrachil* a niektoré iné. Na slovenského čitateľa náboženských textov pre pravoslávnych kresťanov rušivo pôsobia aj také cirkevnoslovanizmy, ktoré majú v spisovnej slovenčine rovnocenné ekvivalenty, napr. *usynovenije, blahodatný, počinenije* a iné. Aj keď náboženské texty pre slovenských gréckokatolíkov tiež nie sú bez chýb, predsa len slovenčina v nich je v porovnaní s tými, ktoré sú určené pravoslávnym kresťanom, podstatne čistejšia. Na potvrdenie toho postačí porovnať si dva kalendáre na rok 1995 — pravoslávny a gréckokatolícky, obidva vydané v Prešove. Domnievam sa, že dozrel čas, aby sa prikročilo k spoločnej práci obidvoch cirkevných spoločenstiev byzantského obradu na kodifikácii náboženského pojmoslovia a liturgických textov. Spolupráca teológov obidvoch cirkevných spoločenstiev s kompetentnými slovenskými jazykovedcami (ktorí dobre poznajú byzantský obrad) je pritom nevyhnutná. Len takouto úzkou spoluprácou bude možné nakoniec vytvoriť slovenský náboženský štýl, ktorý bude mať jasné znaky byzantského obradu kresťanskej cirkvi či už zjednotenej s Apoštolskou stolicou na čele s Rímskym biskupom, alebo nezjednotenej, autokefálnej (pravoslávnej).

Cirkevnoslovanské obradové texty, napr. panychída, utiereň, večiereň, polnočnica, sobáš, krst, pomazanie chorých, liturgia a pod., bývajú nezriedka súčasťou umeleckej spisby národov, ktoré vyznávajú byzantský kresťanský obrad. Prekladateľská prax je, žiaľ, taká, že spravidla každý slovenský prekladateľ tieto obradové texty prekladá ad hoc a výsledkom takýchto prekladov je, že za rovnaký obradový cirkevnoslovanský text máme stále iný slovenský prekladový text, vo väčšine prípadov elementárne nezvládnutý. Za viaceré príklady aspoň dva: preklad obradových cirkevnoslovanských pasáží v románe B. Pasternaka Doktor Živago Zorou Jesenskou a v Kuprinovom románe Jama Vierou Mikulášovou-Škridlovou. Individuálne preklady cirkevnoslovanských textov tu v žiadnom prípade nemajú miesto, tu by bolo treba postupovať ako pri uvádzaní úryvkov biblických textov, to značí, že za originálny cirkevnoslovanský text slovenský prekladateľ už len dosadí jestvujúci slovenský text.

Uvádzam zoznam cirkevnoslovanských obradových textov preložených do slovenčiny od roku 1932: Liturgia sv. Jána Zlatoústeho a sv. Bazila Veľkého, Liturgikon, Chváľme Boha (slovenský preklad rozsiahleho cirkevnoslovanského zborníka Chvalite Hospoda), ďalej texty obsahujúce vysluhovanie krstu, birmo-

vania, sobáša, spovede, utierne, večierne, polnočnice, veľkonočnej utierne, ďalej menlivé obradové texty — antifóny, pieseň malého vchodu, veľká jektenija, liturgia prihlásených, ďalej spevy Jednorodený syn, Cherubínska pieseň, Víťazná pieseň, Dôstojné je, Blahoslavenstvá, Liturgia kňazských hodín (cirkevnoslovanský Časoslov). Preložené sú aj všetky názvy sviatkov byzantskej cirkvi.

Literatúra

BLANÁR, V. — JÓNA, E. — RUŽIČKA, J.: Dejiny spisovnej slovenčiny II. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974, s. 7—86.

BOBEK, W.: Rusizmy Vajanského. Slovenská reč, *4*, 1935—1936, s. 235—250.

BOBEK, W.: Rusizmy, polonizmy a juhoslavizmy v literárnom jazyku slovenskom. Slovenská reč, *6*, 1937—1938, s. 11—18, 103—107, 154—162, 213—224, 262—264, 300—302.

CZAMBEL, S.: Ruské živly v spisovnom jazyku slovenskom. In: Príspevky k dejinám jazyka slovenského. Budapešť 1887. 131 s.

FURDÍK, J.: O tvorení niektorých deverbatív v matičnom období. In: Jazykovedný zborník. 2. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, s. 85—101.

HORECKÝ, J.: Základy slovenskej terminológie. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 146 s.

KONDRAŠOV, N. A.: Neologizmy šturovskoj epochi. In: Jazykovedný zborník. 2. Acta Facultatis Philosophicae Univesitatis Šafarikanae Prešovensis. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, s. 75—83.

KONDRAŠOV, N. A. — ONDRUS, P.: Russkije slova v slovackom literaturnom jazyke. Russkaja reč, 1971, s. 143—150.

PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 209—210.

ŠVAGROVSKÝ, Š.: Preklad rituálnych staroslovienskych pasáží do slovenčiny. In: Translatologica Pragensia III. Acta Universitatis Carolinae. Philologica. 2—3. Praha, Univerzita Karlova 1989, s. 173—177.

Júlia Dudášová-Krišťáková

GORALSKÉ NÁREČIA
(Poznámky na okraj hesla v Encyklopédii jazykovedy)

1.1. Keď porovnávame poľskú produkciu odbornej (jazykovednej, historiografickej, etnografickej) literatúry o goralských nárečiach a goralských regiónoch so slovenskou, vyjde nám, že slovenskej literatúry o tejto problematike je veľmi málo. Bez zveličovania možno povedať, že poľský výskum Oravy a Spiša má už veľmi dlho charakter vedeckého programu, zameraného na všestranné štúdium a analýzu všetkých faktov a údajov o týchto hraničných areáloch. Primárne postavenie v tomto prípade majú poprední slavisti z Jagelovskej univerzity v Krakove, ktorí do výskumu zapájajú aj študentov, čím zabezpečujú kontinuitu vedeckého dorastu aj v tejto oblasti. Pre nich je výskum Oravy a Spiša nielen otázkou rozumu, ale aj cti. V tom sa máme čo od nich učiť a máme im čo závidieť.

To je oficiálna rovina výskumu goralskej problematiky, ktorú na Slovensku akceptujeme, na ktorú nadväzujeme, aj keď v mnohom máme odlišné postoje, prístupy či náhľady.

Žiaľ, jestvuje aj neoficiálny pohľad na Oravu a Spiš, ustavične nastoľovaný v malopoľskej regionálnej tlači, ktorá vychádza v Zakopanom a Nowom Targu (stačí si prelistovať jednotlivé ročníky krajanského časopisu poľských Slovákov Život, v ktorom sa odrážajú výpady tejto podhalskej tlače a ich predstaviteľov). Totiž táto malopoľská regionálna tlač šíri ešte aj dnes vedecky už dávno prekonané a faktami nepodložené názory o poľskom národnom povedomí goralského obyvateľstva, opierajúc sa o stotožňovanie poľského základu goralských nárečí s poľským charakterom nositeľov týchto dialektov. Šíriteľov tejto nepravdy celkom opantala vidina poľskej národnostnej menšiny aj južne od terajšej slovensko-poľskej štátnej hranice a v príhodnej chvíli aj úpravy slovensko-poľskej štátnej hranice. V ovzduší tohto neoficiálneho neprajného postoja k slovenskej národnostnej menšine na poľskom území Oravy a Spiša naši krajania doslova zvádzajú každodenný zápas o prežitie.

O ich ťaživej situácii som sa dozvedela počas svojho dialektologického výskumu na poľskom území Oravy a Spiša na jeseň r. 1986 a 1987, keď moji infor-

mátori pokladali za potrebné poskytnúť mi okrem údajov o ich dialekte aj informácie o ich každodennom duchovnom zápase v poľskom prostredí, ktoré im ako Slovákom nie je naklonené. Pokladám za svoju morálnu povinnosť povedať to aj slovenskej odbornej verejnosti.[1]

1.2. Prirodzene, nasúva sa otázka, aký je postoj k tejto problematike na Slovensku. Treba oceniť, že otázka slovenskej národnostnej menšiny sa na poľskom území Oravy a Spiša znovu nastolila po r. 1989 aj na oficiálnej úrovni. Vítame, že poľskú časť Oravy a Spiša v posledných štyroch-piatich rokoch doslova objavila aj slovenská publicistika, ktorá šíriac informácie o Slovákoch v Poľsku (aj keď nie vždy presné), vykonáva zároveň osvetovú činnosť medzi slovenskými čitateľmi. Veď nie je zriedkavosťou, že mnohí Slováci, najmä príslušníci strednej a mladej generácie, sa o slovenskej národnostnej menšine v Poľsku dozvedeli iba nedávno, a to zásluhou týchto článkov a informácií.

2.1. Táto myšlienková digresia je len zdanlivá, pretože bezprostredne súvisí s otázkou nastolenou hneď v úvode, presnejšie v názve príspevku. Skôr než prejdeme k odbornému zhodnoteniu hesla, venovaného charakteristike goralských nárečí v nedávno vydanej Encyklopédii jazykovedy (1993, s. 158), vžime sa na chvíľu do situácie poľského čitateľa, ktorý siahne po Encyklopédii a ktorý bude chcieť získať slovenské informácie o týchto dialektoch.

Ak to bude Slovák z poľského územia Oravy a Spiša, zažije jedno z ďalších sklamaní a asi si povzdychne: Slováci na nás zabúdajú a Poliakom sme na ťarchu. Prečo? Pretože v hesle sa autor (žiaľ, iniciálky sa pod heslom neuvádzajú) ani slovkom nezmieňuje, že oravské a spišské goralské nárečia sú rozložené na slovenskom i poľskom území Oravy a Spiša a že obidve tieto časti tvoria jeden jazykový, zemepisný, historický, etnografický a kultúrny celok. Nič sa nedozvie ani o tom, že goralské obyvateľstvo, hovoriace týmto pôvodne poľským dialektom, a to tak na slovenskom, ako aj na poľskom území, má slovenské národné povedomie, ktoré sa vyvíjalo v úzkej symbióze s národným povedomím slovenského obyvateľstva a s formovaním slovenskej národnosti.

Ak údaje o goralských nárečiach bude potrebovať poľský bádateľ, jeho reakcia môže byť dvojaká: možno si pomyslí, že údaje o goralských nárečiach v slovenskej jazykovednej encyklopédii nie sú na profesionálnej úrovni, lebo nie sú úplné. Možno sa však aj v duchu poteší a povie si: tak predsa to pričlenenie severovýchodnej časti Oravy (13 obcí) a severozápadnej časti Spiša (14 obcí) na základe rozhodnutia mierovej konferencie v Paríži z 28. júla 1920 stálo za to, lebo to Slovákov nielen prebolelo, ale už na to aj zabudli.

1 Štipendium na tento náročný dialektologický výskum vo všetkých trinástich oravských a v desiatich (zo štrnástich) spišských obciach na území Poľska mi poskytla Jagelovská univerzita v Krakove na odporúčanie prof. Dr. A. Zarębu, vtedajšieho riaditeľa Instytutu Filologii Słowiańskiej, ktorý, žiaľ, už nie je medzi nami.

Spokojný nebude ani slovenský čitateľ, pretože keď sa stalo, čo sa stať nemalo, a informácie o poľskej časti oravských a spišských goralských nárečí, ako ani o slovenskej národnostnej menšine v Poľsku sa do hesla nezaradili, v závere hesla sa mala uviesť aspoň stručná bibliografia slovenskej a poľskej literatúry o tejto problematike.

2.2. Pre zaujímavosť uvedieme, aké informácie o goralských nárečiach nájdeme v Encyklopedii wiedzy o języku polskim (1978). Heslá *gwary czadeckie* (s. 112), *gwary orawskie* (s. 114) a *gwary spiskie* (s. 115) sú veľmi stručné, ale na prvom mieste sa uvádza najdôležitejšia informácia o týchto dialektoch na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí. Je to informácia o tom, že uvedené nárečia sa rozprestierajú na území Poľska i Slovenska, v prípade kysuckých nárečí iba na území Slovenska. A až v ďalšej časti sa uvádzajú hlavné diferenčné znaky oravských a spišských goralských nárečí v porovnaní so susednými podhalskými alebo živeckými nárečiami, pretože všetky uvedené nárečia patria do skupiny malopoľských nárečí. V hesle o kysuckých goralských nárečiach (v poľskej dialektológii je zaužívaný termín čadčianske nárečia) sa uvádzajú znaky, zdôrazňujúce ich malopoľsko-sliezsky pôvod.

Z pohľadu poľského čitateľa sú to základné informácie o goralských nárečiach, ktoré si môže kedykoľvek rozšíriť o ďalšie a podrobnejšie údaje a fakty z ktorejkoľvek učebnice dialektológie, historickej gramatiky poľského jazyka alebo z Atlasu poľských nárečí. Pritom zaručene vo všetkých uvedených príručkách nájde informácie aj o goralských nárečiach na slovenskom území.

Slovenský čitateľ má k dispozícii oveľa skromnejšie informácie a o poľskom území Oravy a Spiša (o jazyku, obyvateľstve, histórii i o okolnostiach súvisiacich s pričlenením týchto území k Poľsku) sa v najnovšej encyklopedickej literatúre zväčša ani nedozvie (porov. Encyklopédia Slovenska, 1977—1982; Slovensko, 1971—1980). Z nepochopiteľných príčin sme sa vzdali aj vedeckoinformačného nároku na územie, ktoré v priebehu celých dejín až do osudného verdiktu z 28. júla 1920 vždy tvorilo súčasť Slovenska.[2]

3.1. Vráťme sa však k základnej myšlienke nášho príspevku — k hodnoteniu hesla o goralských nárečiach v Encyklopédii jazykovedy. Poľský základ jazykového systému goralských nárečí je nesporný, preto ho nemusíme nejako zvlášť do-

[2] Aké sú dôsledky neinformovanosti niektorých našich bádateľov o jazykovej situácii i o národnostnom zložení obyvateľstva v regiónoch obývaných goralským obyvateľstvom, svedčí nasledujúci citát z hesla č. 210 a Slovenská republika, ktoré bude uverejnené v encyklopédii s názvom Kontaktlinguistik (Handbücher Sprach- und Kommunikationswissenschaft). Zv. 6. Berlin — New York (v tlači):

„5.4. Poľské obyvateľstvo sa vyznačuje bilingvizmom. V príslušnej oblasti hovoria medzi sebou (poslovenčeným) goralským dialektom, ako kontaktový jazyk však používajú slovenčinu, resp. slovenské nárečia. Spisovnú slovenčinu ovláda skôr stredná a mladšia generácia, všetci hovoria slovenskými nárečiami. Ich vedomie súnaležitosti s materským národom je pomerne silné" (s. II).

Prosím autora hesla Dr. S. Ondrejoviča, CSc., aby ešte pred vydaním celoeurópskej encyklopédie dal veci do poriadku a aby výmysly nahradil pravdivými údajmi.

kazovať. Avšak v slovenskej jazykovednej encyklopédii sa nemalo zabudnúť uviesť aj to, že výraznú súčasť systému týchto nárečí tvoria zmeny, motivované alebo stimulované vonkajším vplyvom slovenských nárečí. V dôsledku týchto zmien sa goralské nárečia na jednej strane vývinovo priblížili k slovenským nárečiam a na druhej strane sa vývinovo vzdialili od poľských nárečí, s ktorými geneticky súvisia. Štúdium týchto javov má veľký význam tak pre slovenskú dialektológiu a dejiny slovenského jazyka, ako aj pre poľskú dialektológiu a dejiny poľského jazyka. Vývinové tendencie smerujúce k integrácii goralských nárečí so slovenskými nárečiami sú veľmi výrazné a nemožno ich nebrať do úvahy. Na systémový výskyt slovakizmov v nárečiach goralských enkláv na strednom Slovensku upozorňoval už M. Małecki vo svojich početných štúdiách z tridsiatych rokov a neskôr aj ďalší poľskí slavisti (Z. Stieber, M. Karaś, A. Zaręba). Náš výskum goralských nárečí, ktorému sa systematicky venujeme od r. 1981, ukázal, že do skupiny prechodných slovensko-poľských nárečí okrem nárečí enkláv treba zaradiť aj južné časti kompaktných goralských oblastí na Spiši, Orave a Kysuciach, pretože aj v týchto nárečiach sa slovenské javy vyskytujú systémovo na najmenej priepustných jazykových rovinách, akými sú zvuková a morfologická rovina (podrobnejšie o tom Dudášová-Krišššáková, 1993).

3.2. Čím sa goralské nárečia líšia od slovenských nárečí a čo ich spája s poľskými nárečiami? Na túto otázku možno odpovedať z diachrónneho hľadiska, pretože v priebehu vývinu goralských nárečí v podmienkach slovensko-poľských jazykových kontaktov a slovensko-poľského bilingvizmu sa na seba navrstvili dve zásadne sa od seba odlišujúce skupiny javov. Staršiu, geneticky poľskú vrstvu javov tvoria tie zmeny, ktoré sa vykonali aj v ostatných poľských nárečiach v období ich interného vývinu, t. j. do 15. stor. V období po 15. stor. v goralských nárečiach ďalšie zmeny, smerujúce k ich vnútornej diferenciácii, nevznikajú, ale vývinové tendencie z predchádzajúceho obdobia už len doznievajú.

Keďže goralské nárečia sa po kolonizácii goralských oblastí (zhruba medzi 14.—18. stor.) vyvíjali v podmienkach slovensko-poľského bilingvizmu a slovensko-poľských jazykových kontaktov, vývin goralských nárečí sa v novšom období, t. j. približne po 15. stor., uberal smerom k integrácii so slovenskými nárečiami. Možno povedať, že pre novšie obdobie vývinu goralských nárečí sú charakteristické vývinové tendencie, motivované alebo stimulované vonkajším vplyvom slovenských nárečí.

Pretože v procese slovensko-poľskej jazykovej interferencie ako modelový systém pôsobili slovenské nárečia, vývin sa uberal podľa slovenského modelu. Tým sa začala utvárať druhá vrstva zmien, vývinovo mladšia, ktorá sa navrstvila v procese dlhodobých a intenzívnych slovensko-poľských jazykových kontaktov na staršie, geneticky poľské zmeny. To je vlastne tá druhá osobitosť goralských nárečí, čím sa odlišujú od poľských nárečí a čo ich spája so slovenskými nárečiami.

Na jednej strane je to poľský jazykový systém, na druhej strane sú to výrazné zmeny v tomto poľskom systéme, spôsobené vonkajším vplyvom slovenských nárečí. Avšak ani táto druhá vrstva zmien v goralských nárečiach netvorí jeden celok, ale sa vnútorne člení na dve skupiny zmien. Prvú tvoria zmeny, vyplývajúce z vnútorných vývinových tendencií goralských nárečí ako nárečí geneticky poľských, ktoré vonkajší vplyv slovenských nárečí stimuloval alebo urýchlil (patrí sem napr. zmena *ř* na *r*, rozklad nosoviek aj v pozícii pred úžinovými spoluhláskami, a ako ukážeme ďalej, aj ďalšie). Druhú skupinu tvoria tie zmeny, ktoré sú výsledkom interferencie vo vlastnom zmysle slova, ktoré najprv tvorili odchýlky od normy a ktoré sa neskôr stali súčasťou normy goralských nárečí.

3.3. V ďalšej časti uvedieme prehľad najdôležitejších poľských znakov goralských nárečí vo zvukovej a morfologickej rovine, ako aj systémových zmien slovenskej realizácie, ktoré sa navrstvili na pôvodný poľský základ v procese slovensko-poľskej jazykovej interferencie.

3.3.1. Poľská realizácia metatézy likvíd psl. skupín *tort*, *tolt*, napr.: *głova* (hlava), *broda* (brada), *złoto* (zlato), *włos* (vlas), *zdrowy* (zdravý). Je to jeden z najstarších diferenčných javov, odlišujúcich celú severnú (východolechickú a lužickosrbskú) oblasť od česko-slovenskej oblasti západoslovanského makroareálu. Tvary so slovenskou realizáciou *trat*, *tlat* sa v goralských nárečiach vyskytujú sporadicky a majú charakter lexikálnych výpožičiek.

3.3.2. Poľská dispalatalizácia psl. samohlások predného radu a mäkkých slabičných sonant *ě*, *e*, *ę*, *ŕ*, *ľ* v pozícii pred predojazyčnými *t*, *d*, *n*, *r*, *ł*,(*l*), *s*, *z* na *'a*, *'o*, *'ǫ*, *ŕ*, *ł*. Dispalatalizácia sa pokladá za jeden z najcharakteristickejších znakov lechickej podskupiny a predpokladá sa, že sa vykonala ešte pred 10. stor., t. j. pred zánikom a vokalizáciou jerov. Jej trvalým dôsledkom sú morfonologické alternácie, napr.: *v'ara* — *v'eřić* (viera — veriť), *b'oły* — *b'yľić* (biely — bieliť), *kośćoŋ l*— *f_kośćeľe* (kostol — v kostole), *pscoła* (včela), *colo* (čeľo), *tvardy* — *tv'erʒić* (tvrdý — tvrdiť), *corny* — *ocyrňić* (čierny — očierniť), *p'ɣć* — *p'onty* (päť — piaty), *Śv'ontki* (sviatky — názov Turíc). Vplyvom tvaroslovnej analógie mnohé alternácie v poľských nárečiach podobne ako v goralských dialektoch zanikli, napr.: *ňese*, *ňesym* — *ňeśes*, *b'ere*, *b'erym* — *b'eres*, *v'esna*, *m'etla* a pod.

3.3.3. Pôvodná opozícia *g* — *ch*, ktorá je charakteristická pre poľštinu a väčšinu poľských nárečí, sa vyskytuje iba v časti goralských nárečí (v oravských na slovenskom území, v kysuckých a v nárečiach enkláv). V spišských a oravských goralských nárečiach na poľskom území, ako aj v Rabči, Rabčiciach, Hladovke a Suchej Hore (na slovenskom území) sa vykonala zmena *ch* > *h*, ktorá sa v procese slovensko-poľskej jazykovej interferencie rozšírila zo spišských slovenských nárečí. Uvedená zmena bola štruktúrne podmienená tým, že hláska *ch* má v goralských nárečiach oslabenú pozíciu (v morfologických pozíciách podlieha zmene na *-k* alebo *-f*: *o bratak*, *śostrak*, *ʒećak*, *bylek*, *volalak* [o bratoch, sestrách, deťoch,

bol som, volala som — v oravských nárečiach], *o brataf, śostraf, ʒećaf, bylef, volalaf* [v spišských nárečiach]), napr.: *xʷoʒić // hoʒić* (chodiť), *xʷory // hory* (chorý), *xʷodňik // hodňik* (chodník), *muxa // muha* (mucha), *gǫry* (hory), *godać* (hovoriť), *goły* (holý), *grabić* (hrabať).

V nárečiach goralských enkláv sa v dôsledku slovensko-poľskej jazykovej interferencie vyvinula nová opozícia *h — ch*, typická pre slovenské nárečia, napr.: *hora* (hora, les) — *xora* (chorá), *hore* (hore) — *xore* (choré), *hoʒić* (hodiť) — *xoʒić* (chodiť).

3.3.4. Konsonantická mäkkostná korelácia je základnou črtou konsonantického systému goralských nárečí, čím je podmienený pomerne vysoký počet spoluhlások. Preto sa goralské nárečie tak ako poľština a poľské nárečia zaraďujú k tzv. konsonantickému typu, v ktorom sa systematicky rozlišujú tvrdé a mäkké spoluhlásky vo všetkých artikulačných radoch.

Vplyvom slovenských nárečí ustupuje táto výrazná diferenčná črta konsonantického systému goralských nárečí, čo spôsobuje zjednodušovanie spoluhláskového systému i znižovanie počtu foném. Depalatalizácia v goralských nárečiach má ohraničený charakter, lebo sa spravidla vzťahuje na labiály i veláry a prebieha len v pozícii pred vokálmi predného radu *e, y < ē, i*. Jej nerovnaký priebeh v jednotlivých skupinách goralských nárečí je podmienený odlišnou jazykovou situáciou v jednotlivých goralských regiónoch i odlišnou intenzitou slovensko-poľských jazykových kontaktov.

Depalatalizačné zmeny zasiahli najmä nárečia enkláv a južné časti kompaktných goralských oblastí na Kysuciach, Orave (Hladovka) a Spiši (v poriečí Popradu a vo viacerých zamagurských obciach), napr.: *pec, svęčka, pit', pamjat', robjǫ, pjasək* (Pohorelá — je to jediná obec, v ktorej zanikli mäkké pernice v každej pozícii), *vyra — verić, peklo, ćebe, ze ʒyme* (Huty), *slotke — slotkego, droge gruľe, cukerki, geľata* (Slovenská Ves), *ogyň, slotki — slotkigo* (Oščadnica — v kysuckých goralských nárečiach a v enklávach s kysuckou genézou [Pohorelá, Liptovská Teplička] sa uskutočnila depalatalizácia mäkkých perníc i velár).

3.3.5. Opozícia *i — y*, pričom hláska *y* je samostatnou fonémou, ktorá sa ako striednica za psl. *y* a staropoľské *ē* vyskytuje po tvrdých aj mäkkých spoluhláskach, napr.: *młody* (mladý), *vygnać* (vyhnať), *syr* (syr), *hľyp* (chlieb), *mľyko* (mlieko), *vyter* (vietor). Fonéma *y* pomerne dobre odoláva vonkajšiemu vplyvu slovenských nárečí, čo je štruktúrne podmienené tým, že pre konsonantický systém je charakteristická tvrdostno-mäkkostná korelácia. Jednako aj táto opozícia začína podliehať zmenám, ktoré sú motivované vonkajším vplyvom slovenských nárečí a ktoré vedú k zjednodušeniu vokalického systému. Zmena *y > i* sa uskutočnila v každej pozícii iba v nárečí Podsadku, kým v nárečí susednej Starej Ľubovne sa tendencia k redukcii *y* prejavuje v zmenách *y > i a y > e*.

3.3.6. Ďalšou typickou poľskou črtou goralských nárečí je tzv. mazurenie, t. j. zmena tupých sykaviek na ostré: *š, ž, č, ʒ > s, z, c, ʒ*, napr.: *syroki* (široký), *zolondek* (žalúdok), *copka* (čiapka), *drozʒe* (droždie). Iba v goralskom nárečí v okolí

Starej Ľubovne nie je mazurenie, čo je výsledkom poľsko-slovenských jazykových kontaktov. Staroľubovniansky hrad, ako je známe, bol niekoľko storočí sídlom poľského gubernátora, ktorý odtiaľ spravoval celé založené územie na Spiši, čo zanechalo viaceré stopy v staroľubovnianskom dialekte.

3.3.7. Frikatívne *ř* ako relikt staropoľskej zmeny *r'* > ř z 13. stor. sa vyskytuje v oravských, spišských (na Zamagurí) goralských nárečiach a v Skalitom na Kysuciach, napr.: *řezać* (rezať), *stříľać* (strieľať), *řepa* (názov zemiakov na Orave), *řyka* (rieka), *řotki* (riedky).

V južných častiach kompaktných oblastí na Spiši, Kysuciach a v nárečiach enkláv fonéma *ř* zanikla a splynula s *r*. Vplyv slovenských nárečí ako pôsobiaceho systému sa prejavil jednak v tom, že stimuloval vnútornú vývinovú tendenciu k zániku *ř*, jednak v tom, že pôsobil na výber jazykových prostriedkov, čo v danom prípade viedlo k defonologizácii vlastnosti sykavkového šumu fonémy *ř* a k splynutiu *ř* s *r*.

3.3.8. Nosovky sa v goralských nárečiach nezachovali ako samostatné fonémy, pretože sa vyskytujú iba v pozícii pred úžinovými spoluhláskami, kým v pozícii pred záverovými spoluhláskami alebo na konci slova podľahli rozkladu na spojenia vokál + nazála, prípadne stratili vlastnosť nazálnosti, napr.: *gɣś* (hus), *gɣsty* (hustý), *kǫsek* (kúsok), *kǫʒyl'* (kúdeľ), *zomb* — *zymby* (zub — zuby), *kont* — *f_kǫće* (kút — v kúte), *pʲlynta* (päta), *pʲɣć* — *pʲonty* (päť — piaty), *mome glymboko studňe* (máme hlbokú studňu — v oravských nárečiach), *víʒym mojom mame* (vidím moju mamu — v spišských nárečiach), *s tom dobrom babom* (s tou dobrou ženou — vo všetkých goralských nárečiach).

Tvary typu *bede, ide, ňese* (l. os. sg.), *bedo, ido, ňeso* (3. os. pl.), *víʒe mojo mame* (akuz. sg.) sú charakteristickou črtou oravských goralských nárečí a vyvinuli sa v dôsledku straty nosovosti pôvodnych nosoviek. Proces rozkladu nosoviek na spojenia vokál + nazála vo väčšej miere zasiahol spišské a kysucké goralské nárečia, kde sa vyskytujú tvary typu *bedom, ňesom, idom* (3. os. pl.), kým tvary *bedym, ňesym, idym* (l. os. sg.) nevznikli procesom rozkladu nosoviek, ale v dôsledku vonkajšieho vplyvu slovenských nárečí a rozšírenia jednotnej osobnej prípony *-m* v l. os. sg. všetkých typov slovies.

V nárečiach enkláv však vývin pokročil najďalej a nosovky podľahli rozkladu na spojenia vokál + nazála aj v pozícii pred úžinovými spoluhláskami. Preto v tejto časti goralských nárečí nosovky úplne zanikli a boli nahradené bifonémickými spojeniami, napr.: *konsek* (kúsok), *cynsto* (často), *mynso* (mäso), *gynś* (hus). V nárečí Pohorelej a Liptovskej Tepličky sa denazalizácia vykonala podľa slovenského modelu a pôvodné nosovky *ę, ǫ* boli nahradené striednicami *u,'a, a*, napr.: *ruka, muťiť, hr'ada, pamjať, svjatək*.

3.3.9. Goralské nárečia nepoznajú kvantitu, ktorá podobne ako v poľštine a v poľských nárečiach zanikla v 15. stor., a pôvodne dlhé samohlásky podľahli

kvalitatívnym zmenám. Priamym dôsledkom tohto prechodu kvantity na kvalitu bol vznik tzv. zúžených samohlások *ạ, ẹ, ọ*. Z uvedených troch samohlások sa vo všetkých skupinách vyskytuje iba zúžené *ọ*, ktoré tvorí so samohláskou *y* opozíciu, a zúžené *ẹ* iba v nárečí Pohorelej. Zúžené *ạ* splynulo s hláskou *o*, napr.: *stọl* (stôl), *kọň* (kôň), *dọm* (dom), *dobro baba* (dobrá žena), *trova* (tráva), *copka* (čiapka), *mom — mos — mo* (mám — máš — má).

V dôsledku intenzívnych slovensko-poľských jazykových kontaktov však v nárečiach enkláv a v južných častiach kompaktných goralských oblastí ustúpila staropoľská zmena *ạ* > *o* a hláska *o* ako striednica za zúžené *ạ* bola nahradená fonémou *a*. Východiskom tejto zmeny je analogické vyrovnávanie tvarov typu *dobro baba* > *dobra baba*, odkiaľ sa rozšírila aj do fonologických pozícií typu *trava, svak, (mom) — mas — ma*.

3.3.10. Labializované *ᵘo* ako výrazná diferenčná črta vokalického systému goralských nárečí sa vyskytuje iba v oravskej skupine, kým v iných skupinách goralských nárečí zaniklo v dôsledku slovensko-poľskej jazykovej interferencie. Labializované *ᵘo* zaniklo v dôsledku delabializácie čiže oslabenia dištinktívneho príznaku labializovanosti. Uvedený jav možno hodnotiť spolu so zmenou *ạ* > *o* > *a* (3.3.9.) ako tendenciu k delabializácii samohlások zadného radu, motivovanú vonkajším vplyvom slovenských nárečí.

3.3.11. Opozícia *l — ľ*, ktorá sa vyskytuje v prevažnej väčšine goralských nárečí, je tiež výsledkom intenzívnych slovensko-poľských jazykových kontaktov. Uvedená opozícia nahradila pôvodnú trojčlennú opozíciu laterál, ktorá je charakteristická pre poľštinu a väčšinu poľských nárečí *ł — l — ľ* (*skała — skale — skaľisty*), napr.: *plakać* (plakať), *skała* (skala), *ḷoňi* (vlani), *pľuca* (pľúca), *ľato* (leto), ľuʒe (ľudia).

3.3.12. V morfologickom systéme goralských nárečí sa vplyv slovenských nárečí prejavuje predovšetkým v analogickom vyrovnávaní tvarov. K typickým tvaroslovným slovakizmom patrí rozšírenie tvarov typu *bedym, idym* namiesto pôvodných tvarov *bede, ide*. Tvary s jednotnou osobnou príponou *-m* v 1. os. jedn. č. sa vyskytujú nielen v prevažnej väčšine goralských nárečí, ale aj v susedných poľských nárečiach (podhalských, živeckých, južných sliezskych a lašských), takže izoglosa tohto javu zaberá pomerne rozsiahly areál na slovensko-poľskom a slovensko-česko-poľskom jazykovom pomedzí. (V prípade južných sliezskych a lašských nárečí tvary *bedym, ňesym* mohli vzniknúť rozkladom nosovky *-ę* > *-ym*, pretože v tejto oblasti sa vyskytujú tvary s rozloženou nosovkou aj v akuz. sg. podst. mien žen. a str. rodu *krovym, ćeľym*.)

Tvary s pôvodnou osobnou príponou *-e* v 1. os. jedn. č. (*bede, ide*) sa zachovali v oravských goralských nárečiach (najmä na slovenskom území) a ako relikt v šiestich obciach na Spiši (Vyšné Ružbachy, Nižné Ružbachy, Lacková, Forbasy, Pilhov, Kače). Pre oravské goralské nárečia na poľskej strane sú charakteris-

tické obidva tvary; pôvodné tvary s osobnou príponou *-e* používajú príslušníci staršej generácie a tvary s osobnou príponou *-m* príslušníci mladšej generácie.

3.3.13. So všeobecným rozšírením osobnej prípony *-m* súvisí aj analogické vyrovnávanie koreňovej morfémy slovies typu *mozym — mozymy — mozom*. Uvedený jav sa vyskytuje na tej istej oblasti goralských nárečí, na ktorej funguje jednotná osobná prípona *-m*. Neprítomnosť tohto analogického vyrovnávania je charakteristická pre tie goralské nárečia, v ktorých sa udržala pôvodná osobná prípona *-e*. V oravských goralských nárečiach na poľskom území, v ktorých fungujú dvojtvary *bede//bedym, ide//idym*, je situácia nejednotná. Popri tvaroch s jednotnou koreňovou morfémou *moz-, pʲec-* (Jablonka, Chyžné, Malá Lipnica, Podvlk, Pekelník) fungujú tvary *moge, pʲeke — mogymy//mogyme, pʲekymy//pʲekyme — mogo, pʲeko*. (Z hľadiska slovensko-poľských jazykových kontaktov je zaujímavé, že v podhalských nárečiach, ktoré sú v bezprostrednom kontakte so spišskými a oravskými nárečiami, je rozšírená osobná prípona *-m* v l. os. jedn. č. a ako variantná prípona *-me* v l. os. mn. č., ale analogické vyrovnanie koreňovej morfémy sa vykonalo podľa tvarov v l. os. jedn. č. a 3. os. mn. č., napr.: *mogym — mogymy // mogyme — mogom*.)

3.3.14. Osobná prípona *-me* v l. os. mn. č. je tiež rozšírená vo väčšine goralských nárečí: v kysuckých, oravských nárečiach (vo všetkých obciach na slovenskej strane a v troch obciach [Chyžné, Oravka, Podvlk] na poľskej strane), v nárečí enkláv a v časti spišských nárečí. Výskyt tvarov *bedyme, idyme* v spišských goralských nárečiach je územne diferencovaný. Kým na poľskom území izoglosa toho javu zaberá kompaktnú oblasť (Čierna Hora, Durštín, Falštín, Fridman, Lapšanka, Nedeca, Nová Belá, Tribš, Vyšné Lapše), na slovenskom území dominujú tvary s pôvodnou osobnou príponou *-my* a tvary s osobnou príponou *-me* sa vyskytujú sčasti v poriečí Popradu (Malý Slavkov, Jurské, Krížová Ves, Kolačkov, Podsadek) a sčasti v tatranskej oblasti a v Zamagurí (Javorina, Haligovce).

3.3.15. Tendencia k uniformite tvarov sa najvýraznejšie prejavila v spišských goralských nárečiach (najmä v južnej časti), ktoré zaraďujeme medzi prechodné slovensko-poľské nárečia. Preto táto časť spišských nárečí pozná aj také zmeny, ktoré sa neuskutočnili v ostatných goralských regiónoch. Sú to predovšetkým zmeny v gramatických tvaroch, súvisiace s nerozlišovaním kategórie rodu. Vplyvom okolitých východoslovenských spišských a šarišských nárečí zaniklo rozlišovanie kategórie rodu pri číslovke *dva* v spojení s podstatnými menami všetkých rodov (Podsadek, Stará Ľubovňa, Krížová Ves, Malý Slavkov, Slovenská Ves, Vojňany, Vyšné Ružbachy). Preto sa v uvedených obciach, ležiacich v poriečí Popradu, používa jednotný tvar číslovky *dva* (*dva//dvojmi hlopi, dva stoly, baby, japka*), kým v ostatných goralských nárečiach sa udržal pôvodny stav (*dva hlopi//xlopi, japka, dvʲe baby*).

Do tejto skupiny zmien patrí aj nerozlišovanie menného rodu pri tvorení tvarov préterita v množnom čísle, napr.: *hlopi, baby, ʒeći robiłi*, ktoré sa vyskytujú

tiež len v južnej časti spišských goralských nárečí. V ostatných spišských nárečiach, ako aj iných skupinách goralských nárečí sa kategória menného rodu v uvedených tvaroch rozlišuje (*hloṕi rob́iľi, baby, ʒeći rob́ily*), čo tiež patrí k dôležitým diferenčným črtám morfologického systému.

3.3.16. Napokon k morfologickým slovakizmom, vyskytujúcim sa vo všetkých goralských nárečiach s presahom do podhalských nárečí, patrí vnútroparadigmatické vyrovnanie dat. — lok. sg. v skloňovaní životných podstatných mien, napr.: *ku‿svagrov́i, o‿bratov́i, dej učiteľov́i, o Jǫskov́i.* V paradigme neživotných maskulín sa v goralských nárečiach na rozdiel od poľštiny a poľských nárečí pádová prípona *-ov́i* nevyskytuje, napr.: *idym ku‿ofsu, poʒ bľizi ku‿vozu, zyľi o hľeb́ie a voʒe, na kǫňcu ʒeʒiny, ku‿jarcu — o‿jarcu.*

4.1. Okrem týchto zmien, ktoré sú rozšírené systémovo, sa vo všetkých skupinách goralských nárečí vyskytuje celý rad fonologických a morfologických zmien, rozšírených fakultatívne. Fakultatívne javy, ktoré majú pararelnú realizáciu poľskú a slovenskú, svedčia o tom, že proces slovensko-poľskej jazykovej interferencie v goralských nárečiach pokračuje.

4.2. V našom príspevku sme sa snažili predstaviť problematiku goralských nárečí, vnímanú slovenskými očami a interpretovanú z pohľadu slovenskej jazykovedy. Poľskí bádatelia položili základy výskumu goralských nárečí, zameriavajúc svoju pozornosť na opis ich poľskej štruktúry. Na rade sú slovenskí bádatelia, aby vniesli nový pohľad do výskumu goralských nárečí a goralských regiónov a aby doplnili jestvujúce údaje o výskum slovenských javov, ktoré sa tu v hojnej miere vyskytujú. Pozornosť si zasluhuje aj výskum slovenských jazykových vplyvov v podhalských a živeckých nárečiach, v ktorých sa vyskytujú viaceré výrazné slovakizmy nielen na lexikálnej, ale aj na zvukovej a morfologickej rovine. Nikto to za nás nemôže urobiť.

Literatúra

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: Goralské nárečia. (Odraz slovensko-poľských jazykových kontaktov na fonologickej rovine.) Bratislava, Veda 1993. 169 s. (V monografii je podrobná bibliografia slovenskej a poľskej literatúry o goralských nárečiach, preto ju v tomto zozname neuvádzame.)

Encyklopédia Slovenska. Bratislava, Veda 1977—1982. 6 zv.

MISTRÍK, J. a kol.: Encyklopédia jazykovedy. Bratislava, Obzor 1993. 513 s.

Slovensko. Zv. 1. Dejiny. Zv. 2. Príroda. Zv. 3. Ľud (l. a 2. časť). Zv. 4. Kultúra (l. a 2. časť). Bratislava, Obzor 1971—1980.

URBAŃCZYK, S. a kol.: Encyklopedia wiedzy o języku polskim. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1978. 449 s.

Profesor František Miko sedemdesiatpäťročný

Slovenská jazykoveda nemala ani nemá veľa osobností, ktorých dielo by tak zreteľne preniklo do širšej slavistickej aj ostatnej lingvistickej verejnosti, ako je to v prípade jubilujúceho univ. prof. Dr. Františka M i k a, DrSc. Pri tomto tvrdení nemáme na mysli iba fakt, že práve jemu vyšlo monografické dielo v azda najprestížnejšom vydavateľstve lingvistickej literatúry na svete (*The Generative Structure of the Slovak Sentence* — Mouton 1972), alebo to, že jeho vedecké referáty vzbudzovali pozornosť na lingvistických a slavistických kongresoch a na mnohých medzinárodných konferenciách, ale viacej myslíme na to, že mnohé jeho myšlienky z oblasti teórie štýlu, z oblasti teórie textu sa aj v širokej slavistickej aj ostatnej európskej lingvistickej verejnosti prijímajú ako originálny príspevok do ďalšieho rozvoja týchto oblastí lingvistiky. Hoci každý, kto sa pracovne dotýka otázok nášho jazyka, si tieto fakty veľmi zreteľne uvedomuje, stalo sa, že na predchádzajúce životné jubileá prof. Mika naša jazykoveda akosi pozabudla. Možno to spôsobila jubilantova bádateľská „dvojdomosť" — prof. Miko patrí aj medzi popredné osobnosti slovenskej literárnej vedy —, možno aj niečo iné. Sedemdesiate piate narodeniny prof. Františka Mika sú príležitosťou, pri ktorej si treba pripomenúť aspoň základné body z jeho života a najmä z jeho diela.

Rodné Lipany neďaleko Prešova (narodil sa tam 13. 4. 1920) a Bratislava ako miesto jeho vysokoškolských štúdií (na Filozofickej fakulte vtedajšej Slovenskej univerzity študoval odbor filozofia a slovenský jazyk) v mnohom poznačili a vo všeličom priam predznamenali celý produktívny vedecký život aj celú doterajšiu činnosť prof. Mika. Profesor Miko viac rokov pôsobil na rozličných pracoviskách na východnom Slovensku (stredná aj vysoká škola v Prešove, iné pedagogické pracoviská, pobočka akademického ústavu v Košiciach), nikdy však nestratil živé pracovné kontakty s ostatnými centrami vedeckého života u nás. Pracoval v Slovenskej akadémii vied (najprv v jej Jazykovednom, neskôr v Literárnovednom ústave), stál pri zrode bratislavskej pobočky Univerzity 17. novembra, stal sa vedúcou vedeckou aj organizátorskou osobnosťou nitrianskeho Kabinetu (neskôr Ústavu) literárnej komunikácie a tým aj spolutvorcom uznávanej „nitrianskej školy". So všetkými svojimi bývalými pracoviskami udržiava prof. Miko aj ako dôchodca živý pracovný a bádateľský kontakt.

Ak s prihliadnutím na profil nášho časopisu necháme pri tejto príležitosti bokom jubilantove literárnovedné práce a ostatné aktivity (spomeňme tu spome-

dzi nich aspoň priekopnícku prácu *Od epiky k lyrike*) a sústredíme sa iba na jeho vlastné jazykovedné diela, musíme konštatovať, že východiskom všetkých prác nášho jubilanta bola a zostala štylistika: ona mu dovolila rovnako suverénne a pritom nekonvenčne riešiť rozličné literárnovedné aj rozličné špecifické otázky z rozmanitých oblastí jazykovednej problematiky. Práve nadhľad teoretika štýlu a textu dovolil prof. Mikovi stavať celkom nové chápanie istých jazykových otázok, alebo po novom formulovať viaceré tradičné „otvorené miesta" v jednotlivých jazykovedných disciplínach. Ak chceme na ploche malého jubilejného článku spomenúť aspoň tie najpodnetnejšie myšlienky z košatého diela prof. Mika, žiada sa nám vyzdvihnúť najmä nasledujúce fakty.

Najmä zásluhou jeho monografie *Rod, číslo a pád podstatných mien* (1962) a jeho kapitoly o týchto otázkach v akademickej *Morfológii slovenského jazyka* (1966) sa v našej jazykovede naplno uplatnil systémový prístup ku gramatickým kategóriám substantíva a tým aj systémovejšie chápanie celej problematiky tohto základného slovného druhu. V jeho osobitnej štúdii sa prvý raz u nás vyčlenila problematika prísloviek zreteľa (1960). Profesor Miko výrazne prispel k systémovému chápaniu a výkladu otázok zloženého súvetia. Svojimi prácami o rytme v próze plodne rozvinul štúdium niektorých suprasegmentálnych javov zo zvukovej roviny nášho jazyka. Spomínanou monografiou o generovaní slovenskej vety a najmä o generovaní príslovkového určenia nielenže produktívne uviedol túto metódu syntaktického opisu do našej gramatiky, ale zároveň naznačil aj nové riešenia istých hraničných prípadov tohto vetného člena a jeho odlišovania od navonok podobných, ale vo svojej podstate odlišných syntaktických kategórií. Viacerými štúdiami i kapitolami z uvedených knižných prác prof. Miko prispel k rozvíjaniu dichotómie language — parole v našej jazykovede a v nadväznosti na to aj k zreteľnejšiemu komunikatívnemu prístupu k jazyku. Keď k týmto výberovo uvedeným okruhom otázok pridáme závažnosť prác prof. Mika v oblasti frazeológie (okrem jeho vlastných štúdií je to najmä koncepčná práca *Frazeológia v škole*, ktorú pripravil s kolektívom spoluautorov), zisťujeme, že jubilujúci prof. F. Miko plodne zasiahol do rozvoja mnohých čiastkových disciplín skúmajúcich náš jazyk.

Hoci predchádzajúce poznámky naznačujú pestrosť vedeckých záujmov prof. Mika aj hĺbku jeho prieniku do opisu a výkladu sledovaných javov či kategórií, nezachytávajú to najpodstatnejšie z jeho vedeckej činnosti, totiž jeho osobitnú, originálnu výrazovú koncepciu štýlu, ktorá sa stala pozadím pre výskum problémov z rozličných vedných odvetví. Bola východiskom pre jeho výskum teórie textu (porov. Mikovu prácu *Text a štýl* z r. 1970), bola východiskom novšieho a hlbšieho formulovania slovenskej vedy o preklade (porov. jeho knihu *Štýlové konfrontácie* z r. 1976) aj pre početné práce presahujúce do oblasti literárnej vedy. Množstvo jeho prác o rozličných čiastkových štylistických otázkach, ale aj početné práce iných bádateľov, ktorí na Mikove myšlienky nadväzujú, to všetko ukázalo,

že máme do činenia nielen s osobitnou, ale najmä výskumne veľmi produktívnou koncepciou štýlu, s koncepciou, ktorá je dostatočne všeobecná na to, aby sa na jej pozadí dali vysvetľovať štýlové a textové javy zo všetkých komunikačných oblastí, s koncepciou, ktorá dáva možnosť robiť novú syntézu z doteraz stroho odčleňovaných lingvistických a literárnovedných analýz umeleckého textu.

Hoci jubilujúci prof. F. Miko obohatil našu jazykovedu mnohými novými koncepciami aj konkrétymi poznatkami, nikdy neostal kabinetným typom vedca. Vždy sa staral o to, aby nielen jeho vlastné poznatky, ale aj celá jazykoveda slúžila jazykovej praxi, jej zdokonaľovaniu, škole, vzdelávaniu. Takýmto problémom venoval nielen početné popularizačné príspevky, ale aj mnohé väčšie práce, ktoré sa dotýkali metodiky, ba aj metodológie jazykového vyučovania aj každého jazykového vzdelávania.

Pri okrúhlej sedemdesiatpäťke želáme prof. Dr. Františkovi Mikovi, DrSc., veľa zdravia, osobnej spokojnosti, radosti z užitočnej práce aj dostatok možností, aby mohol ďalej odovzdávať svoje bohaté vedomosti na prospech vedeckého poznávania aj praktického pestovania nášho národného jazyka.

J. Mlacek

Ján Lenhardt 75-ročný

Na pomerne mladej katedre anglistiky Filozofickej fakulty UK v Bratislave pôsobilo a pôsobí niekoľko pedagógov, ktorí sa popri anglistike venovali a venujú aj slovakistike (J. Šimko, J. Lenhardt, E. Ružičková a M. Bázlik). Porovnávacie hľadisko pri takomto výskume uplatnil najmä PhDr. Ján L e n h a r d t, CSc., ktorý sa na sklonku roka 1994 dožil sedemdesiatich piatich narodenín. Narodil sa 18. októbra 1919 v Hrašovíku pri Košiciach z roľníckych rodičov. Sedem tried gymnázia dokončil v Košiciach, oktávu a maturitu absolvoval po okupácii južného Slovenska v Prešove. Vysokoškolské vzdelanie v odbore anglický a nemecký jazyk získal na FF UK v Bratislave. V anglickom jazyku sa zdokonalil počas ročného študijného pobytu v Anglicku na University College of London. Študoval tu najmä posluchovú a experimentálnu fonetiku a jeho profesormi boli Daniel Jones, A. C. Gimson a D. B. Fry. Po druhej svetovej vojne získal aprobáciu aj na vyučovanie ruského jazyka.

Svoje jazykové vzdelanie uplatnil najprv na stredných, potom na vysokých školách. Od roku 1943 po jednom roku pôsobil na obchodných akadémiách v Poprade, Turčianskom Sv. Martine, Humennom, Banskej Bystrici a v školskom roku 1945—1946 na gymnáziu v Košiciach. Po návrate z Anglicka prešiel z Banskej Bystrice do Bratislavy, kde vyučoval na Vyššej hospodárskej škole pre zahraničný obchod (1949—1953) a potom na hospodárskej škole (1953—1959). Od roku

1959 pôsobil na vysokých školách, najprv na Vysokej škole ekonomickej (VŠE) v Bratislave ako odborný asistent, potom ako vedúci katedry cudzích jazykov a v rokoch 1970—1985 na FF UK, kde bol istý čas aj vedúcim katedry anglistiky a amerikanistiky.

V prvom období svojho vysokoškolského pôsobenia na VŠE sa venoval aj príprave vedeckých ašpirantov a pripravoval odborné texty. Roku 1970 zorganizoval a viedol seminár aplikovanej lingvistiky, u nás prvý svojho druhu; materiály z toho seminára vyšli v osobitnom zborníku. Na FF UK mal prednášky a viedol semináre z anglickej fonetiky a fonológie, lexikológie a čiastočne aj z gramatiky.

Vo svojej vedeckovýskumnej práci uplatnil — ako sme už spomenuli — konfrontačné hľadisko. Prejavilo sa to už v jeho kandidátskej práci *Prekladanie anglickej odbornej literatúry do slovenčiny so zreteľom na terminológiu*, ktorú roku 1967 obhájil v Brne. Prekladaniu anglických terminologických pomenovaní, odbornému jazyku a odbornej terminológii venoval niekoľko štúdií, ktoré uverejnil vo fakultných zborníkoch. Iné jeho štúdie sa zaoberajú problematikou vyučovania cudzích jazykov, otázkami tvorby učebníc cudzích jazykov, niektorými aspektmi s auditívnym materiálom a konfrontáciou anglických a slovenských hlások. Výsledkom konfrontačného bádania sú jeho skriptá *Konfrontačná fonetika anglických a slovenských hlások* (1981). Formami adaptácie anglických hlások v slovenčine sa zaoberajú jeho štúdie, ktoré uverejnil v Zborníku VŠE, ako aj vo fakultnom zborníku v Záhrebe.

Syntaktickým otázkam sa venoval v osobitnej štúdii, ale aj v skriptách *Vybrané kapitoly z anglickej syntaxe* (1962). V Slovenskej reči (1981—1983) uverejnil štúdie o výslovnosti niektorých prevzatí z angličtiny a štúdiu o adaptácii niektorých vokalických zvukov. Publikoval aj prácu *Otázky transkripcie* (v skriptách J. Dvončovej Fonetika a fonológia, 1988). Napísal jednu učebnicu angličtiny pre stredné školy. V menšej miere sa zaoberal aj prekladaním z angličtiny.

Pri tejto oneskorenej jubilejnej spomienke želáme J. Lenhardtovi veľa zdravia, aby svoje vedomosti a skúsenosti ešte mohol uplatňovať pri ďalšej konfrontácii slovenčiny a angličtiny a tak prispel k prehĺbeniu bádania, ktorého bol u nás spoluzakladateľom.

K. Palkovič

Životné jubileum doc. Júlie Dudášovej-Krišťákovej

12. marca 1995 sa päťdesiatich rokov dožíva doc. PhDr. Júlia D u d á š o v á - -K r i š ť á k o v á, CSc., dlhoročná pracovníčka katedry slovenského jazyka a literatúry, dnes vedúca katedry slavistiky Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafári-

ka v Prešove, výrazná predstaviteľka mladšej generácie slovenských slavistov a jazykovedcov (najmä dialektológov a onomastikov).

Naša jubilantka patrí do radu tých osobností vedy a kultúry, ktorým sa ich rodný kraj stal nielen predmetom obdivu a citového priľnutia k nemu, ale aj zdrojom tvorivej inšpirácie a vďačným objektom vedeckých záujmov a snáh. Narodila sa v rázovitej severospišskej obci Ždiar (12. marca 1945) v Zamagurí a práve jednému znaku svojrázu tohto malebného kúta našej vlasti, jeho osobitému goralskému nárečiu, sa natrvalo upísala, zasvätiac mu takmer bez zvyšku všetky svoje doterajšie bádateľské roky. Je naozaj šťastím pre našu jazykovedu a slavistiku, že sa tak stalo, lebo ak sa v súvislosti s nárečovými výskumami za jednu z dôležitých podmienok vedeckej spoľahlivosti ich výsledkov odôvodnene pokladá autochtónnosť dialektológa, pre oblasť goralských nárečí to platí dvojnásobne. V nich sú totiž výrazné, no nie vždy ľahko identifikovateľné stopy dlhodobých vzájomných stykov dvoch slovanských jazykov, ktorých odhalenie a najmä správny výklad si vyžaduje mať tieto nárečia takpovediac v krvi. J. Dudášová-Krišťáková práve k takým patrí.

Pravdaže, pôvod z istej oblasti a dobrá praktická znalosť jej nárečia je len jedným z predpokladov, nie zárukou úspešnosti bádateľovej práce. Tá závisí aj (a najmä) od iných činiteľov, predovšetkým od úrovne odbornej pripravenosti na túto prácu. Naša jubilantka si to uvedomila v pravý čas, na samom prahu svojich výskumných záujmov a z možností, ktoré sa jej v tomto smere núkali, využila vari maximum.

Po získaní základného vzdelania v rodnej obci (1959) a stredného v neďalekom Kežmarku (stredná všeobecnovzdelávacia škola — 1962) sa v roku 1963 zapísala na štúdium kombinácie slovenčina — ruština na Filozofickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika v Prešove, kde sa prakticky už od začiatku začala jej cieľavedomá a systematická príprava na slavisticky orientovaný jazykovedný výskum (prvé štyri ročníky štúdia pracovala ako vedecká pomocná sila u popredného slovenského dialektológa prof. Š. Tóbika a pod jeho vedením sa venovala nárečovému a onomastickému výskumu, v roku 1966 absolvovala mesačný kurz ruského jazyka na univerzite v Drážďanoch a v školskom roku 1967/1968 bola na 10-mesačnej stáži na univerzite v Leningrade). V získavaní medzinárodných skúseností vytrvalo pokračovala aj po nástupe na post vysokoškolskej učiteľky na svojej alma mater (v septembri 1969): postupne absolvovala semestrový študijný pobyt na Karlovej univerzite v Prahe (u prof. Horálka), šesť prázdninových letných škôl slovanských jazykov a kultúry (z toho trikrát v Poľsku, dvakrát v Bulharsku a raz v bývalej Juhoslávii), sama trikrát pôsobila ako lektorka slovenského jazyka na letnej škole slovanských štúdií v Prahe, rovnako ako lektorka slovenského jazyka po dva semestre pôsobila na univerzitách v Užhorode a v Moskve.

Táto rozsiahla slavistická jazykovedná príprava predurčovala našu jubilantku na kvalitnú vysokoškolskú pedagogickú prácu: na prednášky z historických jazy-

kovedných disciplín, akými sú slavistika, staroslovienčina, vývin slovenského jazyka, dialektológia, vývin slovanských jazykov, výberové prednášky a semináre z teórie jazykových kontaktov, a, samozrejme, na výraznú výskumnú činnosť. K tej prvej oblasti jej práce ešte dodajme, že keď na fakulte dozrel čas na konštituovanie samostatnej katedry slavistiky, v septembri 1993 sa stala jej prvou vedúcou. So zanietením sa teraz stará o jej úspešné zaradenie sa najprv v štruktúre filologických katedier prešovskej Filozofickej fakulty, perspektívne však aj v rodine slavistických pracovísk v slovenskom i slavistickom kontexte.

V oblasti vedeckého výskumu sa J. Dudášová-Krišťáková postupne vypracovala na našu najlepšiu znalkyňu a aj za hranicami uznávanú odborníčku vo výskume goralských nárečí, resp. v oblasti slovensko-poľských jazykových kontaktov a vzájomnej inteferencie nárečí slovenského a poľského jazyka. Titul PhDr. získala v roku 1974 obhájením rigoróznej práce ešte na onomastickú tému *Živé mená v goralskej oblasti na Spiši*. V ďalších rokoch sa venovala predovšetkým svojej „goralskej" dialektológii. Plodmi jej systematických nárečových výskumov (na našej i poľskej strane Tatier) je kandidátska dizertačná práca *Goralské nárečia (odraz slovensko-poľských jazykových kontaktov na fonologickej rovine)*, obhájená v Kabinete cudzích jazykov ČSAV v Prahe roku 1983, ďalej habilitačná práca (1992) *K teórii a výskumu jazykových kontaktov (so zreteľom na slovensko-poľské jazykové pomedzie)*. Pohľad na súpis jej prác prezrádza, že uvedenej problematike jubilantka venovala viac ako 30 vedeckých štúdií (z toho šesť bolo publikovaných v zahraničí), celý rad odborných článkov a recenzií, vedecko-popularizačných článkov a ďalších prác. Vysokého vedeckého ocenenia a uznania sa dostalo jej monografii o goralských nárečiach, ktorá vyšla vo vydavateľstve Veda z príležitosti XI. medzinárodného zjazdu slavistov v Bratislave (1993).

Na tomto mieste treba vysoko vyzdvihnúť aj podiel doc. Dudášovej-Krišťákovej na príprave *Celokarpatského dialektologického atlasu* (od r. 1975 ako členky slovenskej národnej komisie a od r. 1986 ako členky medzinárodného redakčného kolégia); je spoluautorkou úvodného zväzku a autorkou viacerých máp a komentárov v ďalších piatich zväzkoch tohto významného slavistického diela.

Svojho životného jubilea sa doc. J. Dudášová-Krišťáková dožíva v dobrom zdraví a v rozkvete svojich tvorivých síl. Do ďalších rokov jej teda úprimne želáme, aby ju ani jedno, ani druhé neopustilo, naopak, aby sa jej naďalej darilo a podarilo splniť všetky zámery, ciele a predsavzatia, osobitne v bádateľskej práci a v úsilí o úspešné dobudovanie slavistického pracoviska a s ním úzko súvisiacej výchovy ďalších adeptov slovenskej jazykovedy.

Ad multos annos!

L. Bartko

Súpis prác doc. Júlie Dudášovej-Krišššákovej za roky 1970—1994

Bibliografia prác J. Dudášovej-Krišššákovej je usporiadaná chronologicky a v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce a vedecké štúdie v odborných jazykovedných a iných časopisoch a zborníkoch, za nimi (menším typom písma, petitom) články, recenzie, drobnosti a správy.

1970

Valiska, J.: Die Zipserdeutsche Mundart von Chmeľnica (Hopgarten). Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis. Bratislava 1967. — In: Jazykovedný časopis, *21*, 1970, s. 247—250 (ref.).

Život spätý s východom. (K 60. narodeninám doc. dr. J. Vavru.) — In: Východ (rozšírené vydanie Východoslovenských novín), 4. 1. 1970, s. 7.

1972

Michálková, V.: Studie o východomoravské nářeční větě. Praha 1971. — In: Slovenská reč, *37*, 1972, s. 250—252 (ref.).

Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis. Jazykovedný zborník. 2. Red. P. Bunganič. Bratislava 1969. — In: Slovenská reč, *37*, 1972, s. 183—185 (ref.).

1973

Antroponymá v goralskej nárečovej oblasti na Spiši. — In: IV. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 9.—10. novembra 1971. Red. M. Majtán. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 83—88.

Gołębiowska, T.: Antroponimia Orawy. Kraków 1971. — In: Slovenská reč, *38*, 1973, s. 251—252 (ref.).

1975

K jazykovej výstavbe živých mien v Zamagurí na Spiši. — In: Jazykovedný zborník. Z príležitosti VII. slavistického kongresu vo Varšave. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník. 4.) Red. Ľ. Novák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975, s. 195—200, rus. a nem. res. s. 206.

1976

Iz slovacko-poľskoj interferencii v oblasti antroponimii v goraľskoj oblasti v Spiše. — In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. (Lingvističeskije i etnografičeskije aspekty.) Red. S. B. Bernštejn et al. Kišiňov, Štiinca 1976, s. 96—101.

Živé mená v goralskej oblasti na Spiši. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 17. 1975. Red. I. Michnovič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1976, s. 345—386, rus. a nem. res. s. 386. —

Druhá časť: In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 19. 1977. Red. I. Michnovič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1977, s. 285—315, rus. a nem. res. s. 316.

Živé mená s toponymickým základom v goralskej oblasti na Spiši. — In: VI. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1976, s. 61—65.

Hypokoristiká v goralskej oblasti na Spiši. — In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 12. 1973. Zv. 3. Slavistika. V. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku a V. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Blicha — M. Majtán. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 255—260.

Záchrana či *záchranná*. — Prešovské noviny (26. 3. 1976, s. 3). — Tamže: Skloňujeme správne? (4. 6., s. 3).

1977

O slovese *zúčastniť sa na niečom*. — Prešovské noviny, 18. 2. 1977, s. 3.

1978

Imena sobstvennyje v „Voprosnike OKDA". Prel. J. N. Ovčinikovová. — In: Spravočno-informacionnyje materialy po OKDA. Red. S. B. Bernštejn et al. Moskva, Nauka 1978, s. 98—101.

1979

Fungovanie rodných mien a priezvisk v pomenovacej sústave goralskej oblasti na Spiši. — In: Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. DIV. Prace językoznawcze. Zeszyt 61. Red. A. Zaręba. Warszawa — Kraków, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1979, s. 73—81.

1980

Fungovanie rodných mien v goralskej oblasti na Spiši. — In: Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1980, s. 315—319.

Blanár, V. — Matejčík, J.: Živé osobné mená na strednom Slovensku. Zv. 1. Časť 1. Designácia osobného mena. Bratislava 1978. — In: Slovenská reč, *45*, 1980, s. 187—189 (rec.).

1981

Lektorát poľského jazyka na Filozofickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika v Prešove. — In: Materiály z prvního zasedání polonistů. Olomouc 17. března 1978. Praha, Polské informační a kulturní středisko 1981, s. 32—33.

1982

Goralské nárečia. (Odraz slovensko-poľských jazykových kontaktov na fonologickej rovine.) Autoreferát dizertácie na získanie vedeckej hodnosti kandidáta filologických vied. Praha, Kabinet cizích jazyků ČSAV 1982. 22 s.

O goralských nárečiach z aspektu slovensko-poľských jazykových kontaktov. — In: Studia Academica Slovaca. 11. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1982, s. 235—249. — Znovu publikované pod rovnakým názvom: In: Slovakistické štúdie. Zborník vybraných prednášok Letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Martin, Matica slovenská 1989, s. 369—374.

Valiska, J.: Nemecké nárečie Dobšinej. Príspevok k výskumu zanikania nárečí enkláv. Rimavská Sobota 1980. — In: Jazykovedný časopis, *33*, 1982, s. 90—92 (rec.).

1983

K otázke jazykovej interferencie v goralských nárečiach na Spiši. — In: Jazykovedný zborník. 6. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae.) Red. M. Štec. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 63—75, rus. res. s. 75—76, angl. res. s. 76.

Otraženije slovacko-poľskich jazykovych kontaktov na fonologičeskom urovne v goraľskich govorach Slovakii. Prel. J. Bicko. — In: Slavianskoje i balkanskoje jazykoznanije. (Problemy jazykovych kontaktov.) Red. L. A. Gindin et al. Moskva, Nauka 1983, s. 175—189.

O tvorení živých osobných mien sufixom *-uľa*. — In: VIII. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava — Banská Bystrica — Prešov, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV — Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici — Pedagogická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove 1983, s. 233—238.

O výskume goralských nárečí v kontexte slovenskej dialektológie. — In: Miesto historicko-jazykovedných disciplín vo vyučovaní. Red. K. Habovštiaková. Nitra, Dekanát Pedagogickej fakulty v Nitre 1983, s. 185—199.

K slovensko-poľským jazykovým kontaktom. — Zápisník slovenského jazykovedca, 2, 1983, č. 2, s. 9—11 (tézy prednášky konanej dňa 24. 2. 1983 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove).

1984

Zmena *ā* > *o* > *a* v goralských nárečiach. — Slovenská reč, *49*, 1984, s. 149—156.

Novák, Ľ.: K najstarším dejinám slovenského jazyka. Bratislava 1982. — In: Slavica Slovaca, *19*, 1984, s. 89—91 (rec.).

Čo ukázal výskum goralských nárečí. (Goralské nárečia z hľadiska slovensko-poľských jazykových kontaktov.) — Podtatranské noviny, 25, 1984, č. 10—11, príl. Ozveny histórie, *10*, 1984, č. 1, s. 3—4.

1985

Goralské nárečia vo svetle kolonizácií a teórie jazykových kontaktov. — Slavica Slovaca, *20*, 1985, s. 165—177, rus. res. s. 178.

Zmeny vo vokalickom systéme goralských nárečí z aspektu slovensko-poľských jazykových kontaktov. — Slovenská reč, *50*, 1985, s. 279—286.

1986

Delabializácia *ṷo* > *o* v goralských nárečiach. — Slovenská reč, *51*, 1986, s. 261—264.

Vývin nosoviek v goralských nárečiach. — Jazykovedný časopis, *37*, 1986, s. 55—62, rus. res. s. 62, nem. res. s. 63.

Depalatalizácia mäkkých konsonantov v goralských nárečiach. — Slavica Slovaca, *21*, 1986, s. 237—246, rus. res. s. 246.

Zmeny fonémy *ř* v goralských nárečiach na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí. — Slavia, *55*, 1986, s. 173—183.

K otázke lexiky prechodných nárečí a lexikálnych presahov. — In: Dialektologický zborník. 2. Red. L. Bartko. Prešov, Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika 1986, s. 69—80, rus. res. s. 81, nem. res. s. 82.

1987

O výskume lexiky goralských nárečí z aspektu teórie jazykových kontaktov. — In: Jazykovedné štúdie. 21. Dialektológia. Red. I. Ripka. Bratislava, Veda 1987, s. 112—120.

*Xazuka. — In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. Vstupiteľnyj vypusk. Red. B. Vidoeski. Skopje, Makedonska akademija na naukite i umetnostite 1987, s. 40—41. — Znovu publikované: In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 2. Red. S. B. Bernštejn et al. Moskva, Nauka 1988, s. 32.

Z problematiky slovensko-poľských jazykových kontaktov. — Zápisník slovenského jazykovedca, *6*, 1987, č. 2, s. 11—15 (tézy prednášky konanej dňa 9. 4. 1987 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove).

Činnosť východoslovenskej pobočky Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 29. Red. I. Michnovič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1987, s. 286—289 (spoluautor J. Sabol).

1988

Goralské nárečia na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí. — In: Slováci v zahraničí. 14. Red. F. Bielik — C. Baláž. Martin, Matica slovenská 1988, s. 112—132, angl. res. s. 133, mapa s. 134.

Zmeny v systéme laterál v goralských nárečiach z aspektu slovensko-poľských jazykových kontaktov. — In: Studia linguistica Polono-Slovaca. 1. Red. K. Rymut et al. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk — Łódź, Zakład

Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1988, s. 7—13, poľ. res. s. 13.

Goralské nárečia z aspektu slovensko-poľských jazykových kontaktov. — In: Spišská Stará Ves a Zamagurie. Vlastivedný zborník. Red. M. Griger. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach pre Mestský národný výbor v Spišskej Starej Vsi 1988, s. 146—151.

Z problematiky slovensko-poľských jazykových kontaktov. — In: Z česko-polských jazykových a literárních styků. Red. J. Petr. Praha, Univerzita Karlova 1988, s. 125—135.

Karta 24. Kožanyje lapti (95). Chuassons. — In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 2. Red. S. B. Bernštejn et al. Moskva, Nauka 1989, s. 208—209 (mapa), 92—94 (komentár).

Karta 16. *SUKNA (87). — In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 2. Red. S. B. Bernštejn et al. Moskva, Nauka 1988, s. 192—193 (mapa), 79—80 (komentár).

1989

Remarks on the Theory of Language Contacts. — Recueil linguistique de Bratislava. Dynamic Tendencies in the Development of Language. Red. K. Buzássyová. Bratislava, Veda 1989, s. 153—159.

Izmenenija v korreľacii soglasnych po miagkosti — tviordosti v goraľskich govorach Slovakii. Prel. T. M. Nikolajevová. — In: Obščekarpatskij lingvističeskij atlas. Materialy i issledovanija 1985—1987. Red. V. V. Ivanov. Moskva, Nauka 1989, s. 195—208.

Karta 28. *STAJ(A) (39). — In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 1. Red. R. J. Udler et al. Kišiňov, Štiinca 1989, s. 84—85.

Karta 33. Zagon dľa skota na pastbišče (52). Parc à bétail dans un pecage. — In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 1. Red. R. J. Udler et al. Kišiňov, Štiinca 1989, s. 96—97.

Karta 34. *OKVL (53). — In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 1. Red. R. J. Udler et al. Kišiňov, Štiinca 1989, s. 98—99.

Karta 71. Staľnaja plastinka dľa vysečenija ogňa iz kremňa, ognivo (103). Pièce d'acier pour tirer du feu d'un silex, briquet. — In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 1. Red. R. J. Udler et al. Kišiňov, Štiinca 1989, s. 172—173.

Nekartografirujemyj material 19. Zagon na gornom pastbišče, kuda vygoňajut ovec posle dojki (54). Parc dans un pacage montagneux où l'on fait passer les moutons après leur traite. — In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 1. Red. R. J. Udler et al. Kišiňov, Štiinca 1989, s. 186.

1990

Fonologický systém goralských nárečí z aspektu slovensko-poľských jazykových kontaktov. — In: Studia linguistica Polono-Slovaca. 2. Red. M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 3—20, poľ. res. s. 21.

1991

Karta 18 *PALAČINTA (229). — In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 3. Red. J. Rieger et al. Warszawa, Komitet językoznawstwa PAN, Res Publica Press 1991, s. 62—63.

Karta 41. Bryndza — specialnym obrazom prigotovlennyj dľa chranenija podsolenyj ovečij tvorog (261). „Bryndza" - fromage salé de brebis, préparé d'une façon speciale et destiné à la conservation. — In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 3. Red. J. Rieger et al. Warszawa, Komitet językoznawstwa PAN, Res Publica Press 1991, s. 108—110.

Nekartografirujemyj material 21. *BRYN(D)ZA (262). — In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 3. Red. J. Rieger et al. Warszawa, Komitet językoznawstwa PAN, Res Publica Press 1991, s. 167.

1993

Goralské nárečia. (Odraz slovensko-poľských jazykových kontaktov na fonologickej rovine.) 1. vyd. Bratislava, Veda 1993. 169 s.

Ref.: 1. Ondruš, Š.: Goraľu, goraľu, či ci ne žaľ. — Republika, 1. 12. 1993, s. 10. 2. Andráš, M.: Goroľu, či ci ne žoľ. — Republika, 23. 11. 1993, s. 10. Znovu publikované pod rovnakým názvom: Slovenský sever, *4*, 1994, č. 1, s. 20—22. — 3. Habovštiak, A.: Monografia o goralských nárečiach. — Literárny týždenník, *6*, 1993, č. 51—52, s. 5. Znovu publikované pod rovnakým názvom. In: Spiš, Orava, Liptov, *3*, 1993, č. 6, s. 22—23. — 3.

Goralské nárečia, ich vývin a dnešný stav. — Slavica Slovaca, *28*, 1993, s. 165—170.

Východoslovenské nárečia z aspektu ukrajinsko-slovenských jazykových kontaktov. — In: Naukovi zapysky. 18. Red. M. Bobak et al. Prešov, Sojuz rusyniv-ukrajinciv Slovackoji Respublyky 1993, s. 93—110, ukr. res. s. 110, nem. res. s. 111.

Rozwój i dzisiejszy stan góralskich dialektów. — In: X. medzinárodný zjazd slavistov. Zborník resumé. Red. S. Mislovičová et al. Bratislava, Veda 1993, s. 410—411.

Karta 4. Posidelki — večernije sobranija devušek, ženščin (dľa raboty, priadenija) (312). Veillée — réunion de plusieurs femmes qui passent leur temps a filer etc. — In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 4. Red. J. V. Zakrevs'ka et al. Ľviv, Instytut ukrajinoznavstva 1993, s. 36—37.

Karta 14. *FACKA (329). — In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 4. Red. J. V. Zakrevs'ka et al. Ľviv, Instytut ukrajinoznavstva 1993, s. 56—57.

Karta 47. *SIGL-, SIGLANKA (388, 389). — In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 4. Red. J. V. Zakrevs'ka et al. Ľviv, Instytut ukrajinoznavstva 1993, s. 122—123.

Stretnutie v Bratislave. O medzinárodnom zjazde slavistov (30. 8.—8. 9. 1993). — Spiš, Orava, Liptov, 3, 1994, č. 5, s. 4.

Redakčná činnosť

Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. Vstupiteľnyj vypusk. Red. B. Vidoeski et al. Skopje, Makedonska akademija na naukite i umetnostite 1987. 186 s. (členka medzinárodnej red. rady).

Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 1. Red. B. Udler et al. Kišiňov, Štiinca 1989. 196 s. (členka medzinárodnej red. rady).

Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 2. Red. S. B. Bernštejn et al. Moskva, Nauka 1988. 242 s. (členka medzinárodnej red. rady).

Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 3. Red. J. Rieger et al. Warszawa, Komitet językoznawstwa PAN, Res Publica Press 1991. 184 s. (členka medzinárodnej red. rady).
Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 4. Red. J. V. Zakrevs'ka et al. Ľviv, Instytut ukrajinoznavstva 1993. 184 s. (členka medzinárodnej red. rady).

Zostavil *L. Dvonč*

Juraj Vaňko jubiluje

Všemocný čas, pomocou ktorého vyjadrujeme následnosť udalostí, zaradí medzi päťdesiatnikov aj doc. Dr. Juraja V a ň k a, CSc., vysokoškolského učiteľa z katedry slovenského jazyka Fakulty humanitných vied Vysokej školy pedagogickej v Nitre.

Narodil sa 25. marca 1945 v Mlynárovciach, okr. Svidník. Základné školské vzdelanie získal v rodnej obci a v neďalekom Šarišskom Štiavniku, zmaturoval vo Svidníku r. 1962. V rokoch 1963—1968 vyštudoval odbor slovenský jazyk — ukrajinský jazyk na Filozofickej fakulte UPJŠ v Prešove. Po skončení vysokoškolského štúdia viedol jazykovú prípravu zahraničných študentov v študijnom stredisku Univerzity 17. novembra v Herľanoch. V r. 1973—1975 pôsobil ako odborný pracovník na Filozofickej fakulte UPJŠ v Prešove, získal titul PhDr. Od roku 1975 pracuje na Vysokej škole pedagogickej v Nitre. Externú vedeckú ašpirantúru ukončil v r. 1979, obhájil hodnosť CSc., v r. 1983 bol vymenovaný za docenta. Vedeckovýskumná aktivita jubilanta je zameraná na tri okruhy lingvistických otázok:

1. výskum syntaxe ukrajinských nárečí na východnom Slovensku v konfrontácii s východoslovenskými nárečiami, so spisovnou slovenčinou a ukrajinčinou. Túto problematiku systematicky spracoval v kandidátskej dizertácii a vo viacerých porovnávacích štúdiách, publikovaných v domácich časopisoch, a v štúdii, publikovanej v Nemecku s pozitívnym ohlasom u nemeckých slavistov.

2. výskum jazyka literárneho diela. O týchto otázkach napísal monografiu *Interpretácia jazyka umeleckej prózy* (Štúdie 5. Nitra 1985. 228 s.) a osem štúdií o otázkach jazyka umeleckej prózy, publikovaných doma i v zahraničí (Nemecko, Bulharsko, Ukrajina).

3. teoretické a lingvisticko-didaktické otázky slovenskej syntaxe. Zaoberal sa najmä otázkami aktuálneho vetného členenia, otázkami syntagmatiky, súvetia, konfrontáciou vetných typov v slovenčine a ukrajinčine.

Je autorom vysokoškolských skrípt *Cvičenia zo slovenskej skladby* (I. a II. vydanie) a spoluautorom učebných textov *Slovenský jazyk pre štúdium učiteľstva základnej školy s vyučovacím jazykom maďarským* (kapitoly: Morfológia — ohybné slovné druhy. Syntax). Okrajovo sa zaoberal prekladom (Bondar, A.: Pedagogic-

ká prax študentov. Bratislava 1976 — preklad z ukrajinského originálu) aj kritikou prekladu (porov. niekoľko analytických recenzií v Slovenských pohľadoch). Pravidelne prispieval príspevkami do zborníkov, participoval na riešení vedeckovýskumných úloh pracoviska, aktívne vystupoval na domácich i zahraničných lingvistických konferenciách.

Významnou súčasťou jeho pedagogickej činnosti boli lektoráty slovenského jazyka v zahraničí: v školskom roku 1973—1974 pôsobil ako lektor na Užhorodskej štátnej univerzite, v rokoch 1980—1984 na Humboldtovej univerzite v Berlíne, v rokoch 1989—1991 na Univerzite Klimenta Ochridského v Sofii a v rokoch 1992—1994 na Pandžábskej univerzite v Chandigarhe v Indii. S činnosťou na lektorátoch súvisia jeho lingvisticko-didaktické príspevky o vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka.

Jubilantovi želáme veľa zdravia, veľa tvorivých myšlienok pri tvorbe ďalších vedeckých prác.

K. Vrlíková

Súpis prác doc. Juraja Vaňka za roky 1974—1994

Bibliografia prác J. Vaňka je usporiadaná chronologicky a ďalej v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov: najprv sa uvádzajú knižné práce a vedecké štúdie v odborných jazykovedných a iných časopisoch a zborníkoch, za nimi (menším typom písma, petitom) články, referáty, recenzie, drobné príspevky, správy a pod. V závere sa osobitne uvádza prekladateľská a redakčná činnosť.

1974

Nácvik tvorenia viet — jeden z najdôležitejších činiteľov pri vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka. — In: Sborník University 17. listopadu. Red. F. Kopecký. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1974, s. 22—32.

O komunistickej výchove. [Vasina, E. L.: Socializm i vospitanije mas. Moskva 1973.] — In: Nové slovo, *16*, 1974, č. 16, s. 13 (ref.).

1975

Imennyj skladenyj prysudok z zviazkoju buty v hovirkach sil Bardijivskoho okruhu. — In: Zbyrnyk Naukovoho tovarystva CK KSUT. 3. Red. M. Novák. Prešov, Centraľnyj komitet Kuľturnoho sojuzu ukrajinskych truďaščych 1975, s. 13—19, rus. a nem. res. s. 19.

1976

Dôkladná analýza náboženstva. [Duluman, J. K.: Relihija jak socialno-istoryčnyj fenomen. Kyjiv 1974.] — In: Slovanský přehled, *62*, 1976, s. 176 (rec.).

1977

O literatúre a socialistickom spôsobe života. — Slovenské pohľady, *93*, 1977, č. 7, s. 138—141.

Prvú hodinu odučili spisovatelia. — Učiteľské noviny, *27*, 1977, č. 46, s. 6.

Ukrajinská dráma v roku osláv Veľkého októbra. — Pravda, 31. 8. 1977, s. 5.

1978

Miko, F.: Štýlové konfrontácie. Kapitolky z porovnávacej štylistiky. Bratislava 1976. — In: Slavica Slovaca, *13*, 1978, s. 198—201 (rec.).

Ukrajinský román a jeho miesto vo všezväzovom literárnom procese. (Z rokovania V. plenárneho zasadania Zväzu spisovateľov Ukrajiny.) — Slovenské pohľady, *94*, 1978, č. 10, s. 142—145.

Pravopis slov *výchovno-vzdelávací* a *zahraničnopolitický*. — Nedeľná Pravda, 11, 1978, č. 33, s. 6.

1979

Skladnosuriadni rečeňňa v ukrajinskych hovirkach Bardijivskoho okruhu. — Slavica Slovaca, *14*, 1979, s. 283—295, slov. res. s. 295.

Lingvistické a metodické štúdie k vyučovaniu ruského jazyka. Zborník katedry ruskej a západnej filológie Pedagogickej fakulty v Nitre. Red. A. Popovič. Bratislava 1978. — Československá rusistika, *24*, 1979, s. 34—36 (ref.).

Russkij jazyk — jazyk meždunacionaľnogo obščenija i jedinenija narodov SSSR. Red. I. K. Beloded. Kyjev 1976. — In: Československá rusistika, *24*, 1979, s. 36—38 (ref.).

Hončar, O.: Breh lásky. Bratislava 1979. — In: Slovenské pohľady, *95*, 1979, č. 8, s. 146—147 (ref.).

Efektívne metódy vyučovania. — Nitriansky hlas, 1979, č. 37, s. 2.

1980

Aktuálne vetné členenie ako gramatické kritérium. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *26*, 1979/1980, s. 229—233.

Predstava o výtvarníkovej reči. (Ruské a sovietske umenie v Krajskej galérii v Nitre.) — Pravda, 25. 8. 1980, s. 5.

Naukovo-techničnyj prohres i mova. Red. V. M. Rusanivskyj. Kyjiv 1978. — In: Jazykovedný časopis, *31*, 1980, s. 103—104.

Nový slovník cudzích slov. [Ivanová-Šalingová, M. — Maníková, Z.: Slovník cudzích slov. Bratislava 1979.] — In: Nová cesta, *2*, 1980, č. 8, s. 30 (ref.).

Holovko, A.: Burina. Bratislava 1979. — Slovenské pohľady, *96*, 1980, č. 9, s. 147—149 (ref.).

Myrnyj, P. — Bilyk, I.: Premrhaná sila. Košice 1979. — In: Slovenské pohľady, *96*, 1980, č. 1, s. 140—143 (ref.).

Obraz robotníckej triedy v sovietskej literatúre. (Hlavné myšlienky z Charkoveskej všezväzovej konferencie.) — Pravda, 6. 9. 1980, s. 5.

1981

Typológia syntaktických chýb v písomnom a ústnom prejave žiakov gymnázií s maďarským vyučovacím jazykom. — In: Stav a prognostika vyučovania slovenského jazyka na ZŠ s maďarským vyučovacím jazykom. (Zborník štúdií.) Red. J. Oravec. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981, s. 71—91.

Tematicko-rematická štruktúra ako štylistický prostriedok v prozaickom umeleckom texte. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *28*, 1981/1982, s. 97—99.

Sintaxis texta. Red. G. A. Zolotovová. Moskva 1979. — In: Jazykovedný časopis, *32*, 1981, s. 101—103 (ref.).

1982

Aktuálne vetné členenie ako gramatické kritérium. — In: Syntax a jej vyučovanie. Red. J. Oravec. Nitra, Pedagogická fakulta 1982, s. 213—223.

Štruktúrne typy viet ukrajinských nárečí Bardejovského okresu. — Slavica Slovaca, *17*, 1982, s. 195—209, rus. res. s. 210.

1983

Cvičenia zo slovenskej skladby. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 80 s. + príl. 2. vyd. 1990. 86 s.

O sémantických komponentoch vety — pokus o sémantické vymedzenie vetných členov. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *30*, 1983/1984, s. 100—104.

Dva nové príspevky sovietskej jazykovedy k otázkam jazyka umeleckého diela. [1. Kovalev, V. P.: Jazykovyje vyraziteľnyje sredstva russkoj chudožestvennoj prozy. Kyjev 1981. — 2. Čeremisina, N. V.: Voprosy estetiki russkoj chudožestvennoj reči. Kyjev 1981.] — In: Slovenská reč, *48*, 1983, s. 313—315 (ref.).

1984

Die Projektion der Sprachebenen im Text der künstlerischen Prosa. — Zeitschrift für Slawistik, *29*, 1984, s. 467—472.

Enige syntaktische Besonderheiten der ukrainischen Dialekte in der Ostslowakei. — Zeitschrift für Slawistik, *29*, 1984, s. 68—79.

Cikocki, M.: Suhučnasć sloŭ žyvych... (Natatki pa stylistyci mastackaj literatury.) — Minsk 1982. — In: Slavica Slovaca, *19*, 1984, s. 283—285 (ref.).

Hanudeľová, Z.: Linhvistyčnyj atlas ukrajinskych hovoriv Schidnoji Slovaččyny. 1. Nazvy strav, posudu i kuchonoho načyňňa. Bratislava 1981. — In: Zeitschrift für Slawistik, *29*, 1984, s. 143—146 (ref.).

Naukovi zapysky. 8—9. Prešov, Centraľnyj komitet Kuľturnoho sojuzu ukrajinskych truďaščych u ČSSR 1979—1981. — In: Zeitschrift für Slawistik, *29*, 1984, s. 146—147 (ref.).

1985

Interpretácia jazyka umeleckej prózy. Štúdie 5. Vedeckovýskumné pracovisko literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky Pedagogickej fakulty v Nitre. 1. vyd. Nitra, Dekanát Pedagogickej fakulty v Nitre 1985. 232 s.
Ref.: 1. Horecký, J.: Jazykovedný časopis, *37*, 1986, s. 98—100. — 2. Kapsová, E.: Slovenská literatúra, *32*, 1985, s. 439—440. — 3. Miššíková, G.: Slovenský jazyk a literatúra v škole, *32*, 1985/1986, s. 190—191. — 4. Macurová, A.: Slovo a slovesnost, *47*, 1986, s. 338—340.

Fleischer, W. — Hartung, W. — Schildt, J. — Suchsland, P.: Kleine Encyklopädie. Deutsche Sprache. Leipzig 1983. — In: Jazykovedný časopis, *36*, 1985, s. 85—86 (ref.).
Zeitschrift für Slawistik o otázkach českej a slovenskej literatúry. — Slovenský pohľady, *101*, 1985, č. 4, s. 144—148.

1986

Analýza jazyka literárneho diela. — In: O interpretácii umeleckého textu. 8. Red. F. Miko. Nitra, Pedagogická fakulta 1986, s. 242—254.
Jazyková analýza textu literárneho diela. — Slovenská reč, *51*, 1986, s. 21—27.
Štruktúra textu umeleckej prózy z tematicko-rematického hľadiska. — Slovenská reč, *51*, 1986, s. 162—168.
Zur Stikonfrontation von P. Jaroš und L. Ballek, — Zeitschrift für Slawistik, *31*, 1986, s. 534—538.

Lerchner, G.: Sprachform von Dichtung. Linguistische Unterschuchunge zu Funktion und Wirkung literarischer Texte. Berlin — Weinar. — In: Slovenská reč, *51*, 1986, s. 313-315 (ref.).
Istorija ukrajinskoji movy. Syntaxys. Kyjiv 1983. — In: Slavica Slovaca, *21*, 1986, s. 94—96 (rec.).

1987

Slovenský jazyk pre štúdium učiteľstva 1. stupňa základnej školy s vyučovacím jazykom maďarským. 1. vyd. Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1987. 176 s. — 2., rozšír. a preprac. vyd. 1992. (spoluautori O. Hábovčík, K. Habovštiaková, J. Holčík, E. Krošláková, M. Patáková).
Frazeologizmy ako odraz kultúrno-historického kontextu. — In: Frazeológia v teórii a praxi. Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre: Spoločenské vedy. 2. 1987. Red. F. Miko. Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1987, s. 133—138, rus. res. s. 171—172, fr. res. s. 174.
Funkcia syntaktických prostriedkov v texte umeleckej prózy. — In: Jazyk a text. Red. M. Soták. Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1987, s. 171—186, rus. res. s. 186, fr. res. s. 186, angl. res. s. 187.

O výsledkoch typologického výskumu slovanských jazykov. — Zápisník slovenského jazykovedca, *6*, 1987, č. 1, s. 9—11 (tézy prednášky konanej dňa 3. 12. 1986 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Nitre).
Briuchoveckyj, J. V.: Specyfika i funkcija literaturnokrytyčnoji dijaľnosti. Kyjiv 1986. — In: Slovenské pohľady, *103*, 1987, č. 10, s. 132—134 (ref.).

1988

Východoslovenský región v jazyku poviedok M. Zimkovej. — In: Regionální prvky v literárním textu z didaktického hlediska. Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1988, s. 118—122.

Niektoré osobitosti ustálených obrazných spojení z politickej sféry. — Kultúra slova, *22*, 1988, s. 232—237.

Istoričeskaja tipologija slavianskich jazykov. (Fonetika, slovoobrazovanije, lexika i frazeologija.) Red. A. S. Meľničuk. Kyjiv 1986. — Slavica Slovaca, *23*, 1988, s. 289—291 (rec.).

1989

Sémantické vzťahy viet v podraďovacom súvetí s vedľajšou vetou reálnej podmienky. — Slovenská reč, *54*, 1989, s. 104—109.

Kontakt autora s čitateľom v literárnom texte. — In: O interpretácii umeleckého textu. 12. Red. J. Kopál. Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1989, s. 249—264.

Jazykovosémantické vlastnosti folklórnej rozprávky. — Zlatý máj, 1989, č. 10, s. 118—122.

Parafrázy syntaktických konštrukcií a ich využitie v školskej praxi. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *35*, 1988/1989, s. 202—206.

O kultúre a masovej komunikácii (ale aj o kultúre masovej komunikácie). — Romboid, *24*, 1989, s. 97—101.

1990

Dislidžeňňa movy i styľu chodožňoho tvoru v kontexti sučasnoho slovackoho movoznavstva. — Movoznavstvo, *27*, 1990, s. 50—53.

Zistavne doslidžeňňa ukrajinskoji, českoji ta rosijskoji mov. — In: Zbirnyk naukovych prac. Red. V. M. Rusanivskyj. Kyjiv 1987. — In: Săpostavitelno ezikoznanie, *15*, 1990, č. 6, s. 57—60 (rec.).

Krátka slovenská gramatika v Bulharsku. [Bujukliev, I.: Kratka slovaška gramatika. Sofija 1989.] — In: Slovensko, *13*, 1990, č. 8, s. 3 (ref.).

1991

Za ňakoji metodologični văprosy svărzani s analiza na ezika i stila na literaturnija text. — Săpostavitelno ezikoznanie, *16*, 1991, s. 49—56.

Bujukliev, I.: Kratka slovaška gramatika. Sofija 1989. — In: Slovenská reč, *56*, 1991, s. 122—125 (rec.).

Anderš, J. F.: Typolohija prostych dijeslivnych rečeň u českij movi v zistavlenni z ukrajinskoju. Kyjiv 1987. — In: Săpostavitelno ezikoznanie, *16*, 1991, č. 3, s. 71—73. (rec.).

1992

O jednom type postupne rozvitého prívlastku. — Slovenská reč, *57*, 1992, s. 227—235.

Čo je holá veta? — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *38*, 1991/1992, s. 349—352.

1993

Ako učiť slovenčinu ako cudzí jazyk. — In: Učíme slovenčinu. Red. B. Švihranová. Bratislava 1993, s. 303—312.

Vetné typy v slovenčine a ukrajinčine. — In: Zborník k XI. medzinárodnému zjazdu slavistov. Red. F. Miko. Nitra, Vysoká škola pedagogická — Fakulta humanitných vied 1993, s. 45—67.

O metódach výučby cudzích jazykov. — Učiteľské noviny, 7. 10. 1993, s. 6.

1994

Ligua-didactic Ideos of Jan Amos Comenius from the point of view of Comtemporary Liguistics and Language Education. — In: Research Bulletin (Arts). Vol. XXIV. No. 2. Chandigarh, Panjab University 1994, s. 128—139.

Prirovnávacie zoonymické frazeologizmy v slovenčine a v ruštine. In: Frazeológia ako intenzifikačný faktor komunikácie. Red. K. Vrlíková. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1994, s. 67—75.

Slovenčina v Indii. — Slovensko, *17*, 1994, č. 6, s. 36—38 (spoluautorka Y. Vaňková).

Prekladateľská činnosť

Bondar, A.: Pedagogická prax študentov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976.
NDR sa predstavuje. Berlin, Intertext 1984. 86 s.

Redakčná činnosť

Jazyk a text. Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1987. 286 s. (výkonný redaktor, člen red. kolektívu).

Zostavil *L. Dvonč*

Komunikačný program výučby materinského jazyka

Komunikatívne zameranie výučby slovenského jazyka s prihliadnutím na komplexný rozvoj jednotlivých rečových zručností človeka predstavuje zložitý psycholingvistický a lingvodidaktický proces. Na jeho zvládnutie adekvátnym spôsobom ašpirujú predovšetkým moderné technológie vyučovania a vzdelávania. Bilancovanie dosiahnutých výsledkov im umožňujú i rôzne vedecké podujatia. Takým bolo medzinárodné sympózium *Moderné technológie vzdelávania*, ktoré sa uskutočnilo v dňoch 31. 5.—4. 6. 1993 na Vysokej škole pedagogickej v Nitre pri príležitosti 2. ročníka medzinárodnej výstavy učebných pomôcok a didaktickej techniky MEDACTA '93.

Všetky prednášky a referáty z tohto sympózia vyšli v osobitných zborníkoch podľa odborného zacielenia. Príspevky, ktoré sa zaoberali vyučovaním slovenčiny ako materinského jazyka, vyšli v 4. zväzku zborníka *Moderné technológie vzdelávania* (s. 5—79). Všetky zväzky tohto zborníka vydala Vysoká škola pedagogická v Nitre v júni 1993. Čitateľom, ktorí majú o danú problematiku záujem, priblížime v krátkosti obsah jednotlivých príspevkov (porov. aj správu o tomto podujatí v Slovenskej reči, *59*, 1994, s. 57—59).

J. C a n g á r v príspevku *Komunikatívnosť vo vyučovaní slovenského jazyka* poukazuje na istú alogickosť súčasného systému vyučovania slovenského jazyka (SJ) v porovnaní s tendenciami vyučovania cudzích jazykov. Kým v prvom prípade dominuje snaha, aby žiak, resp. používateľ cudzieho jazyka, vedel predovšetkým komunikovať, vo vyučovaní SJ to tak nie je. Autor vidí riešenie v zásadnej zmene koncepcie vyučovania SJ, najmä v zavedení integrovaného vyučovania na princípoch komunikácie, ktoré bude viesť žiakov predovšetkým k poznaniu textu, k schopnosti analyzovať ho a na základe analýzy vyvodzovať gramatické zákonitosti a pravidlá.

S týmto poznatkom rezonujú i názory odborníčok z Českej republiky M. Čechovej, A. Svobodovej a J. Dršatovej. M. Č e c h o v á v príspevku *Komunikační princip a systémová jazyková výuka* rovnako zdôrazňuje, že komunikatívne vyučovanie nemôže byť v protiklade so systémovo chápaným vyučovaním jazyka; práve systémové jazykové vzdelávanie treba využiť na podporu rozvíjania komunikačných aktivít. — A. Š v o b o d o v á a J. D r š a t o v á v príspevku *Praktické variace na rozvoj komunikativních dovedností v rámci výuky mateřskému jazyku* dávajú do súvislosti zlepšenie komunikačných zručností žiakov so zmenou priority cieľov jazykového vyučovania. Nevyhnutné poznanie systému jazyka by nemalo byť cieľom, ale prostriedkom na zvládnutie konkrétnych komunikačných situácií. Vo vyučovaní systému bez komunikácie, resp. komunikácie bez systému, vidia dva extrémy. Východisko je v optimálnych proporciách prepojenosti a nadväznosti obidvoch zložiek. Autorky prinášajú i praktickú ukážku nácviku rozvoja

komunikačných zručností žiakov prostredníctvom témy *Vedieť si poradiť so všeľ kými situáciami a spôsobmi komunikácie na pošte*.

K. Z e l i n k o v á si v príspevku *Komunikačný prístup učiteľa k reči a jazy ku* kladie otázku, do akej miery sú učitelia pripravení odborne a metodicky uplat ňovať komunikačný prístup vo vyučovaní jazyka a reči. Odpoveď, žiaľ, nie je pri liš radostná. Väčšina učiteľov sa viac-menej sporadicky oboznámila s poznatkam o teórii komunikácie, ale na pestovanie vedomostí, zručností a návykov, týkajú cich sa používania jazykových prostriedkov podľa ich komunikačnej kompetencie nie sú učitelia dostatočne pripravení.

V komunikácii existuje blízky vzťah medzi prvotnou (jazykovou) a druhotnoı (nejazykovou) komunikáciou. Na súvislosť efektívnosti komunikácie v jej rozlič ných podobách s požiadavkou zosúladenia týchto dvoch zložiek poukazuje O H á b o v č í k v príspevku *Primárna a sekundárna komunikácia vo vyučovaní*.

Príspevky K. Ondrášovej (ČR), Z. Kováčovej a M. Germuškovej smerujú dı oblasti literárnej zložky výučby jazyka. K. O n d r á š k o v á v príspevku *Recep ce textu je také jazyková výchova* dáva do súvislosti výchovu jazykovej kompe tencie žiakov so skvalitňovaním ich čitateľských zručností ako recipientov textu Zo žiakov musí škola vychovať dobrých „čitateľov", ktorí dokážu čítať nielen for málne správne, ale i funkčne. — Z. K o v á č o v á dala svojmu príspevku názov *K problému komunikačných kompetencií stredoškolákov*. Dospela k záveru, že frekvencia a intenzita komunikačných činností stredoškolákov musí byť proporcionálna k teoretickým vedomostiam. V tejto súvislosti poukazuje na istú absenciu vedomostí stredoškolákov v oblasti príznakovej lexiky, etiky, estetiky, gréckych a antických dejín a antickej literatúry. — M. G e r m u š k o v á prináša metodické impulzy na prekonávanie stereotypnosti vo vyučovaní literatúry na 2. stupni ZŠ. K dynamizácii výučby a k zvýšeniu komunikatívnej zručnosti by mali prispieť najmä výraznejšie tendencie k recepčnej pluralizácii prekonávaním autodialógu a zavádzaním funkčného spontánneho dialógu. Príspevok má názov *Dynamický model v školskej literárnej komunikácii*.

Komunikácia je v istom zmysle vždy prejavom kreativity. Školská komunikácia pomáha rozvíjať tvorivé myslenie žiakov a tvorivé myslenie je determinujúcim činiteľom úrovne komunikácie. V týchto súvislostiach našiel námet svojho príspevku *Rozvíjanie rečovej kreativity žiakov v pedagogickej komunikácii* Š. H o l i č. Upozornil najmä na široké možnosti využívania frazeologizmov v tejto oblasti.

V systéme inštitucionálneho jazykového vzdelávania a jazykovej výchovy má svoje miesto i využívanie nácvičných modelových textov adekvátnych rečovým schopnostiam žiakov. Na niektoré možnosti využívania rečových prejavov interakčnej povahy, neinterakčnej povahy a neverbálnych prejavov pri rozvíjaní rečovej kompetencie žiakov poukazuje K. B a l á ž i k o v á v príspevku *Variácie aktivít v rozvíjaní komunikatívnej kompetencie žiakov na ZŠ*.

Široký priestor na komunikatívny prístup vo vyučovaní jazyka a reči poskytuje „usúvzťažňovacia" rovina jazyka — syntaktická rovina. K tejto problematike sa na sympóziu vyslovili J. Klincková, Ľ. Kralčák a G. Moško. J. K l i n c k o v á (*O možnostiach využívania syntaxe pri rozvíjaní komunikačnej kompetencie žiakov na ZŠ*) sa prihovára za prepájanie formálnej a sémantickej syntaxe. Veta ako syntaktická jednotka so svojimi komponentmi má logické predpoklady na to, aby sa v konkrétnom komunikačnom akte stala zmysluplnou komunikačnou jednotkou. — Ľ. K r a l č á k (*Komunikatívne aspekty vyučovania syntaxe na základných školách*) zdôrazňuje nevyhnutnosť usúvzťažňovania problematiky skladby a problematiky fungovania živej reči. Poznatky o jazyku v syntaktickej rovine sú nenahraditeľné pri osvojovaní širokej škály komunikačných zručností. — G. M o š k o (*O súčasnej koncepcii vyučovania skladby*) poukazuje na nízku efektívnosť súčasnej koncepcie vyučovania skladby na ZŠ. Príčiny sú v obsahovej i metodickej stránke. Jedno z východísk sa ukazuje v syntagmatickom princípe vyučovania syntaxe. Určovanie vetných členov by malo nasledovať až po určení syntagiem. Do vyučovania skladby treba vniesť viac hravosti. To však nevylučuje „vedecké" objavovanie modelov tvorenia jednoduchých viet a súvetí.

Príspevok J. K e s s e l o v e j *Sloveso v reči detí a v jazykových cvičeniach* rieši problematiku komunikatívneho vyučovania slovesa ako centrálnej jednotky výpovede. Prináša námety komunikatívnych cvičení so zaraďovaním sémantických skupín, ktoré majú v aktívnej slovnej zásobe žiakov okrajové zastúpenie alebo sú reprezentované len najvšeobecnejšími slovesami. Ide najmä o zvyšovanie počtu slovies dicendi v lexike žiakov s cieľom naučiť ich používať „neošúchané" výrazové prostriedky.

Didaktickej stránky komunikatívneho vyučovania slovenského jazyka sa dotýkajú príspevky H. Marcinkovej, Ľ. Valekovej, M. Alabánovej a M. Bohonyovej. H. M a r c i n k o v á (*Rozvíjanie jazykovej kompetencie žiakov nižších ročníkov základnej školy*) analyzuje názory niektorých pedagógov na problematiku komunikácie. V názoroch dominuje myšlienka o nezastupiteľnej úlohe školy a učiteľa pri rozvíjaní komunikačnej kompetencie žiakov nižších ročníkov ZŠ. — Ľ. V a l e k o v á (*Integrácia jazykového vyučovania a slohovej výchovy na 1. stupni základnej školy*) prináša niekoľko konkrétnych námetov na tzv. integrovaný typ vyučovacej hodiny SJ, zameraných na spájanie jazykovej a slohovej zložky. Prihovára sa aj za redukciu kognitívnej zložky výučby SJ a za preferovanie komunikatívnych cvičení. — M. A l a b á n o v á (*Koncepcia vyučovania slovenského jazyka na 1. stupni ZŠ s vyučovacím jazykom maďarským*) oboznamuje percipienta s novými prístupmi vo vyučovaní SJ na 1. stupni ZŠ s vyučovacím jazykom maďarským, zameranými na získanie komunikačnej kompetencie žiakov v bežných životných situáciách, ktoré sú primerané vekovým a intelektovým schopnostiam žiakov. Poukazuje aj na nový aspekt koncepcie, preferejúci individuálne jazykové

schopnosti žiakov na rozdiel od predchádzajúcich nereálnych predstáv, zameraných na dosiahnutie bilingvizmu. — M. Bohonyová (*Niektoré reformné prvky vo vyučovaní slovenského jazyka*) poukazuje na reálne možnosti odstránenia existujúcich nedostatkov vo vyučovaní SJ. Jednu z nich vidí v zavádzaní reformných prvkov a nových metodických postupov do vyučovania a v úprave učebných osnov. Z preferovaných vyučovacích programov a modelov si bližšie všíma ITI program, jazykovo-literárno-komunikačný program a pedagogický program sprostredkovania hodnôt a rozvoja schopností.

Na aktuálny a závažný problém jazykovej komunikácie upozornil v príspevku *Televízna reklama versus komunikačné potencie školskej mládeže* V. Patráš. Prináša výsledky prieskumu medzi školskou mládežou (64 žiakov ZŠ, 55 študentov strednej odbornej školy), v ktorom hľadal odpoveď na otázku, do akej miery komunikáciu školskej populácie ovplyvňuje televízny reklamný text. Výskum ukázal, že ovplyvňovanie prebieha vo viacerých vzájomne korešpondujúcich štádiách. Od prvotného mechanického registrovania komunikačných modelov až po ich odmietnutie, avšak vždy so špecifickým zacielením v rámci psychosociálnych dispozícií skúmanej časti vekového spektra komunikantov.

Záverečným príspevkom recenzovanej časti zborníka je príspevok V. Ihnátkovej *K humanizácii výchovy a vzdelávania*. Autorka polemizuje s niektorými extrémnymi názormi o celkovej dehumanizácii výchovy a vzdelávania v predchádzajúcom období a konfrontuje nové humanizačné trendy vyučovania SJ na stredných školách, ktoré sa postupne zbavujú škodlivej eufórie.

Na záver vyslovujeme presvedčenie, že pozorné preštudovanie všetkých spomenutých príspevkov obohatí poznatky odborníkov, ktorí sa uvedenej problematike venujú dlhšie, ale i tých, ktorí v tejto oblasti iba začínajú.

Š. Holič

ROZLIČNOSTI

O čiastočnej rekodifikácii derivátov od miestnych názvov. — Posledná časť Pravidiel slovenského pravopisu (PSP) z r. 1991 obsahuje názvy obcí na Slovensku podľa zoznamu obcí, ktorý vydalo Ministerstvo vnútra SR a ktorý platí od 23. 11. 1990. Pri každom názve obce sa uvádza príslušné obyvateľské meno v mužskom a ženskom rode, ako aj príslušné prídavné meno. V Slovníku slovenského jazyka (SSJ) VI z r. 1968 sa uvádzajú názvy slovenských obcí a ich miestnych častí (osád) spolu s odvodenými obyvateľskými menami mužského a ženského rodu a s prídavnými menami. V názvoch obcí SSJ VI sa zachováva taká podoba, akú majú v úradnom Statistickom lexikone obcí ČSSR z r. 1965. Obyvateľské mená, ako aj odvodené prídavné mená sa v SSJ VI uvádzajú v hláskoslovnej (pravopisnej) a slovotvornej spisovnej forme. Trojzväzkový Vlastivedný slovník obcí na Slovensku (VSOS) z r. 1977—1978 uvádza obyvateľské mená a prídavné mená podľa SSJ VI, pričom prihliada aj na miestne (nárečové) znenie.

Tvoreniu obyvateľských mien a prídavných mien od slovenských miestnych názvov sa za posledné polstoročie venovala zvýšená pozornosť. Štúdia Š. Koperdana K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov, uverejnená v Jazykovedných štúdiách III (1958, s. 83—106), dala podnet na sústavnejšie štúdium tejto problematiky medzi slovakistami. Keď porovnávame substantívne a adjektívne deriváty od slovenských miestnych, názvov zachytené v dvoch najzákladnejších príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny (SSJ VI, PSP), vo viacerých prípadoch pri tvorení obyvateľských mien a prídavných mien od miestnych názvov vidíme tendenciu vychádzať zo súčasných platných slovotvorných postupov, ale aj tendenciu rešpektovať úzus, keď vyhovuje týmto postupom.

Obyvateľské mená sa tvoria príponami *-čan, -an* a *-ec* zo základu miestneho názvu. V spisovnej slovenčine sa pri tvorení obyvateľských mien najčastejšie využíva prípona *-čan*. Príponou *-čan* sa tvoria obyvateľské mená mužského rodu tam, kde je na konci odvodzovacieho základu jedna spoluhláska, ktorá sa podľa pravidiel slovenského spisovného jazyka môže zoskupovať so spoluhláskou *č* (SSJ VI, s. 307). Príponou *-an* sa tvoria obyvateľské mená od miestnych názvov, ktorých základ sa končí na skupinu spoluhlások. Príponou *-ianka* sa tvoria ženské formy obyvateľských mien k mužským menám na *-an*, keď prídavné mená majú príponu *-iansky* s dlhou poslednou slabikou, takže sa tieto formy vzájomne podmieňujú, napr. *Nitra — Nitran — Nitrianka — nitriansky* (SSJ VI, s. 308). Príponou *-ec* sa v súčasnej spisovnej slovenčine pravidelne tvoria obyvateľské mená od miestnych názvov, ktoré sa končia na *-any* (*Bošany — Bošanec*).

Prídavné mená sa podľa SSJ VI tvoria od miestnych názvov alebo kratšou príponou *-ský* (po dlhej slabike *-sky*), alebo dlhšou príponou *-iansky/-anský*. Príponou

-ský sa odvodzujú prídavné mená od základov zakončených na jednu spoluhlásku (*Prešov — prešovský, Mikuláš — mikulášsky*). Príponou *-iansky/-anský* sa podľa SSJ VI tvoria prídavné mená od miestnych názvov zakončených v základe na skupinu spoluhlások, od názvov zakončených na *-any* a od krátkych názvov, od ktorých sa odvodzujú obyvateľské mená príponou *-an, -ianka*.

PSP z r. 1991 v nezhode so SSJ VI kodifikujú pri krátkych (jednoslabičných) miestnych názvoch mužského rodu adjektívne deriváty s kratšou príponou *-ský*, preto obyvateľské mená ženského rodu vyznievajú na *-anka*. Treba poznamenať, že ani v SSJ VI sa toto pravidlo nerešpektovalo dôsledne, napr.: *Bajč — Bajčan — Bajčianka — bajčiansky* (s. 155), *Branč — Brančan — Brančanka — brančský* (s. 158), *Čirč — Čirčan — Čirčianka — čirčiansky* (s. 163), *Granč-Petrovce — Grančan — Grančianka — grančiansky* (s. 171), *Dojč — Dojčan — Dojčianka — dojčiansky* (s. 165), *Mojš — Mojšan — Mojšianka — mojšiansky* (s. 205), *Podbranč — Podbrančan — Podbrančanka — podbrančský* (s. 215).

V kapitole Zemepisné názvy sa v SSJ VI (s. 276) uvádza aj názov ruského mesta *Kerč* s derivátmi *Kerčan — Kerčanka — kerčský*.

V zhode so SSJ VI sa uvádzajú príslušné deriváty aj vo VSOS. Od miestnych názvov *Branč* a *Podbranč* vyznievajú prídavné mená na *-ský: brančský, podbrančský* a obyvateľské mená ženského rodu na *-anka: Brančanka, Podbrančanka*. Od miestnych názvov *Bajč, Čirč, Dojč, Granč, Mojš* sa vo VSOS uvádzajú prídavné mená s dlhšou príponou *-iansky: bajčiansky, čirčiansky, dojčiansky, grančiansky, mojšiansky*, obyvateľské mená ženského rodu majú príponu *-ianka: Bajčianka, Čirčianka, Dojčianka, Grančianka, Mojšianka*.

PSP z r. 1991 kodifikujú pri jednoslabičných miestnych názvoch mužského rodu vyznievajúcich na skupinu spoluhlások príslušné prídavné mená s kratšou príponou *-ský*, z toho dôvodu obyvateľské mená ženského rodu majú príponu *-anka*. Podľa nášho pozorovania a skúmania sa tu prejavila tendencia jednotne spracovať príslušné deriváty od jednoslabičných miestnych názvov mužského rodu: *Bajč — Bajčan — Bajčanka — bajčský* (s. 467), *Branč — Brančan — Brančanka — brančský* (s. 470), *Čirč — Čirčan — Čirčanka — čirčský* (s. 474), *Dojč — Dojčan — Dojčanka — dojčský* (s. 475), *Granč-Petrovce — Grančan-Petrovčan — Grančanka-Petrovčanka — grančsko-petrovský* (s. 479), *Mojš — Mojšan — Mojšanka — mojšský* (s. 501), *Podbranč — Podbrančan — Podbrančanka — podbrančský* (s. 508).

Od krátkych (jednoslabičných) miestnych názvov zakončených na spoluhlásku *-č* sa tvoria prídavné mená kratšou príponou *-ský/-sky: Sliač — sliačsky, Proč — pročský, Báč — báčsky, Búč — búčsky, Lúč — lúčsky*. Táto tendencia sa prejavuje v spisovnej slovenčine (i v miestnom úze) aj pri krátkych (jednoslabičných) miestnych názvoch zakončených na spoluhlásku *č*, pred ktorou predchádza iná spoluhláska (skupina spoluhlások): *Bajč — bajčský, Branč — brančský, Čirč —*

čirčský, Dojč — dojčský, Granč — grančský, Mojš — mojšský. Obyvateľské mená ženského rodu vyznievajú na *-anka: Bajčanka, Brančanka, Čirčanka, Dojčanka, Grančanka, Mojšanka*.

Treba teda konštatovať, že v PSP sa realizovala rekodifikácia substantívnych a adjektívnych derivátov od uvedeného typu názvov.

J. Jacko

INFORMÁCIE AUTOROM

V súvislosti so zmenenými technickými podmienkami pri vydávaní časopisu redakcia od začiatku roka 1994 prijíma príspevky spracované na počítači — textový editor Text602 (T602) pod operačným systémom MS DOS. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

V celom texte používať jednotné riadkovanie 1,5; prípadný petit vyznačiť len na vytlačenom príspevku.

V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. R. Auty; s. 312 a pod.).

Tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov!

Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.

Pri riedení použiť najprv jednu normálnu medzeru (medzerovník) a jednu tvrdú medzeru (pri stlačení klávesu ALT stlačiť aj kláves M); na obrazovke sa medzi jednotlivými písmenami objaví malý bod. Po skončení riedenia postupovať opačne. (Napr. Treba vždy vyznačiť aj toto ·v·š·e·o·b·e·c·n·e ·p·l·a·t·n·é· pravidlo.)

Pomlčky vyznačovať dvoma spojovníkmi s medzerou na začiatku aj na konci; medzery nedávať pri označovaní stranového a číselného rozsahu (napr. s. 3--12; v r. 1886--1889; G. Altmann -- V. Krupa; spojovníky: T. Slama-Cazacu; sociálno-komunikačný a pod.).

Znaky, ktoré neobsahuje textový editor T602 (poľské písmená, praslovanské a pod.), písať kombináciou dvoch znakov tak, aby jednoznačne určili príslušné písmeno. Napr.

#Z = Ź	#z = ź	&Z = Ż	&z = ż
#N = Ń	#n = ń	#L = Ł	#l = ł
#E = Ę	#e = ę	#A = Ą	#a = ą

Zoznam používaných znakov uviesť na začiatku príspevku.

Poznámky pod čiaru používať iba v nevyhnutných prípadoch. V texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergický efekt,[1] ktorý . . .), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky. (Napr. [1] Synergia znamená spolupôsobenie . . .).

Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).

Do redakcie treba poslať dva vytlačené exempláre príspevku. Po posúdení a redakčnom spracovaní redakcia vráti autorovi jeden exemplár. Tento exemplár autor pošle späť redakcii spolu so skorigovanou disketou $5^1/_4''$ alebo $3^1/_2''$ a opraveným vytlačeným príspevkom.

MIČ 49 611

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 60, 1995, číslo 2. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: F. Kočiš. Výkonná redaktorka: A. Oravcová. Technický redaktor: V. Radik.
Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Sk 102,-; jednotlivé číslo Sk 17,-. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Registračné číslo 7089.
Podávanie novinových zásielok povolené RPP Bratislava, pošta 12, 8. 8. 1994, č. j. 344-RPP/94.

Distributed by SAP — SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 15 Bratislava, Slovakia.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B.34 01 08, D - 8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1995
Sk 17,-